

XVII. YÜZYIL TARİH MANZUMELERİNDE TOPLUMSAL YAŞAM

Nilay YAVUZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

XVII. YÜZYIL TARİH MANZUMELERİNDE TOPLUMSAL YAŞAM

Nilay YAVUZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2009

XVII. YÜZYIL TARİH MANZUMELERİNDE TOPLUMSAL YAŞAM

Nilay YAVUZ

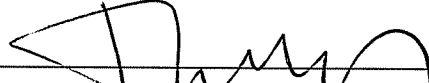
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2009

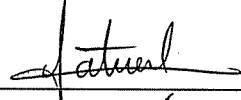
KABUL VE ONAY

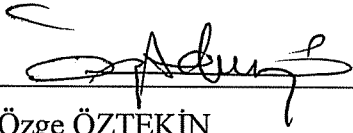
Nilay YAVUZ tarafından hazırlanan “XVII. Yüzyıl Tarih Manzumelerinde Toplumsal Yaşam” başlıklı bu çalışma, 30.09.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. F. Tulga OCAK (Başkan) (Danışman)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Prof. Dr. Osman HORATA

Doç. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ

Dr. Özge ÖZTEKİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

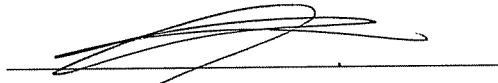
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

30.10.2009

Nilay YAVUZ

ÖZET

YAVUZ, Nilay. *XVII. Yüzyıl Tarih Manzumelerinde Toplumsal Yaşam*, Yüksek Lisans, Ankara 2009.

Çalışmamızda XVII. yüzyıl tarih manzumelerinin toplumsal yaşamla olan kuvvetli bağını ortaya koymaya ve tarih düşürme sanatını tarih, tür, yöntem ve üslup gibi birkaç açıdan değerlendirmeye çalıştık. Öncelikle tezimizin giriş bölümünde, tarih düşürme sanatına ve bu sanatın edebiyatımızdaki gelişimine yer verdik. Tarih düşürme sanatını açıklarken ebced hesabından da söz ettik.

XVII. yüzyıl tarih manzumeleri üzerinde yaptığımız incelemeler sırasında, tarih düşüren kişilerin dönemin siyasî ve sosyal olaylarını, şahıslara şiir yazmak için de fırsat gördüklerinden neredeyse günü gününe takip ettiklerini ve dile getirdiklerini ve bunların karşılığında caizeler aldıklarını gördük. Padişahların tahta çıkmalarından mimarî eserlerin yapımına; mevki sahiplerinin tayinlerinden doğum, ölüm, evlenme gibi olaylara; fetihlerden sakal bırakmaya kadar birçok konu üzerine yazılmış tarih manzumelerindeki toplumsal yaşamın izlerini tezimizin birinci bölümünde ele aldık.

Tarih manzumelerinin içerikleri gereği birer tarih belgesi rolü oynadıklarını ve tarihçilerin bunlardan yararlandıklarını örnek gösterdikten sonra meselenin estetik boyutuna da yer vermek istedik. Bu düşünceden hareketle söz ve kavramların aralarındaki benzerlik, yakınlık, birlik, eşitlik ya da karşıtlık, olumsuzluk gibi bağlantılarla birbirlerini anımsatmasına dayalı çağrışım ağına, tezimizin ikinci bölümünde “Çağrışım Öğeleri” başlığı altında kısaca değindik.

Üçüncü bölümde ise tarih manzumelerinin bir kısmında görülen ve âşık edebiyatındaki rüya motifine benzeyen üslup öğelerini, “Tarih Düşürmede Tutulan Yollar” başlığı altında ele aldık ve sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: XVII. yüzyıl, tarih düşürme sanatı, tarih manzumeleri, toplumsal bağlam, çağrışım öğeleri, tarih düşürmede tutulan yollar.

ABSTRACT

YAVUZ, Nilay. *XVII. Yüzyıl Tarih Manzumelerinde Toplumsal Yaşam*, Yüksek Lisans, Ankara 2009.

In this study, we have attempted to outline the strong bonds of the 17th century history poems with social life and evaluate the art of isopsephy from several points of view such as history, sort, methodology, and style. In the Introduction section of our study, we provided some background information on isopsephy and the evolvement of this art in the Turkish literature. We have also touched upon abjad calculation in explaining isopsephy.

During our examinations on the 17th century history poetry, we have seen that historians followed and articulated the political and social developments of the time almost on a daily basis. We have focused on the traces of social life in history verse written on a variety of topics from enthronement of sultans to construction of architectural works; from assignment of position holders to their offices to such events as birth, death, and marriages; from conquests to beard-growing in the first part of our thesis study.

After stating that all history poems are documentary reflections of history due to their contents, we preferred to incorporate the aesthetics aspect of the subject matter in our study as well. Stimulated by this point of view, we have tried to analyze the web of connotations based on implications of words and concepts to remind and/or cue each other with relations between them such as similarity, closeness, synonymy or antonymy, or negativity in the second section of our thesis under the title "Connotation Components".

In the third section, we have covered the elements of style that are observed in a certain group of history poems and similar to the dream motive in *Asik* (minstrel) literature whereas we attempted to make a general evaluation in the Conclusion section.

Keywords: 17th century, isopsephy, history poems, social connection, connotation components, motifs of isopseph

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ.....	x

GİRİŞ

1. TARİH DÜŞÜRME SANATI VE XVII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA TARİH DÜŞÜRME

1.1. Tarih Düşürme Sanatı.....	1
1.1.1. Tarih Düşürme Çeşitleri.....	7
1.1.2. Tarih Manzumelerinde İmla.....	32
1.2. XVII. Yüzyıla Genel Bir Bakış.....	33
1.2.1. Başlangıçtan XVII. Yüzyıla Kadar Tarih Düşürme.....	41
1.2.2. XVII. Yüzyılda Tarih Düşürme	46

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XVII. YÜZYIL TARİH MANZUMELERİNDE TOPLUMSAL YAŞAMIN İZLERİ.....

1.1. Doğum.....	50
1.2. Tayin.....	53
1.2.1. Padişahın Tahta Çıkması (Cülûs).....	53
1.2.2. Devlet Adamlarının Tayinleri.....	56
1.3. Fetih.....	62
1.4. İsyân.....	73
1.5. Spor.....	76
1.5.1. Ok Atma.....	77
1.5.2. Cirit Atma.....	79
1.5.3. Tüfek Atma.....	82

1.6. Mimarî Eserlerin Yapımı.....	84
1.6.1. Cami.....	84
1.6.2. Çeşme ve Sebil.....	85
1.6.3. Çetr.....	91
1.6.4. Hamam.....	92
1.6.5. Hane.....	93
1.6.6. Has Oda.....	94
1.6.7. Kasır.....	95
1.6.8. Kâşane.....	99
1.6.9. Tekke.....	99
1.7. Manzum Eserlerin Tamamlanışı.....	99
1.8. Sakal Bırakma.....	103
1.9. Kış Mevsimi.....	104
1.10. Yangın.....	107
1.11. Vakıf.....	108
1.12. Düğün.....	109
1.13. Vefat.....	110

İKİNCİ BÖLÜM

1. ÇAĞRIŞIM ÖĞELERİ.....	119
1.1. Tarih Düşürülen Kişinin Ad, Lakap ya da Unvanıyla İlgili Kelimeler....	120
1.2. Doğum ile İlgili Kelimeler.....	125
1.3. Fetih ile İlgili Kelimeler.....	128
1.4. İsyân ile İlgili Kelimeler.....	135
1.5. Cirit ile İlgili Kelimeler.....	136
1.6. Tüfek Atma ile İlgili Kelimeler.....	137
1.7. Sakal Bırakma ile İlgili Kelimeler.....	139
1.8. Kış Mevsimi ile İlgili Kelimeler.....	140
1.9. Vefat ile İlgili Kelimeler.....	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. TARİH SÖYLEMEDE TUTULAN YOLLAR.....	148
--	-----

SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	159
ÖZ GEÇMİŞ.....	

KISALTMALAR

Bkz.: bakınız

b.y.y: basım yeri yok

DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

H.: hicrî

ö: ölümü

t.y: tarih yok

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

YTS: Yeni Tarama Sözlüğü

y.b.d: yazan belli değil

ÖN SÖZ

Tarih düşürme sanatı, her harfin bir rakama karşılık geldiği hesap sistemi olan “ebced”e dayalı, bir olayın tarihini verecek şekilde kelime, mısra ya da beyitlerin ustalıklı söylenmesidir. Edebiyatımızda İstanbul’un fethiyle başlayan tarih düşürme sanatı XVII. yüzyılla birlikte artmış, XVIII. yüzyılda ise en olgun çağını yaşamıştır (Yakıt 2003: 66).

Yüzyıllar boyunca padişahların tahta çıkmaları, mevki sahiplerinin tayinleri, doğum, ölüm, evlenme gibi bireye özgü olaylardan fetih, salgın hastalık, yangın gibi toplumu ilgilendiren olaylara kadar hemen hemen her konuda tarih düşürülmüştür. Bunların yanı sıra: cami, kışla, medrese, mescit, mezar taşı, han, hamam, köprü, hastane gibi tarihî, mimarî, sosyal ve kültürel açıdan son derece önemli yapıların inşası ve tamiri için de tarih düşürülmüştür (Yakıt 2003: 71). Tarih manzumelerinin bu özelliği, onları yazıldıkları dönemin sosyokültürel yapısını ortaya koyan eserler hâle getirmiştir. Biz de buna bağlı olarak tezimizin birinci bölümünde XVII. yüzyılda yazılmış olan tarih manzumelerinde toplumsal yaşamın izlerini bulmaya, soyut benzetmelerin altında yatan somut gerçekleri vurgulamaya çalıştık. Bunu yaparken de o yüzyıla ışık tutması nedeniyle tarih, sosyoloji, halkbilimi, sanat tarihî, mimarî, spor gibi yan disiplinlere ait kitap, makale, tez ve bildirilere de başvurduk.

Yine, divan edebiyatımızın sanıldığı gibi aksine toplumsal hayattan izler taşıdığını ve birer belge niteliğinde olduğunu gösteren ipuçlarından biri de, tarih manzumelerine konu olan kavram, kişi, durum ve olayları anlatan kelimelerin çağrışım ağıdır (Dilçin 2007: 109). Söz ve kavramların aralarındaki benzerlik, yakınlık, birlik, eşitlik ya da karşıtlık, olumsuzluk gibi bağlantılarla birbirlerini anımsatmasına dayalı bu durum, tezimizin ikinci bölümünde “Çağrışım Öğeleri” başlığı altında incelenmeye çalışılmıştır.

Tezimizin son bölümünde ise tarih manzumelerinin bir kısmında görülen ve âşık edebiyatındaki rüya motifine benzeyen üslup öğelerini “Tarih Düşürmede Tutulan Yollar” başlığı altında ele aldık.

Tarih düşürme sanatı hakkında bugüne kadar yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, bu sanatın altın çağı olarak da adlandırılan XVIII. yüzyıla aittir. Bazı çalışmalarda XVIII. yüzyıl bütünüyle değerlendirilirken bazılarında ise tarih düşüren önemli şahsiyetler incelenmiştir. Bu çalışmada, XVII. yüzyılda tarih düşürmüş önemli şahsiyetler ile tarih düşürmüş, ancak adı çok fazla duyulmamış şahsiyetlere de yer verilmiştir. Bu şahsiyetleri ölüm tarihlerine göre şu şekilde sıralayabiliriz: Bahtî (ö. 1617), Kafzâde Faizî (ö. 1622), Ganîzâde Nâdirî (Ö.1626), Hâşimî (ö. 1630), Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1631), Fedâî (ö. 1635), Nefî (ö. 1635), Nev'izâde Atâyî (ö. 1635), Şeyhülislâm Bahâyî (ö. 1635), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1644), Sabûhî (ö. 1647), Fehîm-i Kadîm (ö. 1648), Cevrî (ö. 1654), Nakşî Ali Akkirmanî (ö. 1655), Kara Çelebi-zâde Abdülazîz (ö. 1658), Tıflî (ö. 1660), Vecdî (ö. 1660), Vecîhî (ö. 1660), İsmetî (ö. 1664), Na'îlî-i Kadîm (ö. 1666), Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Neşâtî (1674), Güftî (ö. 1677), Vişnezâde İzzetî (ö. 1681), Topkapılı Feyzî (ö. 1688), Simkeşzâde Feyzî (ö. 1690), Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1692), Fasîh Ahmed Dede (ö. 1699), Nazmî (ö. 1701), Nakşî İbrâhim (ö. 1702), Nâbî (ö.1712), Sâbit (ö. 1712), Suphizâde Feyzî (1739), Hüsâmezâde Feyzî (ö. ?)

Yukarıda belirttiğimiz bu şahsiyetlerin tarih manzumelerine, yüksek lisans ya da doktora tezi olarak çevriyazılı metni hazırlanmış çalışmalardan ya da yayımlanmış kitaplardan ulaştık. Bu manzumeleri olduğu gibi alarak üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan tezimizde kullanmaya çalıştık; ancak gösterilmeyen uzun sesler ile Türkçe kökenli olup yanlışlıkla uzun gösterilenleri düzeltmeye çalıştık. Ayrıca incelediğimiz bu manzumelerdeki hesaplanmamış tarihleri, çevriyazılı metinlerden çalıştığımız için yanlış bir sonuca ulaşmamak amacıyla hesaplamadan “t.y” (tarih yok) kısaltmasıyla verdik.

Bütün bu çalışma boyunca benim yanımda bulunup destek veren herkese teşekkürü bir borç biliyorum. Öncelikle tez konumu tespit etme döneminde bana yol gösterip değerli vaktini harcamaktan çekinmeyen hocam Prof. Dr. Cem DİLÇİN'e, çalışmam süresince görüş ve önerileriyle bana her yönden destek olan tez danışmanım Prof. Dr. F. Tulga OCAK'a, tezimle ilgili çeşitli konularda benden yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Osman HORATA, Doç. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ ve Dr. Özge

ÖZTEKİN'e ve her konuda olduğu gibi tezimle ilgili çalışmam süresince de güvenleriyle her zaman yanımda olan sevgili aileme çok teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

1. TARİH DÜŞÜRME SANATI VE XVII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA TARİH DÜŞÜRME

1.1. Tarih Düşürme Sanatı

“Ebcad” kelimesi, Arap alfabesindeki harflerin kolay ezberlenebilmesi için, harflerin birleştirilmesiyle meydana gelen sekiz kelimenin ilkidir. Ebcad, ilk kelimenin adı olduğu gibi, aynı zamanda diğer kelimelerin tümünün de adıdır. “Abcad, ebcad, ebiced ve abucad” diye de adlandırılmasına rağmen en yaygın kullanılanı ebcad olmuştur. Bu sekiz kelime şöyle sıralanır:

Ebcad Hevvez Hutti Kelemen Sa'fas Karaşet Sehad Zazağ

ابجد هوز حطى كل من سعفص قرشت ثخذ ضظغ

Zazağ yerine “zaziğlen” veya “zazağlen” şeklinde de okunmuştur (Yakıt 2003: 25).

Ebcad hesabının kökenini araştıranlar, bu tekniğin, Arap harflerinin kökeni ile yakından ilgili olduğunu söylemişlerdir. İbrânî-Ârâmî kökenli olan Arap harfleri, kuşaktan kuşağa, bir geleneğin devamı olarak kullanılırken, kimi değişikliklere uğramasının yanı sıra, ebcad ile ilgili kimi masalların ve rivayetlerin de oluşmasına neden olmuştur.

Ebcadın kökeni hakkında pek çok şey söylenmiştir. Bunların bir kısmı rivayetlerden oluşmaktadır. Alfabeyi oluşturan sekiz kelimenin ilk altısının Medyen ülkesinin krallarının, altı şeytanın ya da haftanın günlerinin her birinin adı; ilâhî isimlerin baş harfleri, Hz. Adem'in yaratılış ve cennetten ayrılış hikayesinin evreleri veya ilâhî kitapta yer alan emirleri ve yasakları açıklayan kelimeler olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla, birbirinden farklı rivayet ve yorumlara konuyla ilgili kaynaklarda sıkça

rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra ebcedin kökenini, dinî motiflerle açıklayan kaynaklar da vardır (Yakıt 2003: 26-31)

Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre, Arap ebcedinin İbranî ve Arâmî alfabelerinden alındığına şüphe yoktur (1973: 38). Katip Çelebi, Keşfu'z-Zünûn adlı eserinde, cifer ve ebced ilminin, konunun uzmanları olan mânevî ilimlerde derinleşen kişiler için birçok esrarın anahtarı hükmünde bulunduğu ve Hz. Ali yoluyla özellikle Ehl-i Beyte miras kalan bir ilim olduğu belirtilmiştir. Bu ilmin eski peygamberlerin kitaplarında da yer aldığına dair rivâyetlere işaret eden Çelebi, bu ilme, ancak âhir zamanda gelecek olan Hz. Mehdi hakkıyla vâkıf olur, diyen bazı âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir (1971: I/592).

İbn Aşûr gibi bazı âlimlerin bildirdiğine göre, ebced hesabı, eski zamandan beri kullanılmış bir sistemdir. Yine Romalıların bu sistemle rakamlar kullandıkları bilinmektedir. Bu sistemin Araplara, Romalılar veya Yahûdiler tarafından geçtiği tahmin edilmektedir.

Ebced'in en büyük özelliği, "Ebced hesabı" adı verilen bir işlemde kullanılmasıdır. Buna göre, ebced ifadesindeki her harfin bir sayı değeri vardır ve bu değerlerden yararlanarak birçok konuda pek çok işlem yapılmıştır. İşte bunların her birine bu hesabın adı verilir. Ebced düzeninde harfler; 1'den 9'a, 10'dan 90'a, 100'den 1000'e doğru numaralandırılır (Yakıt 2003: 38).

Ayrıca Arap alfabelerinde olmayan "p" "ç" ve "j" harflerinin yerine İranlılar sırasıyla "be" "cim" ve "ze" harflerini kabul etmişler ve hesaplamalarda onların sayı değerini almışlardır. Türklerde bu kabulü İranlılardan alarak kullanmışlardır.

Eskilerin "hisâb-ı cümel" dedikleri, ebced hesabın dört çeşidi vardır: Büyük ebced hesabı (cümel-i kebîr), en büyük ebced hesabı (cümel-i ekber), küçük ebced hesabı (cümel-i sağır) ve en küçük ebced hesabı (cümel-i asğar)

Küçük Ebcet Hesabı (Cümel-i Sağır)

Harflerin ebcet değerlerinin toplanmasına dayanır.

Örneğin Cemil kelimesinin harflarının ebcet değerleri: cim (ج)=3, mim (م)=40, ye (ي)=10, lam (ل)=30'dur.

$3 + 40 + 10 + 30 = 83$ sonucu, Cemil kelimesinin asıl (küçük) ebcet değerini vermektedir.

En Küçük Ebcet Hesabı (Cümel-i Asğar)

Harflerin (asıl) küçük ebcet değerleri 12'ye bölünür. Bölme işleminde bölünmeden kalan değer harfin en küçük ebcet değeridir.

Örneğin mim (م) harfinin Ebcet değeri 40' tır. 40'ı 12'ye böldüğümüzde kalan 4'tür. Lam (ل) harfinin Ebcet değeri olan 30'u 12'ye böldüğümüzde kalan 6'dır. Cemil kelimesinin en küçük Ebcet değeri, $3 + 4 + 10 + 6 = 23$ 'dür.

Büyük Ebcet Hesabı (Cümel-i Kebîr)

Harflerin adlarının sayı değerlerinin toplanmasıyla elde edilir. Bu işlemde küçük ebcet hesabındaki sayı değerleri dikkate alınır.

Örneğin cim (ج) harfi ج şeklinde yazılır. cim (ج)=3 + (ي)=10 + mim (م)=40 =53'dür.

Cemil kelimesinin tüm harflerinin adlarının sayı değerleri yukarıdaki örnekteki gibi hesaplanıp toplandığında kelimenin büyük ebcet değeri olan 225 sayısına ulaşılır.

$$53 + 90 + 11 + 71 = 225$$

En Büyük Ebcet Hesabı (Cümel-i Ekber)

Asıl (küçük) ebceddeki harflerin sayı değerlerinin Arapça adlarının toplamıyla yapılan hesaptır.

Örneğin he (هـ) harfinin asıl (küçük) ebceddeki sayı değeri değeri 5'dir. Arapça 5 Hamse'dir. Hemse (همسه) kelimesinin sayı değerleri toplamını $600 + 40 + 60 + 5 = 705$ 'dir (Yakıt 2003: 38-40).

Sözcükler	Harfler	Küçük Ebcedeki Sayılar (Asıl Ebced)	En Küçük Ebcedeki Sayılar	Büyük Ebcedeki Sayılar	En Büyük Ebcedeki Sayılar
Ebced	ا	1	1	111	13
	ب	2	2	3	611
	ج	3	3	53	1035
	د	4	4	35	278
Hevvez	ه	5	5	6	705
	و	6	6	13	465
	ز	7	7	8	137
Hutti	ح	8	8	9	606
	ط	9	9	10	535
	ی	10	10	11	575
Kelemen	ك	20	8	101	630
	ل	30	6	71	1090
	م	40	4	90	333
	ن	50	2	106	760
Sa'fas	س	60	—	120	520
	ع	70	10	130	192
	فا	80	8	81	651
	ط	90	6	95	590
Karaşet	ق	100	10	181	47
	ر	200	8	201	502
	ش	300	6	360	1077
	تا	400	4	401	320
Sehaz	ث	500	2	501	747
	خ	600	—	601	512
	ذ	700	10	701	179
Zazağ	ظ	800	8	805	653
	ظ	900	6	901	577
	غ	1000	10	1060	111

Ebced düzeninde her bir harfin bir sayı değeri taşıması durumu, Türk-İslâm kültüründe, hemen hemen her sahaya yayılan bir kullanımı ortaya koymuştur. Rakamla ifade edilecek şeyler yazıyla, yazıyla ifade edilecek şeyler de rakamla sembolize edilmişler. Bu hesap, özel notlar ve ticarî ilişkilerde, isim sembolü olarak çocuğa ad verilirken kitapların önsöz, giriş, takdim sayfaları ile numara almayan sayfalarının numaralandırılmasında, resmi devlet kayıtlarında, havass ilminde, mimarîde ve bir olayın tarihini belirlemede kullanılmıştır (Yakıt 2003: 42-49).

Ebced hesabı bir olayın tarihini belirlemek amacıyla kullanıldığında, olayın tarihini verecek şekilde bir kelime veya mısra söylenir. Hesaplandığında olayın tarihi ortaya çıkar. Edebiyatımızda en fazla görülen sanatlardan biri olan bu işleme “tarih düşürme sanatı” denir (Yakıt 2003: 66).

Tarih düşürme, Arap, İran ve Türk Edebiyatlarında, önemli bir tarihi olayı sürekli göz önünde bulundurmak amacıyla öteden beri kullanıla gelmiş teknik bir olaydır. Aslında edebi sanat olmaktan çok teknik bir beceri gerektiren bu işlem, pek çok divan şairi tarafından sanat yapmak olarak kabul edilmiş ve ilgi görmüştür.

Tarih düşürme sanatıyla söylenen bir tarih ibaresi (kelime, terkip, mısra veya beyit)’nin hesaplanması, ibareyi oluşturan harflerin ebced düzenindeki sayısal değerlerinin tek tek bulunup toplanmasıyla gerçekleşir (Yakıt 2003: 66). Örneğin “Mecelletü’n-Nisâb adlı eserde Nakşî Ali el-Kırîmî’nin vefatı için kimin düşürdüğü belli olmayan “hasta” kelimesi bulunmaktadır (Atik 2003: 3). Bu kelimenin her harfi, ebced düzeninde şöyle hesaplanır ve olayın tarihi bulunur:

$$\text{خ} = 600$$

$$\text{س} = 60$$

$$\text{ت} = 400$$

$$\text{ه} = 5$$

$$\begin{array}{r} \text{+} \\ \hline 1065 \end{array}$$

Hasta (H.1065/ M.1655)

y.b.d (Müstakım-zâde 2000: 12)

1.1.1. Tarih Düşürme Çeşitleri

Tarihler, farklı şekillerde düşürüldüklerinden her zaman aynı yolla hesaplanamazlar. Bazılarının kendilerine has formülleri varken bazıları da sözle ifade edilirler ve hesaplama gerektirmezler.

Farklı şekillerde hesaplanan tarih çeşitlerine ve bu çeşitlerin her biri için, incelediğimiz XVII. yüzyıl tarih manzumelerinden seçtiğimiz örneklere yer verilmiştir:

A-Ma'nen Tarihler

Ebced alfabesinin sayı değerlerine göre hesaplanan tarih türüdür (Yakıt 2003: 344).

1. Kelime Tarihler

Bir olayın tarihinin bir veya birkaç kelimedenden oluştuğu tarih türüdür. Kelime tarihler özel bir isim olabileceği gibi bir olay veya bir kişiyi betimleyen anlamlı bir kelime de olabilir (Yakıt 2003: 344).

a. Bir Kelimeli Tarihler

Tek kelimeyle düşürülen tarih türüdür (Yakıt 2003: 344).

I. Ahmed'in cülûsuna düşürülen tarih aynı zamanda mahlası olan "Bahtî"dir.

Bahtî (H.1012/ M.1604)

y.b.d. (Kayaalp 1999: 68)

“Mecelletü’n-Nisâb’da ‘Nakşî Ali el-Kırımî, divân sahibi *hasta* kelimesinin delalet ettiği 1065/1655 yılında vefat etmiştir.’ bilgisi bulunmaktadır.” (Atik 2003: 3)

Hasta (H.1065/ M.1655)

y.b.d (Müstakım-zâde 2000: 12)

b. Terkip Hâlindeki Tarihler

Birkaç kelimenin terkihiyle düşürülen tarih türüdür (Yakıt 2003: 345).

Tuhfe-i Nâilî ve Rihlet-i Nakşî adlı eserlerde XVII. yüzyıl şairi Nakşî Ali Akkirmânî’nin vefatı için kimin düşürdüğü belli olmayan şu terkip verilmiştir:

Tārâc-ı Nakşî (H.1065/ M.1655)

y.b.d. (Atik 2003: 3)

c. Kelime ve Terkip Hâlinde Olan Tarihlerin Tarih Manzumelerindeki Yeri

Bir veya birkaç kelimenin oluşturduğu bir terkipte yer alan tarihler her zaman yalnız hâlde bulunmazlar, tarih manzumesinin içinde de görülebilirler. Bu durumda mısran tamamı değil, düşürülen tarihi gösteren kelime veya terkip hesaplanır (Yakıt 2003: 347).

İşidenler vefâtını anuñ

Didiler gâziye târih gâzî (H.1018/ M.1609)

y.b.d (Mercanlıgil 1960: 66)

...

Mâh-ı Āzerde şiddet itdi şitâ

N’ola târihi olsa *Mart kışı* (H.1051/ M.1641)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

Feth-i Bağdâda târih oldu *ğazâm* (H.1048/ M.1639)

IV. Murat (Mercanlıgil 1960: 65)

2. Tam Tarih

Bir tarih mısramın, ebced alfabesinin sayı değerlerine göre hesaplandığında düşürülen olayın yılını verdiği tarih türüdür. Tarihi düşürenler tarihin tam olduğunu genellikle bir önceki mısrada belirtirler. Ancak kural gereği, hiçbir tarih türü belirtilmemişse mısra tam tarih kabul edilir (Yakıt 2003: 351).

Merhûm Niksârî-zâde Vefâtına Târîhdür

...

Ey Hâşimî didiler târihini ehibbâ

Niksârî-zâde'ye yir olsun maķâm-ı Maħmûd (H.1025/ M.1616)

Hâşimî (Bulan 1993: 142)

Târîh-i Cirid Endâhten-i Merhûm u Mağfûr Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı 'Âlî-Şân

...

Didiler Cevrî gibi taħsîn idüp târihini

Bâreke'llâh ey müselleme-dâver ü şâhib-hüner (H.1043/ M.1634)

Cevrî (Ayan 1981: 285)

Târîh-i Cirid Endâhten-i Merhûm u Mağfûr Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı 'Âlî-Şân

...

Şıdķ ile Cevrî du'â idüp didi târihini

Ķuvvet-i bâzû-yı Sultânı kıla Mevlâ füzûn (H. 1047/ M.1638)

Cevrî (Ayan 1981: 286)

Tārīḥ-i Kaşr u Sebīl Bā-Fermān-ı Merḥūm Sultān İbrāhim Hān

...

Hızr-ı hāme yazdı bu ta'rif ile tārīḥini

Selsebīl-i nāb u pāk-āb-ı ḥayāt-ı dil-küşā (H.1051/ M.1641)

Cevrī (Ayan 1981: 293,294)

Tārīḥ-i Çeşme-i Kara Muştafā Paşa

...

Bu 'aynı eyledi cārī didi tārīḥini Cevrī

Maḥallinde yapıldı çeşme-i āb-ı ḥayāt-efzā (H.1053/ M.1643)

Cevrī (Ayan 1981: 297)

Tārīḥ-i Çeşme Bā-Teklif-i İslām Giray

...

Didi tārīḥ-i bināsm Cevrī

Cān-fezā çeşme zihī 'ayn-ı ḥayāt (H.1061/ M.1651)

Cevrī (Ayan 1981: 297)

Hātif-i Kudsī dedi tārīḥin

Bād-ı rahmet be rūh-ı vākıf ü (H.1065/ M.1655)

Aziz Efendi (Bindal 1996: 33)

...

Güş idince fevtini yārān didi tārīḥini

Eyle yā Rab Cevrīye firdevs-i a'lāda mekān (H.1065/ M.1655)

Rā'î (Ayan 1981: 7)

...

Bu du‘ā ile Nisārī didiler tārīhini

Cevrīyi memnūn-ı luṭf ide Cenāb-ı Kird-gār (H.1065/ M.1655)

Nisārī (Ayan 1981:7)

...

Bir ihsān ile kāmildür bu tārīh

Zehī sihr-i kerāmet bāreke’llāh (H.1078/ M.1668)

Abdī (Derin 1993: 232)

...

Ḳaldırup el didi Nābī tārīh

Seyyi‘ ātın ide Allāh ḥasenāt (H.1078/ M.1668)

Nābī (Bilkan 1997: 185)

Tārīh Berāy-ı Çeşme

...

Nüş idüp dil-teşneler anuñ didi tārīhini

Āb-ı dil-keş bī-bedel ‘ayn-ı ḥayāt cān-fezā (H.1096/ M.1685)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 736)

...

Seyr idüp itmāmını Feyzî didüm tārīhini

Selsebil-i bī-bedeldür menba‘ -ı mā’-ül-ḥayāt (H.1097/ M.1686)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 736)

...

Feyziyā itmāmınā tārīh dir

Menba‘ -ı ‘ayne’l-ḥayāt dil-güşā (H.1097/ M.1686)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 737)

...

Nüş idüp Feyziyâ didüm târih

Mâ'-i tesnîm-i cân-fezâ dil-keş (H.1098/ M.1687)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 738)

Târih Berây-ı Çeşme-i 'Ârifî Aḥmed Efendi Der-Câmi'-i Ḥakîm Dede,

...

Dil-i Nâbî gibi âb aḳdı didi târihin

Eşer-i Aḥmed Efendi ide Allâh ḳabûl (H.1120/ M.1708)

Nâbî (Bilkan 1997: 297)

Târih-i Çeşme-i Yûsuf Pâşâ Der-Ruhâ

...

Mâye-i cûşîş olup ṭab'uma mânende-i âb

Eyledüm şevḳ ü ṭarabdan iki târih ihdâ

Nüş idüp âb-ı revânın didi Nâbî târih

Râh-ı ferdâya sebîl eyledi Yûsuf Pâşâ

Ḳatre-i âbın iḳenler didi Nâbî târih

Rûh-ı ecdâdını şâd eyledi Yûsuf Pâşâ (H.1120/ 1708)

Nâbî (Bilkan 1997: 300)

a. Asıl Tam Tarih

Tarih mısraının, düzgün bir anlam ve doğru bir imla ile hakkında düşürülen kişiyi belirttiği, tarih dürülmüş olayı açık bir şekilde ortaya koyduğu ve hesaplandığında olay yılını tam olarak verdiği tarih türüdür (Yakıt 2003: 351).

Tārīḫ-i Vefāt-ı Kutbü'l 'Ārifin Çelebi Saçlı İbrāhim Efendi

...

Demiş bir bende-i nāçizi tārīḫin o sulṭānın

Yöneldi Saçlı İbrāhim Efendi Kurb-ı Mevlāya (H.1042/ M.1633)

Nā'ilî (İpekten 1990: 340)

Şu deñlü şiddet itdi faşl-ı sermā

Ki toñdurdı yine baħrı zemīni

Beyān olsun diyü tārīḫ-i vaḫti

Didi hātif şitā-yı erba'ini

Meh-i Zi'l-ka' dede deñiz toñdı (H.1051/ M.1041)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

Bir haḫ-şinās söyledi tārīḫ-i naşbını

Lāyık 'Aziz Efendi'ye 'izz ile şadr-ı Rüm (H.1058/ M.1648) (Abdülaziz Efendi'ye)

Mustafa Çelebi (Bindal 1996: 16)

'Aziz kavm oldı Ḥamdu'llāh 'izz ile müftî (H.1061/ M.1651) (Abdülaziz Efendi'ye)

Müezzın-zāde (Bindal 1996: 18)

Reft Cevrî ez-cihān-ı bî-vefā (H.1065/ M.1655)

y.b.d (Ayan 1981: 7)

Tārīḫ-i Vefāt-ı Sarı Abdullah

...

Vaḫt-ı rıḫletde dedim Nā'iliyā tārīḫin

Zāyir-i 'adn ola rūhu Sarı 'Abdullāhın (H.1071/ M.1661)

Nāilî (İpekten 1990: 340,341)

...

Ḳatre-i ābın içenler didi Nābī tārīḩ

Yapdı ḩaḩ rāhına bu bürkeyi Yūsuf Pāşā (H.1091/ M.1680)

Nābī (Bilkan 1997: 219)

...

Tārīḩini zebān-ı zamān didi Nābiyā

Seyyīd ‘Alī Efendi revān oldı cennete (t.y)

Nābī (Bilkan 1997: 223)

Tārīḩ Berāy-ı Vefāt-ı Hem-şire-i Nāzım Der-ḩalebü’ş-Şehbā

...

Nābī-i zār didi tārīḩin

Gitdi vā-ḩayf ḩācı hem-şire (H.1112/ M.1701)

Nābī (Bilkan 1997: 247)

Tārīḩ-i Vefāt-ı Şeyḩ Şerīf Efendi

...

Tārīḩin itdi hātif-i ğaybī du‘ā ile

Ola Şerīf Efendi’ye küy-ı ‘adn maḩām (H.1123/ M.1711)

Nābī (Bilkan 1997: 344)

İki sofā eyledi Müftī Efendi cāmi‘e (t.y.)

Nāci Efendi (Bindal 1996: 16)

Ola maḩbūl-ı Yezdān eşme-i pāk-i Yūsuf Pāşā (t.y.)

Nābī (Bilkan 1997: 341)

Tārīḥ Berāy-ı ‘Ayn-ı Māhir Efendi Der-‘Ayntāb

...

Sevād-ı ḥuṣksār-ı ‘Ayntāb’uñ kıllat-i mā’dan

Yübüset sīne-i sükkānına itmişken istilā

...

Bu ābuñ şafvet ü şirīnterinden olsa cā’izdür

Ġarīḳ-i mevc-i şerm āb-ı ḥayāt-ı ‘āfiyet-baḥşā

Şafāsı ṭab‘-ı Nābī’ye olup sārī didi tārīḥ

Diyār-ı ‘Ayntābı cūy-ı Sācūr eyledi iḥyā (t.y)

Nābī (Bilkan 1997: 324, 325)

b. Katmalı Tam Tarih

Tam tarih veren bir mısra hazırlanırken sayı değeri toplamı eksik geldiğinde anlamlı kelimelerin ilave edilmesiyle meydana gelen tarih türüdür. İlave edilen kelimeler genellikle bir dua, dilek veya bir hissin ifadesi şeklinde olur (Yakıt 2003: 353).

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, katmalı tam tarih türünde düşürülmüş bir tarih bulunamamıştır.

c. Dolaylı Tam Tarih

Olayın dolaylı yolla anlatıldığı tam tarihlere denir. Dolaylı tam tarihlerde şairler bazen mecaz, kinaye, telmih, tevriye vs. gibi edebî sanatları kullanırlar (Yakıt 2003: 355).

Merhūm Şeyh Memī Cān Efendi'nüñ Vefâtınadır

...

Hâşimî dâ'î didi rihletinüñ târihin

Eyleyüp rûh-ı revān virdi Memī Cān-ı 'azîz (H.1008/ M.1600)

Hâşimî (Bulan 1993: 165)

Şu'ārâ-yı Rūm'üñ Mümtāz u Ser-bülendi Merhūm Bākî Efendi'nüñ Vefâtına Dinmişdür

...

İşidüp Hâşimî fevtin didi târihini anuñ

Fenāya virdi cismi Bākî qaldı ismi 'ālemde (H.1008/ M.1600)

Hâşimî (Bulan 1993: 112)

Merhūm Aḥmed Beg Mühr-ken Vefâtına Dinmişdür

...

Hâşimî dâ'î te'essüfle didi târihini

Mühri gibi adı qalup gitdi Aḥmed Beg meded (H.1008/ M.1600)

Hâşimî (Bulan 1993: 165)

Aq Baba-zāde Merhūm ve Mağfürun Vefâtına Dinmişdür

...

Hâşimî dâ'î te'essüfle didi târihini

Qıldı mesken qara yirde Aq Baba-zāde meded (H.1011/ M.1603)

Hâşimî (Bulan 1993: 168)

Merhūm Aydın-zāde Muhammed Çavuş Vefātına Dinmişdür

...

Rıhletinüñ Hâşimî dā'î didi târîhini

Geçdi Aydın-zāde anuñ kâbri pür-envār ola (H. 1014/ M.1606)

Hâşimî (Bulan 1993: 169)

E'azz-ı İhvân Olan Merhūm Mişālî Çelebi Vefātına Dinmişdür

...

Devrân idince zāyi' ol dürr-i bî-mişālî

Cüş itdi nehr-i eşküm mænend-i baħr-ı kılzum

...

Ey Hâşimî didiler hâke düşince târîh

Bulunmadı Mişālî anı ecel kılup güm (H. 1016/ M.1608)

Hâşimî (Bulan 1993: 169)

Merhūm Nihālî Efendi'nüñ Vefātına Târîhdür

Bāğ-ı fazluñ ser-firāz olan nihālin 'adl ile

Nāgehān bād-ı ecel irdi kılup kaddini lām

Serv gibi olmuş idi istiķāmetde 'ālem

Ķāđı-i İstanbul iken 'āleme virdi nizām

Rıhletinüñ Hâşimî dā'î didi târîhini

Gülşen-i 'ilmüñ Nihālî eyleye 'adni maķam (H.1027/ M.1618)

Hâşimî (Bulan 1993: 143)

Eskici Dede Vefâtına Dinmişdür

...

Didi ol pîr-i tarîķuñ Hâşimî tārîķini

Gitdi Eskici Dede köhne cihāndan virdi cān (H.1028/ M.1619)

Hâşimî (Bulan 1993: 145)

Merhūm Kemāl Efendi Vefâtına Bu Tārîķ Dinmişdür

...

Tārîķini te'essūf ile didi Hâşimî

Rūm'ũñ Kemāl'i gitdi meded āh 'ilm ile (H.1030/ M.1620)

Hâşimî (Bulan 1993: 126)

Hükmi Vefâtına Tārîķdür

Terk itdi geçüp mülk-i cihānı Hükmi

Virilmiş idi aña ma'ānî hükmi

Ey Hâşimî fevtine dinildi tārîķ

Geldi eceli gitdi nişānî Hükmi (H.1031/ M.1021)

Hâşimî (Bulan 1993: 194)

Merhūm Āşārî Vefâtına Dinmişdür

...

Vefâtını işidüp didi Hâşimî tārîķ

Vücūdı maħv idicek ķaldı dilde āsarı (H.1032/ M.1622)

Hâşimî (Bulan 1993: 182)

...

Gör temâşâyı ki düşdi târîh

Bu sene âbda âteş yakduk (H.1051/ M.1641)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

Târîh-i Vefât-ı Merhûm ‘ Abdül‘ azîz Efendi Şehîr Be Kâraçelebi-zâde Güfte-i Nişârî

...

Olnca rihletine hüküm-i irci‘ i vârid

Kapatdı defter-i rûzını mâl-i kayd-ı hayât

...

Nişârî fevtine ilhâm ile didi târîh

Mağâm-ı rûh-ı ‘ Azîz oldı sâha-i cennât (H.1068/M.1658)

Nisarî (Bindal 1996: 120)

Târîh-i Vefât Berây-ı Tıflî Çelebî

...

Târîh-i vefâtına demiş mâder-i dehr

Gehvâre-i râhat ola Tıflîye lahd (H.1070/ M.1660)

Nâ’ilî (İpekten 1990: 341)

Târîh-i Vefât-ı ‘ Azîz-i Kalem-trâşî-i Meşhûr Der-İstânbul

...

Dem-i nez‘ inde te’essüfle didi

Hây hayf oldı telef ‘ ömr-i ‘ azîz (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997: 183, 184)

Tārīḥ Berāy-ı Vefāt-ı Veliyy-i Rabbānī Burunsuz Mevlevī Der-Edirne

...

Didi bir mu‘teḳid fevtinden āgāḥ olıcaḳ tārīḥ

Burunsuz bulmadı bŷy-ı vefā bezme vedā‘ itdi (H.1083/ M.1673)

Nābī (Bilkan 1997: 199, 200)

Gitdi dŷnyādan ḳalmayup Şabrī (t.y.)

Hāşimī (Bulan 1993: 17)

Hāşimī, 16. yŷzyıl şairlerinden Bākī ve Cinānī’nin vefatları iĉin aşıġıdaki tarihleri dŷşŷrmŷştŷr:

İşidŷp Hāşimī fevtin didi tārīḥini anuñ

Fenāya virdi cismi Bākī ḳaldı ismi ‘ālemde (t.y)

Hāşimī (Bulan 1993: 16)

İşidŷp intiḳālin Hāşimī dā‘ī didi tārīḥ

Cinānī eyleye gŷl-zār-ı ‘adne varıcaḳ menzil (t.y)

Hāşimī (Bulan 1993: 16)

Tārīḥ Berāy-ı Vefāt-ı Faḫrŷ’l-Mŷderrisīn Behrām Dŷrrī Efendi

...

Āḥ gitdikde didŷm fevtine Feyzī tārīḥ

Gitdi Dŷrrī-i şadef ‘ālem iĉinden eyvāḥ (H.1098/ M.1687)

Suphizāde Feyzī (İspirli 1997: 738)

Cihāndan gidŷp Feyzī Ḥasan

İdince fezā-yı behiştı mekān

Didi hātif ol demde tārīḥini

Ola cāy-ı feyz-i ilāḥī cinān (H.1102/ M.1691)

Rŷşdī (Coşkun 1990: 13)

Tārīḥ Berāy-ı Vilādet-i Ḥalīl Beg Muḥammed Pāşā-zāde

...

Olup Nābiyā ḳudsiyān tehniyet-gū

Didiler mübārek Ḥalīl'ün ḳudūmı (H.1113/ M.1702)

Nābî (Bilkan 1997: 248)

Tārīḥ Berāy-ı Çeşme-i 'Ārifî Aḥmed Efendi Der-Cāmi'-i Ḥakīm Dede

...

Dil-i Nābî gibi āb aḳdı didi tārīḥin

Eşer-i Aḥmed Efendi ide Allāh ḳabūl (H.1120/ M.1708)

Nābî (Bilkan 1997: 298)

Tārīḥ Berāy-ı Vilādet-i Şeh-zāde Sulṭān Murād bin Sulṭān Aḥmed Ḥān

Nāgehān hātif ser-engüşt-i işāretle didi

Luṭf-ı rabbāniyle Sulṭān Aḥmed oldı ber-murād (t.y)

Nābî (Bilkan 1997: 232)

3. Ta'miyeli Tarih

Bir tarih mısraı, sayı değeri olarak düşürüldüğü olayın tarihini veremediğinde kaç sayı ilave edileceği ya da çıkarılacağı bir önceki mısrada açık ya da imalı bir biçimde belirtilir. Bu tür tarihlere ta'miye tarih denir (Yakıt 2003: 358).

a. Eksik Ta'miye

Sayı değeri eksik gelen bir tarih mısraına ne kadar ilave yapılacağıнын bir önceki mısrada açık ya da imalı bir biçimde belirtildiği tarih türüdür (Yakıt 2003: 358).

Tārīḥ Berāy-ı İhrāc-ı Sancaḡ-ı Şerīf Be-Sūy-ı Ğazā

Tārīḥini lisān se tūĝ ile didi feth

Açdı cihāda bāl ile per sancaḡ-ı şerīf (H.1123/ M.1711)

Nābī (Bilkan 1997: 352-353)

Tārīḥ-i Diğer Berāy-ı Feth-i Revān

...

Kendin ḥisābe ḡatup didi ‘ Aṡāyī tārīḥ

Şāh-ı ‘ Acem’den alduḡ döge döge Revānı (H.1045/ M.1636)

Nev’izāde (Karaköse 1994: 727)

b. Fazla Ta’miye

Sayı deĝeri fazla gelen bir tarih mısraından ne kadar çıkarılacağıının bir önceki mısrada açık ya da imalı bir biçimde belirtildiĝi tarih türüdür (Yakit 2003: 358).

...

De(h) düşünce didüm aña tārīḥ

Feth-i bāb-ı Revān mübārek ola (H.1045/ M.1636)

Nev’izāde (Karaköse 1994: 728)

Tārīḥ-i Feth-i Bağdād

...

Ğuş idüp Cevrī iderken vech-i tārīḥin ḡayāl

Eyledi hātif bu beyti gevher-i ĝuş-i fu’ād

‘ Asker-i Şāhī düşünce fethine tārīḥ olur

Aldı Bağdādı ‘ adūdan ceng ile Sultān Murād (H.1048/ M.1639)

Cevrī (Ayan 1981: 288)

Tārīḫ-i Vilādet-i Şeh-zāde Sulţān Muḥammed bin Sulţān Aḥmed Ḥān

...

Du‘ā-gūy-ı eb u ecdādı Nābī bu meserretten
Olup mānend-i bülbul nağme-i tāze-serāyende

Didi tārīḫden hoş ta‘ miye resminde tārīḫin
Ola sulţān Muḥammed ‘izz ü devlet birle pāyende (H.1117/ M.1706)
Nābī (Bilkan 1997: 265-267)

4. Noktalı Harflerle Tarih

Bir tarih mısraındaki noktalı harfler hesaplandığında olayın tarihini veren türdür. Tarih düşüren kişi, tarih manzumesinde: “gevher-i bahr-i remel, târih-i menkûtum... , cevherin târih... , noktadâriyle dedim... , mücevher harf ile... , tarih-i cevherdârın, tebşir idüb... , olsa gevher-pâş-ı teşrifat, ıkd-ı güher... , menkuta-i hurûf... , dürdâne... , dürr-i yekta... , dürr-i ferid... , dâne-dârından... , tarsi’a... , hurde-i yakut... , süreyya-rütbet... , gevher-nazir... , süreyya reşkeder... , encün-dârına... , encüm-tabına... , ilm-i nücûm... , le’âli... , kilik-i gevherdâr... , cevâhirlle müzeyyen... , kater-i ekşimle... , katre-i rahmetle... gibi ifadelerle sadece noktalı harflerin hesaplanması gerektiğini belirtir (Yakıt 2003: 368).

Tārīḫ Berāy-ı Şehādet-i El-Ḥāc Ḥüseyn Pāşā

...

Menkûta-i ḥurûf ile tārīḫ idüp didi
Şehr-i muḥarrem oldı zamān-ı şehādeti (H.1077/ M.1667)
Nābī (Bilkan 1997: 183)

5. Noktasız Harflerle Tarih

Bir tarih mısramdaki noktasız harflerin hesaplanmasıyla olayın tarihini veren türdür. Şair, tarih manzumesinde: mühmel, sade, bî-nukat, bî-nukut, bî-mucem gibi ifadelerle sadece noktasız harflerin hesaplanması gerektiğini belirtir (Yakıt 2003: 373).

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, noktasız harflerle düşürülmüş bir tarih bulunamamıştır.

6. Noktalı ve Noktasız Harflerle Tarih

Bir tarih mısramında noktalı ve noktasız harflerin sayı değerlerinin eşit olup toplamlarının düşürülen tarihi verdiği tarih türüdür (Yakıt 2003: 375).

...

Harf-i menkûṭ ü hurûf-ı gayr-ı menkûṭ ‘add olup
Mülhem-i gaybî olup tab‘-ı Fehîm’in yâveri

Sâl-i ‘azm-i ceng ü fetḥe dediler târiḥini

Cebr ile Bağdâdı aldı ehl-i Rûmun serveri (H. 1048/ M.1639)

Fehîm-i Kadîm (Ergun 1934: 75-76)

7. Katmerli Tarihler

Tarih mısramdaki harflerin sayı değerleri toplamının istenilen tarihin iki katını verdiği tarih türüdür (Yakıt 2003: 376).

a. Asıl Katmerli Tarih

Önceden “duta”, “dübalâ”, “muza’af” olarak adlandırılan tarih türüdür. Bir mısradaki noktalı ve noktasız harflerin veya bir mısram her iki yarısının birer tarih vermesiyle

oluşur (Yakıt 2003: 376).

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, asıl katmerli tarih türünde düşürülmüş tarih bulunamamıştır.

b. Beyitle Katmerli Tarih

Bu tarih türünde beytin tamamının verdiği sayı, düşürülen tarihin iki katını verir (Yakıt 2003: 378).

XVII. yüzyıl tarih manzumelerinde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, beyitle katmerli tarih türüne ait bir örneğe rastlanmamıştır.

c. Noktalı-Noktasız Katmerli Tarih

“Musanna” adı da verilen bu tarih türü, bir mısradaki noktalı ve noktasız harflerin ayrı ayrı aynı tarihi vermesine dayanır. Şair, bir önceki mısradaki “mu’cem ü mühmel” tabirleriyle bu türü işaret eder (Yakıt 2003: 379).

XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, noktalı-noktasız katmerli tarih türünde düşürülmüş bir tarih manzumesi bulunamamıştır.

d. Katmerlinin Katmerlisi Tarih

Bir mısradaki, düşürülen tarihin üç, dört, beş katını veren tarih türüdür (Yakıt 2003: 381). Aşağıdaki mısra dört katlı bir tarihtir:

Ḥātem be Ḥāfız āmede bā zıll-ı Ḥaḫ maḥfūz bād (H.1041/ M.1632)

Ḥātem + be Ḥāfız āmede + bā zıll-ı Ḥaḫ + maḥfūz bād

1041

1041

1041

1041

Neşâtî (Mercanlıgil 1961: 79)

8. Katıp-Atma Yoluyla Tarih

İdhal ve ihraç tarikiyle tarih de denilen bu tür, bir mısra içindeki kelimelerin sayı değerlerinin birbirinden çıkarılmasına veya toplanmasına veya hem çıkarılıp hem toplanmasına dayanır (Yakıt 2003: 381).

Sabūhī tārīhin dedikde üstād

Çıkardı san‘at ile ‘gonce’den ‘kan’ (H.1014/ M.1606)

Sabūhī (Ergun 1933: 41)

9. Bitişik Yazılan (Muvassal) Harflerle Tarih

Bir tarih beytinde veya mısraındaki bitişik yazılan harflerin hesaplanmasına dayanan tarih türüdür. Tek başına kullanılmaz, birden çok tarih veren manzumelerde görülür (Yakıt 2003: 385).

XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, bitişik yazılan harflerle düşürülmüş bir tarih bulunamamıştır.

10. Kesik Harflerle Tarih

Bir tarih beytinde veya mısraındaki bitişmeyen harflerin hesaplanmasına dayanan tarih türüdür (Yakıt 2003: 386).

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, kesik harflerle düşürülmüş bir tarih bulunamamıştır.

11. Tekrarlanan (Mükerrer) Harflerle Tarih

Bir tarih beytinde veya mısraında en az iki kez kullanılan harflerin hesaplanmasıyla elde edilen tarih türüdür (Yakıt 2003: 386).

Merhūm Lām ‘Alī Efendi Vefātınadır

...

Okıyup aḥbābı du‘asını mükerrer itmege

Hâşimî târiḥ-i mükerrer eyledi kelâmını

Ḳaddini lâm itdi ‘Alī aldı ecel selâmını

Eyledi Ḥaḳ dâr-i İslâm içre anuñ maḳâmını (H.1020/ M.1611)

Hâşimî (Bulan 1993: 146)

12. Gayr-i Mükerrer Harflerle Tarih

Bir tarih beytinde veya mısramda bir kez kullanılan harflerin hesaplanmasıyla elde edilen tarih türüdür (Yakıt 2003: 387).

XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, bu tarih türünde düşürülmüş bir tarih manzumesi bulunamamıştır.

13. Müveşşah Harflerle Tarih

Bir tarih manzumesindeki mısraların ilk harflerinin alt alta bir isim ya da cümle oluşturmasına dayanan tarih türüdür (Yakıt 2003: 387).

14. Beyitle Tarih

Beytin her bir mısranın ya da tümünün sadece bir tarih verdiği tarih türüdür.

Tarih düşüren kişi bu konuda tarih manzumesi içinde bilgi verir (Yakıt 2003: 390).

Tārīḥ-i Çeşme-i Nâbî Efendi

Oldı yek-pāre Nābiyā tārīḥ
Bu iki mışrā^c -ı pey-ender-pey

İçene rūhdur bu āb-ı zülāl
Ve mine'l-mā'i küllü şey'in ḥayy (t.y) (Enbiyā Suresi 30. âyet)
Nâbî (Bilkan 1997: 247)

a. Her Mısraı Birer Tarih Olan Beyitler

Tārīḥ-i Berāy-ı Vilādet-i Ḥasan Pāşā-zāde Muḥammed Beg

...
Öyle tıfl-ı nāz-perver kim sezā olsa aña
Māh-ı nev gehvāre dāye āftāb-ı nīm-rüz

...
Çün iki aşl-ı kerīmü'ş-şāndan buldı vücūd
Nābiyā oldı iki tārīḥe ḥāme cāme-düz

İtdi iki pāk gevherden Muḥammed Beg bürüz (H.1112/ M.1701)
‘Āleme geldi Muḥammed āfitāb-ı dil-fürüz (H.1112/ M.1701)
Nâbî (Bilkan 1997: 246)

B- Lafzen Tarihler

Ebced alfabesinin sayı değerlerini kullanmaksızın lafızla yani sözle düşürülen tarih türüdür (Yakıt 2003: 403).

Nakşî Divânı'nın sonunda kimin düşürdüğü bilinemeyen bir beyitte 53 rakamı belirtilmiştir. Bunun, Nakşî'nin vefat ettiği yaş olduğu tahmin edilmektedir:

‘Azm-i beḳā-yı rihlet tā renci didiler

Nakşî'nin elli üçde cān oldu vaşl-ı maḳsūd (t.y)

y.b.d (Atik 2003: 3)

C- Lafzen ve Ma'nen Tarihler

Hem sözle hem de hesaplandığında ebced alfabetiyle olayın tarihini veren tarih türüdür (Yakıt 2003: 403).

...

Lafzen u ma'nen añā didi Neşāti tāriḫ

Be meded toñdı so'ukdan biñ otuzda deryā (H.1030/ M.1620)

Neşâtî (Kaplan 1996: 168)

Tāriḫin anuñ lafzen ü ma'nen didiler

Sultān-ı cihān kıra biñ otuzda Leh'i (H.1030/ M.1620)

Nev'izāde (Karaköse 1994:708)

...

İki mışrā ile didüm tāriḫ

Biri lafzen ü ma'nen oldı ḫisāb

Gelüp elçi ḫarāc ile Leh'den (H. 1030/ M.1620)

Eyü fetḫ oldı biñ otuzda bu bāb

Nev'izāde (Karaköse 1994: 710)

Hüve'l-Feyyāzü'l-Hakīm Sultān Murād-ı Rābi' Ḥazretlerinüñ Cülūsina Her Mıṣra'ı
Tārīḥ Olmuşdur

...

Yazup dime ey dil yeter birisi

Biñ otuz iki olsa her birisi (H.1032/ M.1623)

Hâşimî (Bulan 1993: 190)

Tārīḥ Beray-ı Şadāret-i A'lemü'l-'Alā A'refü'l-'Urefā Bahāyî Efendi

Müşerref eyledikde Rūm ile şadrını ol Fāzıl

Müşābih oldı ruzı 'ālemüñ 'ıyd-ı şebi ḳadre

Bu şevk ile didim tārīḥ Nazmî lafzen u ma'nā

Biñ elli altıda geçdi Bahāyî 'adlile şadra (H.1056/ M.1646)

Nazmî (Bektaş 2005: 583)

D- Karışık Tarihler

Aktarmalı kümeler kullanılarak ya da birçok tarih türünden yaralanılarak tarih mısraı ve beyitlerinden birden çok tarihin elde edildiği türdür (Yakıt 2003: 410).

Hâşimî'nin aşağıdaki tarihinde, tarih beytinin ilk mısramdan altı tarih çıkmaktadır. Noktalı, noktasız, mükerrer, gayr-ı mükerrer, muvassal, kesik harflerin ayrı ayrı hesaplanmasıyla altı tarih bulunur. İkinci mısraı ise tam tarihtir. Yani tarih beyti yedi farklı formülle hesaplanabilir:

Yedi tārīḥ idüp bir beyti ḫalkla ṫarz-ı ḫāş üzre

Şıfāt-ı pāk ile nām-ı şerīfi ana ünvändur

Riyāset şadr efendi sem‘i dārāt u ‘aṭā cāyin

N’ola luṭf idüp ihyā eylese bu şāhib-i şāndur (H.1013/ M.1605)

Hāşimî (Bulan 1993: 18)

E- Mu’amma Tarihler

İçinde bir isim gizli olan tarih manzumeleri bu türe girer (Yakıt 2003: 423).

Be İsm-i Şems

Zāhidā jeng-i ğaraẓdan dili şāf eyle hemīn

Hāşimī ḳalbini kör ṭutma ‘adāvet miskīn (Şems)

Hāşimî (Bulan 1993: 21)

F- Bilmeceli Tarihler

Bilmece şekline dönüştürülmüş tarih türüdür (Yakıt 2003: 436).

Bu tarih beytinde şerha çekmek 1’i, dağ urmak 0’ı, göz göz sözcükleri de iki tane 5’i işaret etmiştir. Tarih düşüren kişi, bu sözcükler ile Arapça ۱۰۰۰ sayısı arasında benzerlik kurmuştur:

Şerha çekdim dağ urdum göz göz etdim sīnemi

Sengimi seyreleyen bilsin vefāt tārīhimi (H.1055/ M.1645)

y.b.d (Mercanlıgil 1960: 90)

Tārīḳ-i Muşanna‘ Berāy-ı Fetḫ-i Tābūr-ı Moskov

...

Biri Nābī didi ammā ki lūgaz şeklinde

Ki leṭāfetde ḫalāvetde şekerden geçdi

Didi tārīhini üç biñ görünür ammā kim
Oldı ancağ se hezāruñ biri serden geçdi

Ḥall-i eşkālî bedel ‘add olunur cā’izeye
Bunda dil dā‘iye-i sīm ile zerden geçdi (H.1123/M.1711)

Nâbî (Bilkan 1997: 359-360)

1.1.2. Tarih Manzumelerinde İmla

Tarih manzumelerinde en küçük bir imla hatası yanlış bir sonuca ulaşılmasına neden olur. O nedenle Osmanlı Türkçesi'nin imla kurallarını çok iyi bilmek gerekir. Ayrıca tarih düşüren kişiler vezin ya da tarihi tutturmak için el verdiğince imladan fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Düşürülmüş bir tarihi hesaplamak ya da yeni bir tarih düşürmek için şu imla kuralları bilinmelidir:

* Genellikle yabancı kökenli olan ve yazıldığından farklı okunan kelimelerde daima yazılış esas alınır. Örneğin:

Bazı Arapça kelimelerin sonunda elif-i maksûre (kısa elif) denen ve a okunan bir “ى” bulunur. Bu “ى” , Fetvâ (فتوى) gibi kelimelerde yazılış esas alınarak harfin sayı değeri olan 10 hesab edilir.

Müftî'l-enâm (مفتى الانام) gibi Arapça tamlamalarda “ى” ve “ا” okunmaz, ancak hesaba dahildir.

Hoca (hā'ce) (خواجه) benzeri kelimelerdeki labial “hı”ların yanında bulunan vav-ı ma'dûle “و” ve ondan sonra gelen elif “ا” yazıldığı hâlde okunmaz, ancak hesaba dâhil edilir.

* Düşürülen tarih Arapça ise kelimenin kökünde yer alan hemzeler hesaplanır, ancak bu kelimeler dilimizde hemzesiz yazıldığından Türkçede düşürülmüş tarihlerde hesaba katılmaz.

* Arapça kelimelerin sonuna gelen noktalı ta “ ʾ”lar Türkçeye “ ʾ” şeklinde geçtiğinden ebced alfabesindeki “he” harfinin sayı değerine göre 5 olarak hesaplanır.

* Şeddeli harfler tek olarak hesaba katılır (Yakıt 2003: 69-71).

1.2. XVII. Yüzyıla Genel Bir Bakış

XVII. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu 20.000.000 km²yi bulan topraklarıyla ve Alman-Avusturya İmparatorluğu, Polonya Krallığı ve Rus Çarı'ndan aldığı vergilerle dünyanın en büyük gücü durumundadır; ancak bu durum içindeki ve dıştaki bazı gelişmelerle değişecek ve imparatorluk gerileme sürecine girecektir (İsen 1998: 203).

Bu yüzyıldan itibaren şehzadelerin sancaklara gönderilmemesi, dolayısıyla devlet işlerinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadan devletin başına geçmeleri, devlet işlerine ilgisiz kalmaları ve ordunun başında sefere çıkmamaları, birçoğunun henüz çocuk yaşta olup bundan yararlanan saray kadınlarının ve ağalarının idaresi altına girmeleri, gerileme sürecinin sebeplerinden bir kısmı olarak merkezi otoritenin bozulmasında, halkın devlete olan güveninin azalmasında ve iç isyanlarda etkili olmuştur.

“... hanedanda bir gerileme ve eski cevvaliyet ve faaliyetin yerine bir ataletin başgösterdiği görülmektedir. Bunda Osmanlı şehzadelerinin eyalet sancak beyliklerinden alınmasının ve Birinci Ahmed'in genç yaşta ölümüyle yerine geçen çocuklarının pek küçük kalarak hükümdar olmalarının tesiri de vardır. Pâdişahların böyle çocuk denilecek yaşlarda devletin başına getirilerek Valide Sultan ve Kızlar ağasının sevk ve idaresi halkın eskiden beri Osmanlı hükümdarlarına gösterdikleri hürmet ve tâzimi azaltmış ve hele I. Mustafa gibi cinnet halinde yaşayan bir şehzâdenin menfaat ve nüfuz tesisi rekabetleri dolayısıyla hükümdar ilan edilmesi bu makamın azametini büsbütün kırmıştır...” (Uzunçarşılı 1999: 592- 593).

Aslında XVI. yüzyılın sonuna doğru devlet her ne kadar gücünün doruklarında ise de özellikle III. Murad döneminden (sal. 1574-1595) itibaren bir siyasî buhran başlamıştır. Sarayda entrika, rüşvet, yolsuzluk ve kadın hâkimiyeti artmıştır. Örneğin III. Mehmed döneminde (sal. 1595-1603) Venedikli Korfo valisinin kızı olan annesi Safiye Sultan,

sarayda bir Venedik lobisi oluşturacak kadar yönetimde etkili olmuştur (Efe 2008: 201, 214)

XVII. yüzyılın ilk padişahı I. Ahmed (sal. 1603-1617) henüz on dört yaşındayken tahta çıkmıştır. Yaşının küçük olması dolayısıyla ilk yıllarda annesi ve hocalarının etkisinde kalsa da on dört yıl süren saltanat döneminde rüşvet ve iltimasın önlenmesi, kadınlar saltanatına son verilmesi, Anadolu'da çıkan isyanların bastırılması gibi konularda başarı göstermiştir (Efe 2008: 231). Ancak genç yaşta vefat etmiş yerine kardeşi I. Mustafa (sal. 1617-1618) hükümdar ilan edilmiştir. I. Mustafa'nın saltanatı da akıl sağlığının yerinde olmadığı ileri sürülerek 96 gün içinde sona erdirilmiştir. Ardından on dört yaşında olan yeğeni II. Osman (sal. 1618-1622) tahta getirilmiştir. Yenilikçi bir yapıya sahiptir. Ancak gençliğinin, tecrübesizliğinin ve çevresinin etkisiyle ortamın henüz hazır olmadığı reformları yapmaya çalışması orduda rahatsızlık yaratmış bu da katline sebep olmuştur (Uzunçarşılı 1999: 585). Bu durumda ikinci kez tahta çıkarılan I. Mustafa (sal.1622-1623)'nın rahatsızlığı Valide Sultan ile vezir-i âzam Davut Paşa'nın yönetimi ele almalarına yol açmış ve bir yıl sonra yerine henüz on bir buçuk yaşında olan IV. Murat (1623- 1640) tahta çıkmıştır.

Böylece I. Ahmed'in ölümünden (1617) hemen sonra I. Mustafa'nın, birkaç ay sonra II. Osman'ın, dört yıl sonra tekrar I. Mustafa'nın, dört ay bile olmadan IV. Murad'ın tahta çıkması üzerine beş yıl içinde dört defa cülûs bahşişi verilmesi IV. Murat'ın cülûs töreninde saraydaki kap kacakların bile eritilmesine sebep olmuştur (Özbilgen 2007: 45-50).

İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Büyük Osmanlı Tarihi" adlı eserinde IV. Murad'ın on yedinci yüzyıl padişahlarının en yeteneklisi olduğunu söylemiştir (1999: 586). Döneminde birçok suistimali ortadan kaldırmış, sert tedbirlerle düzeni sağlamıştır. Geliri arttırmayı ve orduyu güçlendirmeyi de başaran Sultan Murad, Revan ve Bağdat'ı geri alarak doğu sınırının güvenliğini sağlamış ve halka büyük moral kazandırmıştır. Ayrıca döneminde birçok âlim ve sanatçı yetişmiştir (Hammer 2007: 439-442). IV. Murad gibi devlet idaresini elinde tutabilen otoriter bir padişahın başa geçmesiyle işler yoluna girmişse de genç yaştaki ölümüyle ve yerine kardeşi I. İbrahim (1640-1648)'in hükümdar oluşuyla

bu durum değişmiştir. Gençliğinde öldürölme korkusuyla buhranlı bir hayat yaşamış olan I. İbrahim devlet yönetimi için gereken dirayeti gösterememiştir. Bu nedenle oluşan genel hoşnutsuzluk tahtan indirilmesine sebep olmuştur (Efe 2008: 279, 288). Ardından otuz dokuz yıl tahtta kalacak olan oğlu IV. Mehmed (sal. 1648-1687) daha yedi yaşında hükümdar ilan edilmiştir ve ilk sekiz senesinde devlet işlerini bir çıkmaza sokmuş, daha sonraki saltanatı boyunca ise devlet yönetimini vezirlerine (Köprölüler) bırakmış ve devlet işlerini ihmal ederek avcılıkla uğraşmıştır. Viyana bozgunundan sonra yaşanan toprak kaybına karşı kayıtsız kalması halkı kızdırmış, çıkan isyanlarda tahttan indirilmiştir (Uzunçarşılı 1999: 588-589).

IV. Mehmed'in ardından sırasıyla tahta çıkan kardeşleri II. Süleyman (sal. 1687-1691) ve II. Ahmed (sal. 1691-1695) uzun yıllar kafes hayatı yaşamışlardır. Devletin bu en buhranlı zamanında hükümdarlık yapma kudretine sahip olmadıklarından yenilgiler hızla devam etmiştir. 1689 yılında Köprölü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete getirilmesiyle kazanılan kısmi başarılar da mevcut durumu değiştirememiştir (Uzunçarşılı 2008: 590-592).

Yüzyılın son padişahı II. Mustafa (sal. 1695-1703) ordunun başında seferlere çıkmış, ancak devlet, uzun süren savaşlarla yorgun düşmüş, hazinesi boşaltılmış olduğundan başarıya ulaşamamıştır ve devrin sonunda, uzun süredir savaşılmakta olan Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile büyük tavizler vererek Karlofça Antlaşması (1699) imzalanmak zorunda kalmıştır (Hammer 2007: 571-575).

Bunların yanında Amerika kıtasının keşfi, coğrafi keşifler, askerî teknolojideki değişiklikler; savaşlarla toprak kazanarak genişlemeye göre oluşturulmuş bir askerî teşkilata sahip Osmanlıların dünyadaki bu gelişmelere ayak uyduracak donanıma sahip olmaması gibi dış etkenler de gerilemenin nedenleri arasında görölmüştür (Öz 1999: 49).

Siyasi ve sosyal açıdan sorunlar yaşanırken bilim, sanat ve edebiyat alanında ise oldukça iyi dönem yaşanmıştır. Özellikle dönemin ilk yarısında edebiyatta XVI. yüzyıldaki yüksek seviye korunmuş, hem nazım, hem de nesirde olgunlaşma dönemine

girilmiş, yeni üsluplar ortaya çıkmıştır. Bir önceki yüzyılda hâkim olan klasik üsluba, İran ve Hindistan'da gelişen Sebk-i Hindî, hikemî üslup ve mahallî bir karakter taşıyan üslup eklenmiştir. (Bilkan 2006: 253-254).

Dönemin bir başka özelliği de çok sayıda şair yetişmiş olmasıdır. Sadece İstanbul kütüphanelerinde 150'den fazla divan bulunmaktadır. Dönemin padişahlarından Sultan I. Ahmed (Bahtî), II. Osman (Farisî, binicilikte ve silah kullanmakta mahir olduğu için verilmiştir.), IV. Murat, IV. Mehmet (Vefâî), II. Ahmet (Ahmet) şiir yazmış, Şeyhülislamlardan Yahyâ ve Bahâyî de birer divan tertip etmişlerdir. Kaside de Nefî (ö. 1635), Sabrî (ö. 1645), Âlî (ö. 1648), Riyâzî (ö. 1645), Şehrî (ö. 1660); gazelde Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1643), Sabuhî (ö. 1647), Fehim (ö. 1648), Şeyhülislâm Bahâyî (ö. 1653), Vecdî (ö. 1660), Na'ilî (ö. 1666), Nedim-i Kadîm (ö. 1670), Neşâtî (ö. 1674), Nâbî (ö. 1712), Sabit (ö. 1712), gibi üstatlar yetişmiştir. Mesnevi nazım şekliyle verilen eserler de bu devirde çok önemlidir. Bir önceki yüzyıla göre âşıkane mesnevilere olan ilgi azalırken dinî-ahlakî-tasavvufî mesnevilerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu dönem mesnevilerinin en önemli özellikleri kısa yazılmaları, sosyal konulara yer vermeleri ve yerli, mahallî unsurları ön plana çıkarmalarıdır.. Dönemin mesnevi şairleri arasında Nev'izâde Atayî, Ganizâde Nadirî, Faizî, Simkeşzâde Feyzî, Azmîzâde Hâletî, Neşâtî, Sabit ve Nâbî anılabilir. Rubai alanında ise Türk edebiyatının Hayyam'ı olarak nitelendirilen Azmîzâde Hâletî söylenebilir. XVII. yüzyılda süslü nesir, eski dönemlere nazaran daha da ağırlaşmıştır. Dini eserler, tarihler, menâkıb-nâmeler sade bir dille yazıldığı gibi bazen sanatlı nesir üslubuyla da kaleme alınmıştır. Secili, süslü nesir üslubunun temsilcileri olarak Veysi (ö. 1627) ve Nergisi (ö. 1635) bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Kâtip Çelebi (ö. 1657), Koçi Bey (ö. ?), Evliya Çelebi (ö. 1682) gibi ünlü yazarlar da vardır (Mazıoğlu 1983: 124-125, Bilkan 2006: 292- 303).

XIV. yüzyıldan itibaren gelişerek klasikleşmiş bir gelenek haline gelen ve XVI. yüzyılda Bakî ile doruk noktasına ulaşan dış dünyaya dönük, zarif ve ahenkli bir söyleyişin hâkim olduğu klasik üslup XVII. yüzyılda da gelişimini sürdürmüştür. Bu üslubun XVII. yüzyıldaki belli başlı temsilcileri şunlardır.

Şeyhülislâm Yahyâ (1561-1644), iyi bir eğitim görmüş, müderris, kadı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunduktan sonra üç defa şeyhülislamlık makamına getirilmiş ve bu makamda on sekiz yıldan fazla kalmıştır. Divan edebiyatında da gazel şairi olarak kabul gören Şeyhülislâm Yahyâ, klasik üslubun Bakî ve Nedim arasında kalan temsilcisidir. Nedim de onun gazeldeki başarısından şu beytiyle bahseder: “Nef’î vādî-i kasâidde suhan-perdazdur/ Olamaz ammâ gazelde Bākî vü Yahyâ gibi” (Gölpınarlı 1972: 70). Divanını, İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal uzun bir önsöz ve incelemeyle yayımlamıştır (İstanbul 1334) Ayrıca eserinin Tenkidli metni de hazırlanmıştır (Ethem 1995, Kavruk 2001).

Şeyhülislâm Bahâyî (1601-1653), Bakî ve Şeyhülislâm Yahyâ’nın takipçisi olan klasik üslubu benimsemiş bir şairdir. Çok az şiir yazmıştır. Neşâtî, Na’îlî, Güftî, Cevrî gibi şairler tarafından takdir edilmiş, Na’îlî, Güftî, Hevâî, Nazım ve Nabî onun şiirlerini tahmis etmiş, Nahifî de nazire yazmıştır (Mazıoğlu 1983: 126). Divanı yayımlanmıştır (Ergun 1933c).

Klasik üslubu benimsemiş olan şairlerden biri de Vecdî (ö. 1660)’dir. Tek eseri olan divançesinde 1 kaside, 72 gazel, 9 kıt’a, 6 rubai, 18 muamma, 1 müfret bulunmaktadır. Mezakî, Fehim-i Kadîm, Cevrî ve Neşâtî şairin gazellerine nazireler yazmıştır. Eserinin Tenkidli ve karşılaştırmalı metni hazırlanmış (Sarı 1993, Yanmaz 1995) ve yayımlanmıştır (Mermer 2002).

Gazellerleriyle ünlü, Şeyhülislâm Yahyâ’nın etkisinde kalmış, klasik üslup sahibi şairlerden birisi de Nedim-i Kadim (ö. 1670)’dir. XVIII. yüzyıl divan şairi Nedim’den ayırmak için “Kadim” sıfatıyla anılmıştır. Şiirleri bir divançe oluşturacak kadardır. Az yazmış, ancak yazarken titiz davranmıştır. Kasidelerinin fahriye bölümlerinde Nef’î’nin etkisi görülür. Sebk-i Hindî’nin etkisinde kaldığı beyitleri de vardır. Birkaç gazelinde de hikemî üslup görülür (Horata 1987: 8-18). Divançesinin Tenkidli basımı yapılmıştır (Horata 1987).

Bahsettiğimiz şahsiyetlerin yanında klasik üslubu çerçevesinde değerlendirilebilecek şairler: Bahtî (ö. 1617) Ganizâde Nadirî (ö.1626), Veysî (ö. 1627), Haşimî (ö. 1630),

İsmail Rusuhî Efendi (ö. 1631), Şeyhülislâm Ahizâde (ö. 1634), Nev'izâde Atayî (ö. 1635), Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1631), Mantıkî (ö. 1635), Abdurrahman Rami Çelebi (ö. 1640), Muradî (ö. 1640), Riyâzî (ö. 1644), Sabuhî (ö. 1647), Cevrî (1654), Küfri-i Bahâyî (ö. 1660), Tıflî (ö. 1660), Kelim Eyyübî (ö. 1663), Abdî (ö. 1672), Rıza (ö. 1672), Mezakî (ö. 1676), Güftû (ö. 1677), Sükkerî (ö. 1686), Kâmî Mustafa (ö. 1692), Vefâî (ö. 1693), Enverî (ö. 1694), II. Ahmed (ö. 1695), Tecellî (ö. ?), Şemseddin Ahmet (ö. ?), Fasih Ahmet Dede (ö. 1699), II. Mustafa (ö. 1703), Talip (ö. 1706) (Bilkan 2006: 263).

Sebk-i Hindî, XVII. yüzyıldan itibaren İran, Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Türkiye gibi geniş bir bölgenin edebiyatlarında etki olmuş olan bir üsluptur. İran'da Safeviler döneminin dini ve siyasi baskılarına dayanamayarak Hindistan'a göç eden birçok şair, Babürlü sarayında çok iyi karşılanmış ve büyük ilgi ile desteklenmiştir. Bu ilgi sonucunda da Sebk-i Hindî'nin Hindistan'da gelişmesi çabuklaşmıştır. Hatta kaynaklar Ekber Şah döneminde şahın sarayında, İran şairlerinin sayısının 170'e yaklaştığını söylemektedir. Bu destek neticesindedir ki, Feyzî, Örfî, Naziri ve Zuhûri gibi şairler yetişmiştir (Bilkan 2006: 264).

Cafer Mum "Sebk-i Hindî" adlı makalesinde üslubun ortaya çıkışını şu şekilde izah etmiştir:

"Şairlikten başka geçim kaynağı olmayan birçok şair, o dönemde siyasi çatışmalardan bunalarak baskılara dayanamayıp ülkelerini terk etmek zorunda kalmış ve şairlerin korunduğu, klasik sanat estetiğinin kabul gördüğü Hindistan ve Osmanlı edebî havzalarına yönelmişler. Çünkü Osmanlı ve Babür hükümdarları, kendi başkentlerini aynı zamanda birer sanat ve şiir merkezi haline getirebilmek için özel çaba içindeydiler. Babür Şah, Hindistan'da devletini kurduğunda, saray geleneğine uyararak sarayda vazifeli şairler bulundurmuş, öteden beri devam edip gelen melikü's-şuaralık müessesini tesis etmiş ve şairleri eski tarz üzere şiir söyleme konusunda teşvik etmiştir. Kendileri de aynı zamanda birer şair olan Babür Şah, Hümayun, Ekber Şah, Cihangir, Şah Cihan ve Dara Şüküh gibi Babür hükümdarları, hem bu saray geleneğini sürdürmüş, hem de İran'dan göç eden şairlere kucak açmışlardır." (Mum 2006: 376).

Sebk-i Hindîde zengin ve ince hayaller, ıstırap ve elem konuları, sosyal konular, tasavvuf, yeni ve uzun tamlamalar, yeni mazmun arayışı içinde şiire giren yeni

kelimeler, sözün kısa ve dolgun söylenilmesi için yoğun anlatım sağlayan sanatlar (teşbih, istiare, telmih, kinaye, irsal-i mesel, hüsn-i talil, leff ü neşr, mecaz)'ın daha fazla kullanılması, mübalağa sanatının aşırı derecede kullanılması sıkça görülen özelliklerdir (Bilkan 2006: 264).

Türk edebiyatında da XVII. yüzyılda etkili olmaya başlayan Sebk-i Hindî, Nef'î'de görülmeye başlamıştır (Ocak 1991: 18). Ardından Fehim-i Kadîm (ö. 1648), Şehrî (ö. 1660), İsmetî (ö. 1665), Na'îlî-i Kadîm (ö. 1666), Neşâtî (ö. 1674), Arpaemini-zâde Samî (ö. 1733), Halepli Edip (ö. 1748) ve Şeyh Galip (ö. 1799) Hint üslubunu kullanmışlardır. Nabi (ö. 1712) ve Nedim (ö. 1730) de yoğun olarak bu üslubun etkisinde kalmışlardır. Üslup, XVII. yüzyıldan itibaren bütün divan şairlerini özellikle de Nabi takipçilerini farklı ölçülerde etkilemiştir (Mum 2006: 379).

Ancak bahsedilen şairler Hint üslubunun bütün özelliklerini değil ayrı ayrı özelliklerini kullanmışlardır. Nâbî'de söylenmemiş yeni manalar bulma şeklinde görülen etki, Nef'î'de mübalağa sanatının çok kullanılmasında, Na'îlî, Neşâtî, Şehrî, Fehim-i Kadîm ve İsmetî'de anlam derinliği ve orijinal mazmunlarda kendisini göstermiştir (Bilkan 2006:265).

Hint üslubunun ilk kez görüldüğü şairlerden olan Nef'î (1572?-1635?), divan edebiyatında özellikle kaside alanında önemli bir yere sahiptir. Divanında yer alan 62 kasidesiyle en çok kaside yazan şairler arasında yer almıştır. Fahriyeyi kasidenin vazgeçilmez bir bölümü haline getirmiş, nesib bölümlerinde kendine özgü tasvirleri ve hayal gücünün zenginliği ile başarısını ortaya koymuştur. Kasidelerinde rahat ve kendinden emin bir anlatım görülür. Şiirlerinde sözün güçlü olmasına özen göstermiştir. Şiirlerinde ses ögesi çok önemlidir. İç ahenge dikkat eden şair, tantanalı, musikili, ihtişamlı bir şiir dili oluşturmuştur. Övgülerinde ve yergilerinde ölçüsüzdür, mübalağa sanatını bir estetik malzeme olarak kullanmıştır. Az eser vermiş, ancak yazdığı kadarıyla mükemmeliyete erişmiştir. Eserleri, Türkçe (Ocak 1980, Akkuş 1993) ve Farsça Divan (Tarlan 1944)'ları ile Sihâm-ı Kazâ (Akkuş 1998) adlı hiciv kitabından oluşmaktadır (Ocak 1991: 8- 11, Bilkan 2006: 265- 268).

Sebk-i Hindînin bir başka önemli temsilcisi Fehim-i Kadîm (1627-1648)'dir. Üslubun sadelik, mahallîlik, terkipli ve kolay anlaşılamayan bir dil gibi özelliklerini kullanmıştır. Kendisini Anadolu sahasının Örfî'si olarak görmüştür. Divanı ve Şehrengiz'i birlikte yayımlanmıştır (Ergun 1934, Üzgör 1991).

Nâ'ilî-i Kadîm (1608?-1666), soyut kavramlarla somut kavramların birleştirilmesi, hiç söylenmemiş, bakir mana arayışı, dil zenginliği, mübalağanın fazla kullanılması, hayal genişliği, anlam derinliği, az sözle çok şey ifade etme çabası gibi özelliklerle Sebk-i Hindînin önemli bir temsilcisidir. Tek eseri Divan (İpekten 1990)'ıdır. Türk edebiyatında ilk şarkı yazar şairdir. Divanında 11 şarkısı vardır. Genel olarak ağır ve ağdalı şiir diliyle yazar şair, şarkılarında sade bir Türkçe kullanmıştır (Bilkan 2006: 270).

Bu dönemde ortaya çıkan üsluplardan bir diğeri; düşünceye dayalı, hikmetli söz söyleme esası üzerine kurulmuş olan hikemî üsluptur. Bu üslubun edebiyatımızdaki en önemli ve güçlü temsilcisi Nâbî'dir. Bu üslup asıl etkisini daha sonraki yüzyılda göstermiştir Nâbî'nin devamı olarak bu tarzın diğer temsilcileri Sabit, Samî, Seyyid Vehbî, Koca Ragıp Paşa'dır. Ziya Paşa ve Namık Kemal'in bazı şiirlerindeki hikemi edaya bakarak, Tanzimat döneminde de bu üslubun etkisinin sürdüğünü söyleyebiliriz (Bilkan 2006: 274-278).

İyi bir öğrenim gören Nâbî (1642-1712)'nin şiirlerinde düşünce ön plandadır. Toplum yaşamında aksayan yönleri eleştirmiş, din ve töreyle ilgili öğütler içeren didaktik şiirler yazmış, hikmetli sözlere yer vermiştir. Toplumcu bir şair olan Nâbî, güzellikten çok, iyi ve doğrunun peşindedir. Kendinden sonraki şairler üzerinde önemli bir tesiri olmuş, böylece edebiyatımızda "Nâbî Ekolü" diyebileceğimiz bir edebiyat çıkışı meydana gelmiştir. Altısı manzum, toplam on eser kaleme almıştır. Manzum eserleri: Türkçe Divan (Bilkan 1993), Farsça Divançe, Hayriyye (Kaplan 1990), Hayrâbâd (Ülger 1996), Terceme-i Hadis-i Erbain, Surnâme (Levent 1994); Mensur eserleri: Fetihnâme-i Kamanîçe, Tuhfetü'l-Harameyn (Turan 1995), Zeyl-i Siyer-i Veysi ve Münşeat'tan oluşmaktadır (Bilkan 2006: 274-278).

Dönemin diğer üslubu mahallî üslup, şiirde yerli ve mahallî unsurlara fazlaca yer verme anlayışıdır. Bu dönemde gittikçe yaygınlaşmaya başlayan sade dil ve mahallî ifadeleri kullanma, yerli konu arayışı daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan Mahallileşme Akımına da kaynaklık etmiştir. Nev'izâde Atayî ve Sabit gerek yerli konu ve malzeme tercihleri bakımından, gerekse dil ve söyleyişteki tasarrufları yönünden bu üslubun temsilcilerindendir (Bilkan 2006: 280).

1.2.1. Başlangıçtan XVII. Yüzyıla Kadar Tarih Düşürme

Sonradan edebî sanatlardan biri olarak da kabul edilen tarih düşürme geleneğinin başlangıç tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eldeki örnekler bu sanatın İstanbul'un fethinden sonra yaygınlaşıp gelenek halini aldığını göstermektedir. Fetihden önce düşürülmüş olan tarihler ise çoğunlukla Arapça terkipler hâlinindedir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin vefatı için:

Ahmed velî-i cenneti (H.562/ M.1167)

(Yakıt 2003: 136)

Kastamonu'nun fethi için:

Şükür alındı (H.615/ M.1218)

(Yakıt 2003: 136)

Mevlâna Celâleddin Rumî'nin vefatı için:

İbret (H.672/ M.1273)

(Yakıt 2003: 136)

Nasreddin Hoca'nın vefatı için:

İrtihâlü'l-cinân (H.774/ M.1372)

(Yakıt 2003: 136)

Sakız Adası'nın fethine:

Ḥamdü l'illah hele düşdi fem-i İslâm'a Sakız (H.793/ M.1390)

(Yakıt 2003: 136)

Timur'un Sivas'ı yakıp yıkmasına:

Ḥarâb (H.803/M.1400)

(Yakıt 2003: 136)

Önceleri genellikle kelime ve terkip hâlinde olan tarihler, daha sonraki yıllarda şiir içinde yer alarak edebiyatımızda yeni bir sanatın başlangıcı olmuştur. Bu şekildeki ilk örnekler Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alır. Eğer bu tarihler sonradan düşürülmedilerse edebiyat tarihi açısından tarih düşürme, XIV. yüzyılda gelenekleşmeye başlamıştır diyebiliriz. Çünkü tarih düşüren kişiler sadece yaşadıkları dönemdeki olaylara değil, geçmişteki olaylara da tarih düşürmüşlerdir.

Alaybeyi Camii'ne:

Tâ' at için yaptı bir sâhib-hüner

Düşdi anuñ tārîhi *câmi'*-i *şerîf* (H.704/ M. 1304)

(Evliya Çelebi 1971/VIII: 258)

Meriç üzerindeki "Cisr-i Mustafa Paşa" adı verilen köprüye:

Bildi merhûm Muştafâ Pâşâ

Köpridir filhakîka bu dünya

...

Göçdi merhûm didiler tārîh:

Köpriden geçdi Muştafâ Pâşâ (H.762/ M.1361)

(Evliya Çelebi 1971/V 301)

Rumeli Hisarı'nın yapımı ile İstanbul'un fethine düşürülen ve bu geleneğe hız kazandıran tarih örnekleri:

Bünyân-ı Mehemmed Hân (H.856/ M.1452)

(Yakıt 2003: 139)

Zehî 'avn li'llah alındı Stānbül (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 140)

Feth-i qarībun zen (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 140)

Küffāra kıyāmet (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Kāfire kıyāmet (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

'Avn-i Hālik (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Veliyüddinoğlu Ş. Ahmet Paşa'nın düşürdüğü tarih:

Yanşureka'llāhu bi-naşir 'aziz (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Fatih Sultan Mehmet'in düşürdüğü tarih:

Feth-i İstanbul'u fırsat bulmadılar evvelün

Feth idüb Sultān Mehemmed didi tārīh: *aḥirūn* (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Çün sa'ādetle Ebu'l-feth-i Mehemmed Ġāzī

Kāfire 'asker-i İslām ile fırsat buldı

Tiğ-i nuşret ile feth eyledi İstanbul'ı

Beldetun tayyibetun fethine tārīh oldu (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Çü Sultān Meḥemmed Şeh ibn Murād
 Buyurdı İstanbul'a 'azm-i cihād
 Ganīmet alub her ğuzāt-ı enām
 Yazıldı buna 'arşta menķabe
 Ki tārīḥdir: *beldetun ṭayyibe* (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 141)

Rebī'ul-evvel ayında alındı
 Yigirmi bir günde fetḥ oldı
 Seşenbe gün sabah el verüb fırsat
 Sekizyüz elli yediydi hicret (H.857/ M.1453)

(Yakıt 2003: 142)

Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış, Nasrettin Hoca'nın torunlarından olduğu söylenen Hızır Bey (1407-1459), İstanbul'un İlk kadısıdır. Dönemin olaylarına tarih düşürmüştür. Bu nedenle kaynaklarda tarih düşürme sanatının öncülerinden kabul edilir ve bir tarih ibaresini şiirin mısraı içinde söylemenin ondan sonra arttığı belirtilir (İspirli 2000: 79, Mercanlıgil 1960: 37, Yakıt 2003: 143). Hızır Bey, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı bir camiye tarih olarak şu mısraı söylemiştir:

Cāmi'un zīde 'umru men 'ammerehu (H.850/ M.1446)

“Böyle bir camii tamir edenin ömrü uzun olsun”

(Yakıt 2003: 143)

Bir kaynağa dayalı olarak ilk tarih mısraını yazan Hızır Bey'dir demek mümkün değildir. Ancak, Hızır Bey'den önce tarih mısraı yazan birinden de söz edilmemiştir. Bu nedenle tarih düşürme sanatını ele alan kaynaklarda, bu sanatın Hızır Bey'den ya da İstanbul'un fethinden sonra arttığı bilgisine yer verilmiştir.

XV. yüzyılda Hızır Bey ile hız kazanan tarih düşürme sanatı XVI. yüzyılda da yükselmeye devam etmiştir. Tarih yazıcılığıyla öne çıkan bir isim olmamakla beraber

devrin zirve şahsiyetlerinden Fuzulî, Muhibbî mahlasıyla yazan Kanunî, Selimî mahlasıyla yazan III. Selim ve Arşî, Bağdatlı Ruhî, Bîdârî, Cevherî, Eminî, Emirî, Fevrî, Günâhî, Hasbî, Hüdâyî, Kandî, İbn Kemal, Lâmi'î, Muhlis, Nazmî, Nihadî, Refikî, Selimî, Sun'î, Şa'bî, Tîğî, Ulvî vb. şairler tarih düşürmüştür (Yakıt 2003: 151-174).

Fuzulî, Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı, Bağdat'ın alınışını gösteren kasidesinin ilk beytinde aşağıdaki tarihi düşürmüştür. Fuzuli'nin bu kasidesi, genellikle tarih mısraının son beytinde bulunan tarihin, daha ilk beyitte söylenmesi bakımından dikkat çekicidir:

Geldi burc-i evliyāya pādişāh-ı nāmdār (H.941/ M.1535)

Fuzulî (Yakıt 2003: 159)

Kanunî Sultan Süleyman'ın, 22 yaşında iken çiçek hastalığından vefat eden oğlu Şehzāde Mehmed için düşürdüğü tarih:

Şehzādeler güzīdesi Sulţān Meĥemmed (H.950/ M.1543)

Muhibbî (Yakıt 2003: 160)

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macar ordusunu yenilgiye uğratması üzerine yazılmış bir tarih mısraı:

Engürüsü münhezim kıldı Süleymān-ı zamān (H.932/ M.1526)

Nazmî (Mercanlıgil 1960: 39)

Şair Hayālî'nin vefatı için yazılmış bir tarih mısraı:

Sözü dilde hayālî gözde kaldı (H.964/ M.1557)

Arşî (Mercanlıgil 1960: 40)

Büyükçekmece köprüsünün kitabesinden:

Yapdı āb üzre bu cisri Şeh Selām (H.966/ M.1559)

Hüdâyî (Yakıt 2003: 164)

II. Selim'in kendi cülûsu için düşürdüğü tarih:

Serîr-i salţanat oldu müyesser

Bi-hamdi'llah cihān mülkine şāhız

İrişdi feyz-i Hāḫḫ çün kim Selīmī

Didüm tārīhin: *zill-ı İlāhız* (H.974/ M.1567)

Selimî (II. Selim) (Yakıt 2003: 166)

Sarhoş Bālî Efendi'nin vefatı için Cevherî'nin düşürdüğü tarih:

Fenā-yı cām ile Bālî Efendi mest idi geçdi (H.980/ M.1573)

Cevherî (Yakıt 2003: 168)

Safālar eyledi Sāfi cināna bastı kadem (H.997/ M.1589)

Bağdatlı Ruhî (Mercanlğıil 1960: 41)

1.2.2. XVII. Yüzyılda Tarih Düşürme

Edebiyatımızda XIV. yüzyılda gelenekleşmeye başlayan tarih düşürme sanatı XV. yüzyılda Hızır Bey ile artmış XVI. yüzyılda artışını sürdürmüştür. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise bu sanat yeni bir gelişme dönemine girmiştir. Birçok şair tarih düşürme sanatına ilgi göstermiş ve divanında geniş yer ayırmıştır. Hatta tarih yazıcılığıyla ön plana çıkan isimler olmuştur. Divanında 142 tarih manzumesine yer veren Cevrî ve farklı nazım biçimlerinde 134 tarih manzumesi bulunan Haşimî gibi. Ahmet Cevdet Paşa, Haşimî için: "Tarih sanatının başı oldu." demiştir (Mercanlğıil 1960: 41). Haşimî divanındaki en eski tarihler 1503 ve 1535 yıllarına aittir. Şair bunların kendinden önceki döneme denk düştüğünü söylemiştir. Bunların dışında, yaşadığı döneme ait en eski tarih 1574 yılına aittir. En son tarih ise 1623'tür. Buradan, şairin 49 yıl gibi uzun bir süre tarih düşürmüş olduğu anlaşılır. Ayrıca bu alanda büyük ustalık kazanmış, tarih çeşitlerinin tamamına yakınıni kullanmıştır (Bulan 1993: 11, 15).

Dönemin şairleri arasında divanında tarih manzumelerine en geniş yer ayıran Nâbî'dir. 155 tarih manzumesi bulunur. Nâbî'nin tarih manzumelerine bu kadar geniş yer vermesinin en önemli nedeni olarak, yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal olaylarını yakından takip etmesi ve eserlerinde bunları, neredeyse günü gününe dile getirmiş olması düşünülebilir.

XVII. yüzyılın zirve isimlerinden olan Nef'î ise tarih düşürme sanatını çok fazla kullanmamıştır. Şairin Türkçe Divanı'nda IV. Murat'ın ok atışı, Kandilli'de yaptırılan kasır ve IV. Murat'ın yaptırdığı çeşme için düşürdüğü üç tarih manzumesi bulunur.

Dönemin şairlerinin eserlerinde, bulabildiğimiz kadarıyla, tarih manzumelerinin sayısını çoktan aza doğru sıraladığımızda Nakşî İbrahim'in 84, Nazmî'nin 46, Sabit'in 44, Nev'izâde Atayî'nin 28, Şeyhülislâm Yahyâ'nın 24, Kafzâde Faizî'nin 21, Güffî'nin 12, Fedâî'nin 5'i Farsça 6'sı Türkçe olmak üzere toplam 11, Suphi-zâde Feyzî'nin 11 (92 tarih manzumesinden 11 tanesi XVII. yüzyıla aittir), Ganîzâde Nadirî'nin 9, Fehim-i Kadîm'in 8, Fasîh Ahmed Dede'nin 7, Tıflî'nin 7, Vecîhî'nin 7, Azmîzâde Mustafa Hâletî'nin 6, Abdurrahman Abdi Paşa'nın 6, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz'in 6, Na'îlî-i Kadîm'in 6, Neşatî'nin 4, İsmetî'nin 2, Sabuhî'nin 2, Şeyhülislâm Bahayî'nin 2, Vişne-zâde İzzetî'nin 2, Vecdî'nin 1, Topkapılı Feyzî'nin 1 ve Hüsâm-zâde Feyzî'nin 1 tarih manzumesi olduğunu görmekteyiz.

Çalışmamız sırasında incelediğimiz divanlarda dönemin şairlerinin tarih düşürme sanatına ilgi gösterdiklerini ve bir önceki yüzyıla göre tarih manzumelerinin sayısının arttığını gözlemledik. XVII. yüzyıl tarih düşürme sanatındaki bu gelişme, sanatı Sururî'yle altın çağını yaşayacağı XVIII. yüzyıla hazırlamıştır.

Tarih düşürme sanatının XIV. yüzyıldan itibaren başlayan yükseliş sürecinde bazı şairlerin çok fazla tarih manzumesi yazması tekrara düşmelerine ve sanat endişesinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Ancak bu durum tarih düşürme sanatının, usta şairlerin elindeki gelişimini engelleyememiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XVII. YÜZYIL TARİH MANZUMELERİNDE TOPLUMSAL YAŞAMIN İZLERİ

Bir sanat eserinin biçim ve üslup incelemesinin yanında, içeriği hakkında bir arka plan araştırması yapmak; araştırmacıya sanat eserinin yazıldığı dönemin toplumsal, kültürel, sosyal ve siyasal durumu gibi birçok konuda bilgiler verir. Bu anlayış, bütün edebî dönemler için geçerlidir.

“Edebiyat eserlerinden toplumun yaşayışına ve âdetlerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak ve özellikle sosyal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri, o çağın sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilebilir... Bu çeşit çalışmalarda, edebiyat sosyal tarih için bir kaynak sayılmakta ve bu amaçla kullanılmaktadır.” (Moran 1999: 85-86).

Türk Edebiyatı içinde altı yüz yıl gibi ciddi bir zaman diliminde varlığını sürdürmüş olan Divan Edebiyatı, (Her ne kadar dış dünyaya kapalı, bireysel duyguların anlaşılmasını bir dille ifade edildiği bir yapıya sahip olduğu söylene de) bahsettiğimiz bakış açısıyla ele alındığında, Osmanlı tarihine ışık tutacak bilgi birikimine sahiptir.

“ XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan divan şiiri, kapsadığı uzun zaman dilimi dikkate alındığında, Türk kültür tarihi açısından çok zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Durum böyle olduğu hâlde divan şiirini, toplum hayatından uzak soyut bir şiir gibi değerlendirmek ve onu özellikle bu açıdan eleştirmek gerçeği tam yansıtmamaktadır. Divan şiirinin çok yoğun mecazî dünyası dikkatle incelendiğinde, gerçek hayatın pek çok yönüne ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir.” (Dilçin 1999: 618).

Divan edebiyatının bu özelliğinden yararlanarak sosyolojiden mimarlığa; iktisattan tıbbaya kadar daha birçok bilim dalının tarihi hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Aslen iktisatçı olan Sabri Ülgener, edebî eserlerin sadece soyut hayaller içeren şekilden ibaret metinler olmaktan öte, arka planında bir tür sosyolojik veri olduklarını dile getirmiş ve divan edebiyatı manzumelerinden yola çıkarak yapılan iktisat araştırmalarının ne derece önemli sonuçlar verdiğini açıklamıştır. Ülgener, Osmanlı toplumundaki çalışma, üretme

ve paylaşma kültürüne ilişkin bulgularını divan edebiyatı eserlerinden toplamış ve genel iktisat kuramı çerçevesinde değerlendirmiştir.

“Uzun zaman, toplumun gündelik yaşayışı üstünde, basmakalıp sofiyâne rümuz ve ibareleri veya İran edebiyatının alışılmış imajlarını gözü kapalı tekrarlamaktan öteye gitmediği ısrarla ileri sürülen divan edebiyatını araştırmalarımız boyu apayrı bir çehre ile yanımızda bulacağız: gerçek ve baha biçilmez bir belge hazine ve kaynağı olarak! Vesikaları dikkat ve ihtiyatla taramaya alışık bir gözün, ezbere ve basmakalıp sembolleri bir kenara ittikten sonra, divan edebiyatının sahifeleri arasında öğreneceği çok şeyler vardır.” (Ülgener 1996: 17)

XVII. yüzyıl eserleri de bu bakış açısıyla incelendiğinde toplumsal yaşamın izlerini yansıtmaktadır. Özellikle de bu dönemde hikemî ve mahallî üslubun görülmeye başlamasıyla toplumsal yaşayış edebiyata daha çok girmiş; mesnevi, kaside, gazel, şarkı terkîb-i bend, tercî-i bend ve tarih manzumelerine yüzyılın özellikleri daha fazla yansımıştır.

“XVII. yüzyılda kaleme alınan edebî ve tarihî eserlerin belki de en önemli özelliği, yüzyılın önemli meselelerine bir münekkit tavrıyla yaklaşmaları ve meseleleri sosyolojik yönleriyle de ele almalarıdır. Bunun edebiyata yansımaları, bu yüzyılda şiir dilinin ve üslubun değişmesi, yeni bir ifade biçiminin benimsenmesi şeklinde gerçekleşmiştir...” (Bilkan 2002: 11).

Divan edebiyatında kaside, tarih, terkîb-i bend, tercî-i bend ve mesneviler toplumsal yaşamın izlerine en yoğun yer veren nazım biçimleridir. Özellikle tarih manzumeleri; bireysel bir tarafı da olmakla birlikte, toplumsal hayatla bağları en kuvvetli olan ve başta tarih olmak üzere; mimarî, sosyoloji, psikoloji, sanat tarihi, coğrafya gibi disiplinlere kaynaklık edebilecek bir yapıya sahiptirler.

“Tarih manzumeleri konularına bakıldığı zaman gerçekten birbirinde farklı disiplinlerin ilgi alanına hitap ettiği görülmektedir. Örneğin fetihlerle ilgili tarih manzumeleri tarih; evlenme, sünnet, doğum ve ölüm gibi manzumelere hem tarih, hem sosyoloji; çeşme, cami, mescit vs. gibi binalarla ilgili manzumeler hem mimarî hem de dinî açıdan incelemeye değer özellikler taşımaktadır.” (Demirel 2008: 374).

Nitekim, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi adlı kitabında XVII. yüzyıl tarihini yazarken Cevrî'nin Divanı'nda yer alan tarih manzumelerinden faydalanmıştır. Cevrî,

Divanı'nda yer alan 124 tarih manzumesinde; tayinlerden, yazılan eserlere, inşa edilen yapılardan, soğuk geçen kışın getirdiği zor koşullara ve denizin donuşuna kadar döneminin olaylarını dile getirmiştir (Ayan 1981: 11).

Sonuç olarak, divan edebiyatımıza ait eserler, sanat ve estetik değerleri yüksek edebî eserler olmakla birlikte, aynı zamanda toplumsal hayattan izler taşımakta ve birer tarih belgesi olma niteliğindedir.

Özellikle de yüzyıllar boyunca padişahların tahta çıkmaları, mevki sahiplerinin tayinleri, doğum, ölüm, evlenme gibi bireye özgü olaylardan tutun da fetih, salgın hastalık, yangın gibi toplumu ilgilendiren olaylara; cami, kışla, medrese, mescit, mezar taşı, han, hamam, köprü, hastane gibi tarihî, mimarî, sosyal ve kültürel açıdan son derece önemli yapılara kadar hemen hemen her konuda yazılmış tarih manzumeleri, birçok disipline kaynaklık etmektedir.

Farklı konularda yazılmış tarih manzumelerine, aşağıda örnekleriyle yer verilmektedir:

1.1. Doğum

Döneme ait eserlerde inceleyebildiğimiz kadarıyla, doğum için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “Tārīh-i Velādet-i Şeh-zādegān-ı Merhūm Sultān Murād Hān ‘Aleyhi’r-raḥme” (t.y), Cevrî
2. “Tārīh Berāy-ı Vilādet-i Şeh-zāde-i Sultān Murād Bin Sultān Aḥmed Hān” (t.y), Nābî
3. “Tārīh-i Diger Berāy-ı Vilādet-i Sultān Aḥmed Hān” (H.1048), Nābî
4. “Tārīh-i Vilādet-i Şeh-zāde Sultān Muḥammed Bin Sultān Aḥmed Hān” (H.1117), Nābî

1. Cevrî, bu tarih manzumesini Sultan IV. Murad'ın ölümünden sonra aynı yıl içinde doğan iki şehzadesi için yazmış ve ey Allah'ım şehzadelerin ömrü uzun olsun şeklinde açıklanan "Yâ ilâhî ola şehzâdelerüñ 'ömri tavîl" tarihini düşürmüştür:

Minnet Allâha yine silsile-i saltanata
Zîb ü fer virdi iki gevher-i bî-mişl ü 'ādîl

İtdi yektâ halef-i devleti mesrûrû'l-bâl
İki şeh-zâde ile bir senede Rabb-ı celîl

...

Oldı târîh-i velâdetleri Cevrî bu du'â
Yâ ilâhî ola şehzâdelerüñ 'ömri tavîl (t.y)

Cevrî (Ayan 1981: 287)

Nâbî bu tarih manzumesini, Sultan I. Ahmed'in oğlu IV. Murad'ın doğumu için yazmıştır. Şair, tarih olarak da Sultan Ahmed Allah'ın lütfuyla muradına erdi anlamına gelen "Luţf-ı rabbâniyle Sulţân Aḥmed oldı ber-murâd" mısramını düşürmüştür:

Eyledükde çeşm-i zıllu'llâh Sulţân Aḥmed'i
Rûşenâ şeh-zâde-i ḥurşid-rû Sulţân Murâd

Buldı ol tâze nihâl-i gülsitân-ı devletüñ
Maḳdeminden revnaḳ-ı tab' -ı hümâyün izdiyâd

Maḳdem-i sa' d- iḳtirânın itdi Fettâh-ı kerîm
Müşkilât-ı 'uḳde-i ümmîde miftâh-ı güşâd

Lâmi' oldukda fûrûğ-ı âftâb-ı şüreti
'Âlemüñ köhne metâ' -ı şemsine geldi kesâd

Ola ‘ömr ü devleti ber-vefķ-i dil-h‘āh-ı peder
Hem-civār-ı ‘izz ü rif‘at hem-nişin-i imtidād

Köhne-vařřāf-ı eb ü cedd Nābı-i āřüfte-hāl
İdicek tārıh için bālın-i fikre istinād

Nāgehān hātif ser-engüşt-i iřāretle didi
Luşf-ı rabbāniyle Sulřān Aħmed oldı ber-murād (t.y)
Nābı (Bilkan 1997: 232)

3. Nābı, daha sonra tahta çıkacak olan III. Ahmed’in doęumu için “nümāyān genc-i ğayb” tarihini dūřürmüřtür:

Zāt-ı sulřān Ahmed-i şeh-zāde kim
.....gül- ğonce vü ğülzār-ı ğayb

...

Zāt-ı vālā-gevherinüñ Nābiyā
Oldı tārıhı nümāyān genc-i ğayb (H.1084/ M.1673)
Nābı (Bilkan 1997: 204)

4. Nābı, aşağıda yer alan tarih manzumesini Sultan III. Ahmed’in şehzadesi Sultan Mehmet için yazmış ve “Ola sulřān Muħammed ‘izz ü devlet birle pāyende” mısramı tarih olarak dūřürmüřtür:

...

Aña feyyāz-ı muşlak itdi iħsān bir ciger-ğüşe
Ki nūr-ı ‘arızı ğurşid-i tābāna ider ğande

şehzade Mehmet, anne ve babasının uğurlu kişiler olması dolayısıyla “iki kutlular” olarak tanımlanan Venüs ve Jüpiterin, gökyüzünde uygun bir konumda buldukları ğün doğmuştur:

...

Pederle mäderüñ sa' di añā itmiş sirāyet kim
Felek terbī' -i sa' deyn itdügi gün oldı zāyende

...

Du' ā-gūy-ı eb u ecdādı Nābī bu meserretten
Olup mānend-i bülbül nağme-i tāze-serāyende

Didi tāriħden hoş ta' miye resminde tāriħin
Ola sulţān Muhammed 'izz ü devlet birle pāyende (H.1117/ M.1705)
Nābī (Bilkan 1997: 265-267)

1.2. Tayin

1.2.1. Padişahın Tahta Çıkması (Cülûs)

Arapça kökenli bir sözcük olan cülûs “oturma, tahta çıkma” anlamındadır. (Devellioğlu 2001: 147).

Osmanlıda padişahın ölümü veya tahttan indirilmesi üzerine tahta geçen yeni padişah için yapılan törene cülûs ya da cülûs töreni adı verilirdi. Bu törende sadrazamdan başlanarak devletin ileri gelenlerine, ulemaya ve kapıkulu ocaklarına bahşiş dağıtılırdı. Cülûs bahşişi adı verilen bu bahşiş iki türlü olurdu. Biri, kanunla da belirtilmiş olup bir kereye mahsus verilir; diğeri ise askerlerin maaşlarına zam yapmak suretiyle verilmiş olunurdu. İlk cülûs bahşişi Yıldırım Bayezid tarafından verilmiş, Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelenek hâlini almıştır. Daha sonraları cülûs bahşişi olarak hazineden çıkan meblağlar devleti sıkıntıya düşürecek boyutlara ulaşmıştır. Özellikle de XVII. yüzyılda ölüm ya da tahtan indirme gibi sebeplerle art arda gelen cülûsler devleti çok zor durumda bırakmıştır. Örneğin I. Ahmed'in ölümünden (1617) hemen sonra I. Mustafa'nın, birkaç ay sonra II. Osman'ın, dört yıl sonra tekrar I. Mustafa'nın, dört ay bile olmadan IV. Murad'ın tahta çıkması üzerine beş yıl içinde dört defa cülûs bahşişi

verilmesi ancak saraydaki kap kacakların eritilerek para bastırılmasıyla mümkün olmuştur (Özbilgen 2007: 45-50).

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, tahta çıkan dokuz padişahın bazılarının cülus törenleri için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “Tārīḫ-i Cülūs-i Pādīşāh-ı Cihān Ḥazret-i Sulṭān İbrāhīm Ḥān” (H.1049), Cevrî
2. “Tārīḫ-i Cülūs-ı Pādīşāh-ı Zemān Sulṭān Muḥammed Ḥān Ṭavvele’l-lāhu ‘Omruhu ve Ḥallede Salṭanatühu” (H.1058), Cevrî
3. “Tārīḫ-i Berāy-ı Cülūs-Kerden-i Sulṭān Süleymān Ḥān” (H.1099), Suphizāde Feyzî

1. Cevrî, Sultan I. İbrahim’in cülûsu için aşağıdaki tarih manzumesini yazmış, dürüst padişah Sultan İbrahim’in cülûsu anlamına gelen “Cülūs-ı Pādīşāh-ı dād-ger Sulṭān İbrāhīm” mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Yine ḫadr ü şeref buldı serîr ü mülk-i ‘Oşmānî
İrişdi āfitāb u āsumāna efser ü dīhîm

Yine iḳlîm-i Rūma bir Sikender oldu şāhenşāh
Ki fāḫr eyler vücūdıyla şehensāhān-ı heft-iḳlîm

Ne şāhenşeh feridūnlar olur ḫāk-ı der-gāhı
Ne İskender Süleymānlar iderler şānını ta‘zîm

‘Adālet ḫükmini icrā idüp tā ḫaşra dek olsun
Felek fermānına tābi‘ zemāne ḫükmine teslîm

Yazıldı resm-i ‘oşmānî ile teşrîfine tārīḫ
Cülūs-ı Pādīşāh-ı dād-ger Sulṭān İbrāhīm (H.1049/ M.1640)

Cevrî (Ayan 1981: 290)

2. Cevrî, Sultan IV. Mehmed'in cülûsu için tarih manzumesi yazarak "Sultan Mehmed'in cülûsu dünyaya huzur verdi şeklinde açıklanan "Cülûs-ı Hân Muhammed eyledi âsüde dünyâyı" tarihini düşürmüştür:

Bi-ḥamdi'llāh yine devr eyleyüp gerdün murād üzre
Nümāyān itdi ḥalkā vech-i maḳşūd u temennāyı

Yine âsāyış ü rāḫatla ṭoldı sīne-i 'ālem
Ki oldı nā-gehānī fitnenüñ günc-i 'adem cāyı

Cihān kırtuldı ḡamdan ḳalmadı dillerde endiṣe
'Aceb şād eyledi luṭf-ı Hūdā a'lāyı ednāyı

Cihān revnaḳ bulup bir pâdişāh-ı pāk-gevherle
Vücūdıyle şeref buldı tāk u taḫt-i Dārāyī

Sipihr-i salṭanatdan oldı lâmi' bir meh-i garrā
Ki nūrı zerre itdi āfitāb-ı 'ālem-ārāyı

Ola tā ḫaşre dek zīnet fezā-yı efser-i devlet
Hūdā āfātđan ḫıfz eyleye ol dürr-i yektāyı

Cihāna pâdişāh olduḡda târiḫin didi Cevrī
Cülûs-ı Hân Muhammed eyledi âsüde dünyâyı (H.1058/ M.1649)
Cevrî (Ayan 1981: 294-295)

3. Suphizâde Feyzî, IV. Mehmet (sal. 1648- 1687)'in tahtan indirilmesi üzerine Osmanlı sultanlarının yirmincisi olan II. Süleyman (sal. 1687-1691)'ın cülûs töreni için aşağıdaki tarih manzumesini yazmıştır.

Şair, sıkıntının karalık gecesinin dünyadan kovulup bir parlak güneşin ışık saçarak doğduğunu söyleyip şerefli tahtı Süleyman Han süsleyince Osmanlı devletinin şeref bulmasına şükreder. Manzumenin son beytinde mutluluktan bir tarih söylediğini

belirterek Şeh Süleyman'ın cülûsunu Mevla mübarek etsin anlamındaki “Mübarek eylesün Mevlâ cülûs-ı şeh Süleymânı” duasıyla yılın tarihini düşürmüştür:

Şeb-i târîk-i miḥnet ref' olundı şimdi dünyâdan
 Țulû' itdi fûrûğ-endâz olub bir mihr-i nûrânî

Süleymân Hân olunca zîb-i evreng-i şeref-baḥşâ
 Şeref buldı biḥamdillâh serîr-i mülk-i 'Osmânî

...

Cihân tâcın atub Feyzi şafâdan didi târîḥ(in)

Mübarek eylesün Mevlâ cülûs-ı şeh Süleymânı (H.1099/ M.1688)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 739)

1.2.2. Devlet Adamlarının Tayinleri

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, devlet adamlarının tayinleri için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “b.y” (H.1015), Bahtî.
2. “b.y” (H.1015), Bahtî
3. “Târîḥ-i Şadâret-i 'Ali Efendi” (H.1030), Nev'izâde Atayî
4. “Hüseyn Efendi Rûm İli Şadrı Olduklarımadur” (H.1032), Hâşimî.
5. “Târîḥ-i Kâpudan-Şuden-i Merḥûm Silâḥ-dâr Paşa” (H.1048), Cevrî
6. “Târîḥ Beray-ı Şadâret-i A'lemü'l-'Alâ A'refü'l-'Urefâ” Bahyî Efendi” (H.1056), Nazmî.
7. “Beray-ı Müftî-Şoden-i Şeyḥü'l-İslâm Şun'î-Zâde” (H.1072), Nazmî
8. “Târîḥ Şadr-ı Anaḥolı-Şuden-i La'li-Zâde Efendi” (H.1115), Sabit
9. “Târîḥ-i Şadr-ı Rûm-Şuden-i Yahyâ Efendi Der-def' a-ı Şâlişe” (H.1116), Sabit
10. “Târîḥ-i Şadâret-i Şeyḥü'l-İslâm Şadık Efendi Def' a-i Şaniye” (H.1118), Sabit
11. “Târîḥ Berây-ı Kaḍî-i Haleb-Şuden-i Vaḥdî Efendi” (H. 1122), Nâbî

12. “Tārīḥ Berāy-ı Vezāret-i Teberdār Muḥammed Pāşā der-Def‘ a-i Şāniye” (H.1122), Nâbî

13. “Tārīḥ-i Berāy-ı Kādî-i Haleb-Şuden-i Kebîrî-zāde Efendi” (H.1123), Nâbî

1. Bahtî mahlasıyla yazan I. Ahmed, aşağıdaki tarih manzumesinde Hac yolunun güvenliğini sağlamak, Sivas ile Karaman’da çıkan Celâlî isyanlarını bastırmak üzere bir serdar yollamak istediğini; düşünüp bulamadığını, sonunda gaipten gelen bir sesin Murad Paşa’yı işaret ettiğini söylemiş ve tarih olarak “Oldu tārīḥ ḥāliyā cehd-i Murad Paşa” mısraının düşürmüştür :

Nice yıldur serḥade irsāl-i serdār eyledüm
Gerçi gördüm her birinüñ ḥidmeti a‘lā durur

Bir zamān āsūde oldum ‘askere ide nizām
Kimseye ḳalmaz geçer çün bilürem dünyā durur

Māyil oldum nice yıllar ire serḥadde sükün
Rezmi bezm itsünler anda nice bir ḡavgā durur

Ṭutdı rāḡ -ı Kā‘be’yi ḥār-ı muḡaylān-ı ‘adū
Anı ol yoldan gidermek devlet-i ‘uzmā durur

Hem Celālî’den Karaman ü Sivas olsun ḥalāş
Ḥāricî ḥazfî daḡı lāzım çü bir ma‘nā durur

Rāy-ı şāib fikr-i şāḳıbdā vezîr-i bî nazîr
Bulmadum aña bu kār üzre ki müsteşnā durur

‘Āḳıbet ḥātif Murād Pāşā için idüp ḥiṭāb
Didi gönder serḥade ol ‘āḳıl ü dānā durur

Ḥidmetünde ḥāşıl itmişdür senün rîş-i sefid
Bu murāduñ ol Murād’a ger vara dünyā durur

Bu sürür üzre anı serhadde irsâl eyledüm
 Sa'y idüpdür hîdmetümde her ne kim evlâ durur
 Bahtiyâ baş egdiren kaç' -ı harāca düşmeni
 Oldu târih hâliyâ cehd-i Mur ād Pāşā durur (H. 1015/ M. 1607)
 Bahtî (Kayaalp 1999: 224)

2. Sultan I. Ahmet, Bahtî mahlasıyla yazdığı tarih manzumesinde şeyhülislamın vefat ettiğini, bunun üzerene yerine kim geleceği konusunda halkı merak sardığını, göreve talip olanların heyecala haber beklediklerini söylemiştir ve tarih olarak fetva makamına Sunullah gelsin anlamındaki “Manşib-ı fetvāya Sun’ullah gele” mısramını düşürmüştür:

Müftî-yi ‘ālem ki emr-i Hakk ile
 İntikāl itmişdi Hakk rahmet kıla

Ġulgule oldı cihāna kim ‘aceb
 Gitdi ol monlā yirine kim gele

Ṭalib olanlar açup ebvābını
 Müjde için her biri baçar yola

‘Arz olundı yiri maḥluldür diyü
 Halk-ı ‘ālemdir bugün āyā n’ola

Hān Aḥmed didi târihi için
 Manşib-ı fetvāya Sun’ullah gele (H. 1015/ M. 1607)
 Bahtî (Kayaalp 1999: 224)

3. Nev’izāde Atayî bu tarih manzumesini, Ali Efendi’nin Anadolu kazaskerliğinden, Rumeli kazaskerliğine getirilmesi üzerine yazmıştır ve Ali Efendi bugün Rumeli kazaskeri oldu şeklinde açıklanan ““Ali Efendi bu gün rüm ilinde şadr oldı” tarihini düşürmüştür:

‘Ali Efendi Anaṭolı’dan geçüp Rüm’a

Hilāl-i ‘izzeti gün geldügince bedr oldu

...

‘Aṭāyî bendesi şādān olup didi târîḥ

‘Ali Efendi bu gün Rûm ilinde şadr oldu (H. 1030/ M 1621)

Nev’izâde Atayî (Karaköse 1994: 706)

4. Hâşimî aşağıdaki tarih manzumesini, Anadolu kazaskerliğine tayin edilen Hüseyin Efendi için yazmış ve “Oldı Hüseyn Efendi’ye ‘izz ile şadr-ı Rûm ili” tarihini düşürmüştür:

...

Dil didi sâl-i naşbına Hâşimîyâ bu mışra‘ı

Oldı Hüseyn Efendi’ye ‘izz ile şadr-ı Rûm ili (H.1032/ M. 1623)

Hâşimî (Bulan 1993: 181)

5. Cevrî aşağıdaki tarih manzumesini, Bağdat fatihi IV. Murad’ın Mustafa Paşa’da yetenek görerek onu kaptan-ı deryalığa getirmesi üzerine yazmış ve “Kapudan oldı ḥalâ Muştafâ Paşa mübârek bād” mısramı tarih olarak düşürmüştür:

Süleymân-ı zamân Sulṭān Murād ol ḥusrev-i ğāzî

Ki oldı Āl-i ‘Oşmān içre nāmı Fâtîḥ-i Bağdād

Silāḥ-dār u vezîri Muştafâ Paşayı devletle

Ḳapudan eyledi baḥra görüp zātında isti’dād

...

Didi Ḥızr-ı hidāyet tehniyetle cāhına târîḥ

Ḳapudan oldı ḥalâ Muştafâ Paşa mübârek bād (H. 1048/ M. 1639)

Cevrî (Ayan 1981: 301-302)

6. Nazmî, aşağıdaki tarih manzumesini Şeyhülislâm Bahâyî Efendi’nin Anadolu kazaskerliğine tayin edilmesi üzerine yazmış ve Bahayî 1056’da adaletle sadra geçti

anlamındaki “Biñ elli altıda geçdi Bahāyī ‘adlile şadra” mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Müşerref eyledikde Rūm ile şadrını ol Fāzıl
Müşābih oldı rūzı ‘ālemüñ ‘ıyd-ı şebi şadre

Bu şevk ile didim tārīḫ Nazmī lafzen u ma‘nā
Biñ elli altıda geçdi Bahāyī ‘adlile şadra (H. 1056/ M. 1646)

Nazmī (Bektaş 2005: 583)

7. Nazmī’nin kaleme aldığı bu tarih manzumesi, Sunizāde’nin şeyhülislam oluşuna yazılmış ve “Oldı muḥammed Emīn ‘ilmile müftī’l-enām” mısraı tarih olarak söylenmiştir:

...

Nazmī bu tārīḫ-i pāk ḳalbime itdi sünūḫ
Oldı Muḥammed Emīn ‘ilmile müftī’l-enām (H. 1072/ M. 1662)

Nazmī (Bektaş 2005: 595)

8. Sabit, Şeyhülislām Lâli-zāde’nin Anadolu kazaskerliğine tayin edilmesi üzerine aşağıdaki tarih manzumesini yazmış ve “Virdi La‘li-zāde el-ḫaḳḳ ziynet Anaṭolıya” tarihini düşürmüştür:

...

Ma‘delet-perin açup ‘Anḳā-yı kilik-i himmeti
İtdi baş-ı sāye-i emniyyet Anaṭolıya

Şafḫa-i dīvānuma tārīḫi gibi Şābitā
Virdi La‘li-zāde el-ḫaḳḳ ziynet Anaṭolıya (H.1115/M.1704)

Sabit (Karacan 1991: 321)

9. Sabit, Yahya Efendi'nin üçüncü kez Rumeli kazaskeri oluşu için üçüncüdür yine Yahya Efendi Rumeli kazaskeri oldu anlamına gelen "Üçüncüdür yine Yaḥyā Efendi şadr-ı Rūm oldu" tarihini düşürmüştür:

Yine Yaḥyā Efendi şālīşā kürsī-i dīvānı
Müşerref eyledi bālā-nişīn-i şadr-ı Rūm oldu

...

Şülüşle yazdı Şābit levḥ-i maḥfūza tāriḥ
Üçüncüdür yine Yaḥyā Efendi şadr-ı Rūm oldu (H. 1116/ M. 1705)

Sabit (Karacan 1991: 322)

10. Sabit, Şeyhülislām Sadık Efendi'nin ikinci kez şeyhülislam oluşuna "Yine Şādık Efendi şubh-ı asā giydi fetvāyı" tarihini düşürmüştür:

...

İkinci def'ada teşrīfine tāriḥdür Şābit
Yine Şādık Efendi şubh-ı asā giydi fetvāyı (H.1118/ M.1707)

Sabit (Karacan 1991: 342)

11. Nābî Halep kadısı olan Vahdî Efendi için yazdığı tarih manzumesinde, kerem sahiplerinin övdüğü, fazılların örnek gösterdiği Vahdî hazretlerinin Halep mahkemelerini düzenleyeceğini, Hicaz'ı yeniden yücelteceğini söylemiştir ve Halepli Vahdi Efendi'yi Allah mutlu etsin şeklinde açıklanan "Ḥalebî Vahdî Efendi'ye kıla sa'd Ḥudā" tarihini düşürmüştür:

Muḳtedā-yı fuḫalā faḥr-ı mevālī-i kirām
Ḥazret-i Vahdî Efendi o vahīd ü yek-tā

...

Olcaḳ 'izzet ile maḥkeme-pīrā-yı Ḥaleb
Yeñiden kesb-i 'uluv eyledi şān-ı Şehbā

...

Nâbî bî-gâye du' â ile didi târîhin

Halebî Vaḥdî Efendi'ye kıla sa' d Hüdâ (H.1122/ M.1710)

Nâbî (Bilkan 1997: 320)

12. Nâbî, aşağıdaki tarih manzumesini Şeyhülislâm Teberdâr Muhammed Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa tayin edilmesi üzerine yazmıştır. Şair, "Çıkdı şadre yine şıdķ ile Muḥammed Pâşâ" mısramını tarih olarak söylemiştir:

...

Didi târîhini erkân gidüp istikbâle

Çıkdı şadre yine şıdķ ile Muḥammed Pâşâ (H.1122/ M.1710)

Nâbî (Bilkan 1997: 337)

13. Nâbî, Kebîrî-zâde'nin Halep kadısı olmasına ey Rabb'im, Kebîrî-zâde'ye Halep'i mübarek et manasına gelen "Kebîrî-zâde'ye yâ Rab mübarek eyle Şebâ'yı" tarihini düşürmüştür:

...

Leb-i âmîn ile Nâbî didi târîḫ-i teşrîfin

Kebîrî-zâde'ye yâ Rab mübarek eyle Şebâ'yı (H.1123/ M.1711)

Nâbî (Bilkan 1997: 345)

1.3. Fetih

Eski Türk Edebiyatında, bir kalenin ele geçirilmesi, savaş alanlarında bir zafer elde edilmesi ve kahramanlık gösterilmesi gibi olaylarla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan gazâvatnâme, zafernâme, fetihnâme gibi adlar verilen bu eserlerin nesir olanları da vardır (Levent 1988: 158). Bu eserlerin yanında bu konuda yazılmış olan kaside ve tarih manzumelerine de bazı divanlarda rastlanır. Yapılan savaşları ve gösterilen kahramanlıkları bütün detaylarıyla ele alan bu eserler tarihi bir önem taşır (Kuzubaş 2006: 213).

Bu tür olayların ayrıntılarının yanında yılını da belirten tarih manzumeleri ise tarihi kaynak olarak ayrı bir değerdedir. XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, fetihler için düşürülmüş tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “b.y” (H.1030), Şeyhülislâm Yahyâ.
2. “Tārîh-i Ğazâ-yı Leh” (H.1030), Nev’izâde Atayî.
3. “b.y” (H.1048), Fehîm-i Kadîm.
4. “Ķasîde Der Vaşf-ı Serdâr-ı Ekrem Köprili MeĶmed Paşa vü Tārîh-i Feth-i Ķal‘a-i Yanova” (H.1068), Vecdî.
5. “Berây-ı Feth-i Ķal‘a-i Uyvâr” (H.1074), Nazmî.
6. “Vezîr-i A‘zam AĶmed Paşanuñ Macar Seferine Tārîhdür” (H.1074), Vişnezâde İzzetî.
7. “Tārîh-i Berây-ı Feth-i Ķal‘a-i Ķamançe” (H.1083), Nâbî.
8. “Tārîh-i Feth-i Ķal‘a-i Ķamançe Der-Zamân-ı Ķazret-i Sultân MuĶammed Ķân-ı Ķâzî” (H.1083), Nâbî.
9. “Tārîh-i Feth-i Ķâbûr-ı Nemçe Der-VaĶt-i Sultân Muştafa” (H.1108), Sabit

1. Şeyhülislâm Yahyâ Divanı’ndaki tarihlerin ilki 1621 yılında Sultan II. Osman önderliğinde yapılan Lehistan (Hotin) seferi ile ilgilidir. Aslında sefer başarıyla sonuçlanmamış Osmanlılar çok sayıda kayıp vermişlerdir; ancak Lehlerinde aynı durumda olması iki taraf arasındaki mevcut durumu olduğu gibi korumuş, sınırlarda hiçbir değişiklik olmamıştır. Buna rağmen Kaymakam Paşa’ya İstanbul’u aydınlatması için emir verilmiş ve seferle ilgili fetihnâmeler yazılıp tarihler düşürülmüştür (Hammer 2007: 321-324). Aşağıdaki tarih manzumesi de bunlardan biridir.

Şair, azamet sahibi Sultan II. Selim bir cihada niyetlenerek İslam dinini ve kurallarını galip etti deyip padişahı düşmanına karşı üstün kıldığı için Allah’a şükrediyor. Ardından Torlu suyunun (Bunun, savaş sırasında üzerine köprü kurulan Dinyester Irmağı olduğu ihtimali kuvvetlidir.) kâfirlerin kanına bulanarak Kızılırmak’a benzediğini ve seçkin padişahın kılıcının Leh diyarında hükmettiğini söylemiştir. Son

beyitte de bu mübarek gazaya yüce yardım ve aşikâr fetih anlamına gelen “Naşr-ı ‘azîz ü fetḥ-i mübîn” tarihini düşürmüştür:

...

Eyleyip şevket ile ‘azm-i cihād
Etdi i‘zâz şer‘î vü dîn-i mübîn

Hamdulillâh kim eyledi mansûr
Anı a‘dâsı üzre Rabb-ı muîn

Kızılırmaga döndü Torlu suyu
Dem-i küffarla olup hünîn

Leh diyârında eyledi icrâ
Hükmünü tîg gibi şâh-ı güzîn

...

Bu gazâ-yı mübâreke târîḥ
Oldu “Naşr-ı ‘azîz ü fetḥ-i mübîn” (H.1030/ M.1621)

Şeyhülislâm Yahyâ (Ertem 1995: 255)

2. Nev’izâde Atayî Lehistan savaşı için yazdığı tarih manzumesinde, düşmana korku salan kudret sahibi, cihan padişahı II. Osman’ın Lehistan seferine çıkışını ve düşmanın hilelerine rağmen savaşı kazanışını kaleme almıştır. Zafer için “Sultân-ı cihân kıra biñ otuzda Leh’i” tarihini düşürmüştür:

Sultân-ı cihân eyledi ‘azm-i cihād
Leh mülkini kıldı atınñ cilvegehi

Ol şâh-ı ser-efrâz-ı kıadr-i kudret kim
Ḥurşide şalar zıllını perr-i külehi

Rüm illerine sāye-i re'fet şaldı
Mānend-i Süleymān qurılıp bārgēhi

Meydānda yine tūğ u 'alem kıldı hırām
Gūlzār-ı şafāda nitekim serv-i sehī

Zerrīn 'alemi gün gibi olup lāmi'
Maḥv itdi hemān şa'şā'a-i mihr ü mehi

Bir toz qopara 'arşada inşā'-Allah
A'dā gözini tīre ide gird-rehi

Rūbeh gibi çok hileler itdi düşmen
Hargūş-şıfat yatdı tıyup 'azm-i şehi

A'dāya göz açdurmasa şāh-ı 'ālem
Çeşm-i emelin kör ide gerd-i sipehi

Tārīhin anuñ lafzen ü ma'nen didiler
Sulṭān-ı cihān kıra biñ otuzda Leh'i (H.1030/ M.1621)

Nev'izāde (Karaköse 1994: 708)

3. Fehîm-i Kadîm aşığıdaki tarih manzumesinde, IV. Murad'ın Bağdat zaferini kaleme almıştır. Manzumeye göre IV. Murad sefere nisan ayında çıkmış, aralık ayının ortalarına doğru Bağdat'ı fethetmiştir. Fehîm bu fetih için Anadolu'nun yetenekli serdarı kuvvet ile Bağdat'ı aldı anlamındaki "Cebr ile Bağdādı aldı ehl-i Rūmun serveri" mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Hāzret-i Sulṭān Murād ol dāver-i iklīm-i Rūm
Kim gāzāsı fī sebīlillāh Hāq'dır rehberi

Feth-i Bağdād'a 'azîmet eyleyüb zilhiccede
Göstere tâ râfizîye dest-bürd-i Hayder'i

Erbeinde etdiler maḥşün o ḥısn-ı a'zamî
'Asker-i sünnî reh-i dînde koyub cān ü seri

Bir kavî ceng ettiler kim etmemişdir 'âlemin
Behmen ü İsfendiyâr ü Kahramân ü safderi

Bu kıtâli fikr ederdî anm için Zâl-i çerh
Eyledi pinhân ademde Rüstem-i cengâveri

...

Evsâṭ-ı şa' bānda cebren oldu āḫir feth-i bāb
Etdi Mansūr-ül-livā Ḥaḫḫ ol şeh-i dinperveri

Harf-i menķūt ü hurūf-ı gayr-ı menķūt 'add olup
Mülhem-i gaybî olub tab'-ı Fehîm'in yāveri

Sāl-i 'azm-i ceng ü fethē dediler târiḫini
Cebr ile Bağdādı aldı ehl-i Rūmun serveri (H. 1048/ M.1639)

Fehîm-i Kadîm (Ergun 1934: 75-76)

4. Vecdî, Yanova Kalesi'nin fethi için 28 beyitten oluşan kaside nazım biçiminde bir tarih manzumesi yazmıştır:

Vecdî, manzumesinin 3 ile 5 beşinci beyitleri arasında, fetihlerle ünlü ceddî gibi IV. Mehmed'in de nam sahibi olması için fetih yapması gerektiğini söylemiş ve sadece fethē niyet etmenin, tahtta oturarak fetih emri vermenin fatih unvanı için yetip yetmeyeceğini sormuştur.

...

Ceddi bü-l-feth ile etmişdi tekennî gerçi
Bü-l-fütühât gerekirdi ki ola künyet aña

Bü-l-fütühât dinilmez mi o şâhen-şehe kim
Ger murâd eylese bir düşmene tertîb-i cezâ

Hareket eylemeden taht-ı humâyûnundan
Bir işâretle eder emr-i şerîfin icrâ

Rumeli ve Anadolu askerleri, Serdâr-ı Ekrem Köprülü Mehmet Paşa komutasında fethe
gönderilmiştir:

...

Rûm-ili Anaçolı ‘ askerini gönderdi
Oldı serdârları hazret-i şadr-ı vüzerâ

Fetih için hareket eden ordu, Tuna Nehri üzerine yedi günde köprü kurup köprüden
bölük bölük geçerek Yanova kalesine gelmiş ve çadırlarını kurmuşlardır:

...

Yüridi ‘ asker-i İslâmla dîn-i düşmenine
Ederek nuşret için Hazret-i Allah’a recâ

Yedi günde Tuna’nın üstine bir köprü kurub
Şâh-râh oldu çamû ‘ askere rûy-ı deryâ

Fevc fevc andan ‘ ubür eyleyüb ehl-i İslâm
Dâr-ı harbe yürüdi her yañadan mevc-âsâ

Yanova çal‘ ası altına nüzûl itdikde
Hayme-zâr oldu cevâhibdeki küh ü şahrâ

Zîr ü bâlâ o kadar hayme ile taldı baķub
 Őandı dūŐmen taldur ‘ asker ile arz-u semâ

Kalenin etrafına çukurlar kazılmıŐ, kale topa tutulmuŐtur:

...

Meterisler ķazılıb ķal‘ anıñ etrâfında
 DūŐmeniñ ķazdı kökin ya‘ ni dilîrân-ı veĝa

Dizilüb toplaruñ cümlesi yirlü yirine
 Cebe-hâne dökilüb taldı Őanasın dūnyâ

Kale teslim olmuştur ve halk padişaha baĝlılıĝını bildirmiŐtir:

...

Bîm-i cân ile amân diyü fiĝân eylediler
 Gelmesün kimseleriñ başına bir böyle belâ

Çıkdılar ditreŐerek berg-i hazân gibi edüb
 Hazret-i pād-Őehiñ devlet ü ‘ ömrine du‘ â

Yeni mülk için padişah adına hutbe okutulmuŐtur:

...

Oldı ey Vecdî Şeh-i ‘ âleme bu mülk-i cedîd
 Nâmına eylediler anda daĝı hutbe edâ

Vecdî, tarih olarak Muhammed Paşa’nın fethi temiz mülk Yanova anlamına gelen
 “Mülk-i pâk-i Yanova fetĥ-i Muĝammed PaŐa” mısraını dūŐürmüŐtür:

Yazdılar defter-i emlak-ı Şehe târiĝin

Mülk-i pâk-i Yanova fetĥ-i Muĝammed Paşa (H.1068/ M.1658)

Vecdî (Sarı 1993: 46-49)

5. Nazmî, H.1074/M. 1663 yılında Ordu-yı Hümâyûn şeyhi olarak, sefere çıkarken dua etmek, orduya moral vermek ve manevi destek olmak gibi görevler için Uyvar seferine katılmıştır. Bu, Osmanlılarda bir gelenektir (Bektaş 2005: 130).

Şair, sefer sırasında ordunun başında bulunan ilim ve hikmet sahibi (Köprülü Fazıl) Ahmed Paşa'nın gece gündüz kusursuz mücadelesi sayesinde Uyvar kalesinin alındığını söylemiş ve tarih olarak "Nazmiyâ Uyvarı Ahmed Paşaya virdi Macâr" mısramı düşürmüştür:

O vezîr ibn vezîr-i a'zam âsaf tedbîr
 'ilm u hikmetle Aristo'yu fazîlet-âşâr

...

İtdi tekmi'l mühimmât-ı fütûhât-ı celîl
 Sa'y u kûşîşde kuşûr eylemedi leyl ü nehâr

Virecek kal'ayı küffâr didim târîhin

Nazmiyâ Uyvarı Ahmed Paşaya virdi Macâr (H.1074/ M.1664)

Nazmî (Bektaş 2005: 598-599)

6. İzzetî, Veziriazam Fazıl Ahmet Paşa'nın Macar seferindeki başarısı üzerine tarih manzumesi yazmış ve Macaristan'ı almayı tamamladık şeklinde açıklanan "Aldık iklim-i Engürüsi tamâm" tarihini düşürmüştür:

Bu fütûhâtuñ oldu târîhi

Aldık iklim-i Engürüsi tamâm (H.1074/ M.1664)

Vişnezâde İzzetî (Çağlı 1990: 143)

7. Nâbî bu tarih manzumesinde, padişah IV. Mehmed'in Kamanıçe kalesini fethetmesini anlatmıştır. Manzumenin ilk 4 beytinde padişahı övdükten sonra 5 ve 8. beyitler arasında, padişah IV. Mehmed'in fetih kararı almasının sebeplerini tarih kitaplarında

rastlanılamayacak kadar ince bir ayrıntıyla ele almıştır: “IV. Mehmet'in zafer kılıcı ile cihanı feth arzusu taşıdığına değinerek din düşmanları üzerine zafer niyetinde bulunurken bir şehzadesinin elinde Kur'an-ı Kerim'i görerek dersini sorduğuna değinir. O da “İnnâ fetešnâ leke” (Biz sana apaçık bir fetih ve zafer yolu açtık, Fetih Suresi 1. âyet) cevabını verince bunu sefere ve feth işaret sayarak Leh mülküne (Polonya'ya) hareket eder. Kamanıçe'yi kuşatır ve 9 gün gibi kısa bir sürede fetheder.” (Karahan, 1987 :8).

Bü'l-feth-i Şānī Dāver-i gāzī şehinşāh-ı cihān
Kim nām-ı tigin yazdılar tāç-ı spihre nūr ile

Kişver-i güşāy-ı ma' delet Sulţān Muḥammed Ḥān kim
Feth-i cihāndur niyyeti tīg-i zafer-mevfür ile

Ol pādişeh kim feth ü 'azminde olmaz pāydār
Gelse Sikender bir yire Dārā ile Fağfür ile

A' dā-yı dīn üzre sefer taşmīm idüp ol dādger
İtdi cihānı pür-ḥaşem cem' iyyet-i Mansūr ile

Bir gün o mevsimde görüp şeh-zādesin muşḥaf be-kef
Dersini itdükde su'āl ikrām-ı nā-maḥşūr ile

Ol gonca-i gülzār-ı taḥt ol gevher-i bāzū-yı baḥt
İnnâ fetešnâ leke didi la' l-i güher-mevfür ile

Bu nuḥk-ı bī-kaşd u ğarāz şādır olup şeh-zādeden
Güş eyleyince pādişāh ḥoldu derūnı nūr ile

Bu başka ḥāletdür bize Ḥaḳ'dan 'ināyetdür didi
Fethē beşāretdür didi şükr eyledi maḳdūr ile

Def -i ‘adū-yı dīn için ‘azm eyleyüp Leh mülkine
Geldükde hāk-i düşmene cem‘ iyyet-i mezkūr ile

Aşlā kırāl-ı bed-fi‘āl ol mest-i şahbā-yı zalāl
Olmadı ber-pāy-ı cidāl Sulṭān-ı Rüstem-zūr ile

Ḥavf-ı serin şemşir ile aşlā serin göstermeyüp
Genc-i ḥafādan çıkmadı ceng itmedi tābūr ile

‘Aczin görüp sulṭān-ı dīn ol kāfir-i bed-ṭıynetüñ
Kondı Kamañçe üstine çetr-i felek-manzūr ile

Ol ḳal‘ a-i yek-pārenüñ fetḥini eylerken muḥāl
Hep kāfir-i süst-i‘ tiḳād ol bārū-yı ma‘ mūr ile

‘Avn-ı Ḥudā reh-ber olup fetḥ itdi sulṭān-ı güzīn
Daḫı toḳuz gün döğmedin tūb-ı hazirū’s-şūr ile

Açıldı ḳal‘ a kāfiri çıkdı içinden münkesir
Toldı binānuñ bābı hep meftūḫ ile meksūr ile

Ḥaşmāne virdi çün amān ruḫşat-ı hicret ol ḫidiv
Çıkdı derūn-ı ḳal‘ adan bir fırḳa-i maḳḫūr ile

İtsün şehensāhı Ḥudā nice fütūḫāta ḳarīn
Pāyende olsun taḫt-ı şevketde dil-i mesrūr ile

Nābî, son mısradā “Sultan Muhammed (IV. Mehmet) Kamañçe bıkırını kuvvetle aldı”
tarihini düşürmüştür:

Bu fetḥ-i z̄ibayı görüp Nâbî didi târîḥini
 Aldı amançe bokrini Sultân Muḥammed z̄ür ile (H.1083/ M.1673)
 Nâbî (Bilkan 1997: 200-201)

8. Nâbî Kamançe kalesinin fethiyle ilgili olarak yazdığı ikinci tarih manzumesinde, cihan padişahı Sultan (IV.) Mehmed'in Kamançe fethine azmedip kalenin etrafını kuşattığını, öncü askerleri yollayıp kaleyi dokuz günde topraklarına kattığını, ağzına kadar küfürle dolu kiliseleri camiye çevirip putları yıktıklarını söylemiştir ve tarih olarak Kamançe kalesine İslamiyetin nuru düştü şeklinde açıklanan "Düşdi amānçe ḥışnına nūr-ı Muḥammedî" mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Sultân-ı dîn şehenşeh-i dünyâ ḥidiv-i dehr
 Sultân Muḥammed āb-ı ruḥ-ı baḥt-ı sermedî

Ol şâh-bâz-ı bārū-yı tefvîḳ 'azm idüp
 Açdı amānçe üzre cenāḥ-ı mü'eyyedi

Pirâmenin muḥâşara idüp o al' anuñ
 İtdi ḥavâle üstine ceşş-i ser-âmedi

Fetḥi olup naşîb toḳuz günde eyledi
 Ol ḥışnı da zamîme-i mülk-i muḥalledi

Ol küfrle leb-â-leb olan köhne deyrler
 Oldı Muḥammed ümmetinüñ cümle ma'bedi

Şındurdu bütlerin o Ḥalîl-i şanem-şiken
 Küfr içre oymadı o ḥışâr-ı mümeḥhedî

Târîḥini felekde melek yazdı Nâbîyâ
 Düşdi amānçe ḥışnına nūr-ı Muḥammedî (H.1083/ M.1673)
 Nâbî (Bilkan 1997: 202)

9. Sabit, Sultan II. Mustafa'nın Avusturya taburuna karşı zaferini anlattığı tarih manzumesinde kullanılan savaş malzemelerinde de söz etmiştir. Söz ettiği savaş malzemelerinden biri balyemez topudur. Tarih boyunca Osmanlı ordusunda çeşitli isim ve cinslerde toplar dökülmüştür. İstanbul'un fethi sırasında kullanılmış Şayka, Prankı, Havan adı verilen havan topları ile 16. Yüzyılda dökülmeye başlayan Bacalaşka, Zarbazen, Havan, Şayka, Prankı adı verilen toplar bunlardandır. 17. yüzyıl ortalarına kadar da Zarbazen, Miyane Zarbazen, Şahi Zarbazen, Çakaloz, Prankı, Bedolçka, Morten, Ejderhan, Kolonborna, Miyane, Balyemez ve Havan topları kullanılmıştır. Balyemez, 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan ağır bir top türüdür. İlk defa İtalya'da kullanılmış, Venediklilerden ganimet olarak Osmanlılara geçmiş ve çok etkili oldukları için de hemen kopyalanmışlardır. İlginç adı, aslında bu topun icat edildiği Kuzey İtalya'daki "balliemez" kasabasının Türkçeleştirilmiş hâlidir.

...

Bal yemezden atılan saçma degül ürkitdiler
Düd ile gendü-yı derd ü miñnetüñ zenbürını

...

Sabit (Karacan 1991: 322)

1.4. İsyân

Celali İsyânları, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı yönetimindeki Anadolu'da toplumsal ve ekonomik yapının bozulmasından kaynaklanan ayaklanmaların tümüne verilen addır. Bu ayaklanmaların adı, bu kapsamdaki ayaklanmaların ilkinin önderi olan Şeyh Celal'den gelir. Bozok'lu (Yozgat) olan Şeyh Celal, Mehdi olduğu iddiasıyla 1519'da Osmanlı yönetimine baş kaldırmıştır. Şeyh Celal ayaklanması, Alevi Türkmenler ve göçebe yaşayan diğer boylar arasında destek bulmuş ve devletin ağır vergi yükü altında ezilen binlerce çiftçinin de katılımıyla hızla yayılmıştır. Ayaklanma aynı yıl kanlı bir biçimde bastırılmıştır.

Daha sonraları Medrese öğrencileri ve medrese bitirip iş bulamayanlar Yozgat, Amasya, Adıyaman, Sivas ve Malatya yörelerinde büyük ayaklanmalar başlatmışlardır. Bu

ayaklanmalar tarihe Suhte ayaklanmaları olarak da geçmiştir. Daha sonra, asker sınıfından levent ve sekbanlar ayaklanmışlardır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticileri, güç kullanarak halktan vergi toplamaya başlamış ve Yerel yöneticilerin bu zulmü merkezi hükümet tarafından önü alınamaz duruma gelince, III. Murat (sal. 1574-1595) , III. Mehmet (sal. 1595-1603) ve I. Ahmet (sal. 1603-1617) soygunlara, yöneticilere ve memurlara karşı köylülerin silahla mücadele etmesini isteyen fermanlar çıkarmışlardır. Bu dönemde Anadolu'da meydana gelen iç isyanlar ve karışıklıklara yine Celali İsyancıları denilmiştir.

En önemli Celali isyanları, isyanların önderlerinin isimleriyle anılan:

- Tavi Ahmed
- Canbolatoğlu
- Kalenderoğlu
- Deli Hasan isyanlarıdır.

Celali İsyancıları, 1576-1596 yılları arasında doruk noktasına ulaşmış ve 1610 yıllarında da durulma noktasına gelmiştir. Celâli isyanlarına her kesimden katılım olmuş, çiftbozanlar (toprağı işlemekten vazgeçen köylüler), devlet memurları, medrese öğrencileri, yeniçeriler, tımarlı sipahiler ve diğer asker taifesinden oluşan yüzbinlerce insan bir araya gelerek Osmanlı düzenine baş kaldırmış ve sosyal düzenin yıkımında önemli rol oynamışlardır. Tımarlı sipahilerin tımarlarının zorla ellerinden alınması, reâyâ (köylü) sınıfının ağır vergiler altında ezilmesi neticesinde Osmanlı tarım düzeni bozulmuş köylü ise fakirleşmiştir (Akdağ 1075: 15-19).

“Celâli kavgalarını çıkaranlar arasında "Ehl-i örf" diye tanımlanan, yani devletin üst seviyesindeki memurları (beylerbeyi, sancakbeyleri, subaşı gibi memurlar) Bunlar, devlet için öylesine tehlikeli bir duruma gelmişlerdi ki Celâli isyanlarında, leventleri, köylüleri vb. grupları teşkilatlandırıp, kendi emelleri için, Osmanlı devletinde kapatılması çok zor olan ve uzun yıllar devam eden bir iç savaşa sebebiyet vermişlerdir.” (Akdağ 1975: 14)

Bu ve benzeri sebeplerden dolayı sosyal yapı ve ekonomik yapı felce uğramıştır.

Tarih araştırmacılarının bu konuyla ilgili ortak görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Merkezi otorite zayıflamış ve hiç kimseye söz geçiremez duruma gelmiş; devlet ile halk arasındaki münasebet sarsılmış, hak haklının olmaktan çıkmış, gücü ve kuvveti olan zorbalıkla istediği toprağı, gayrimenkûlü ve serveti elde etmiş; siyasi entirikalar peşinde koşan vezirler, vezir-i azamlar ve diğer beyler, ağalar Celâli gruplarını kullanarak siyasi emellerine ulaşmışlar; devletin bel kemiğini teşkil eden Tımarlı Sipahiler önemini ve gücünü kaybetmiş olması dolayısıyla köylü korumasız ve savunmasız kalarak büyük saldırıların hedefi olmuş; ordu bozulmuş, büyük bir işsiz kütle meydana gelmiş, eğitim kurumları ve medreseler önemini kaybetmiş, pek iyi olmayan iktisadi hayat daha da kötüye gitmiştir. Sonuç olarak bu isyanlarla birlikte Osmanlı devleti büyük bir sosyal çökülme ve çöküntünün içine girmiştir.

Bu durum 17.yüzyılın başlarına kadar böyle devam etmiş, daha sonraki yıllarda da devlet, ağalarla antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır.

Nâbî de bu isyanlardan biri için tarih manzumesi yazmıştır. Şair manzumede, bir grup akılsızın bolluk ülkesini ve ona bağlılığı bırakıp ayaklandıklarını ve çiftçinin malını çaldıklarını, hatta İslam ülkesine, düşmanın şimdiye kadar yapmadığı kötülükleri yaptıklarını; ancak padişah buyruğuyla isyanın bastırıldığını söylemiştir. Hasan askerini çekti ve yokluk diyarına gitti şeklinde açıklanan ““Askerin çekdi diyâr-ı ‘ademe kondı Hasan” mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Târîh-i Berây-ı Tedmîr-i Celâli

Bir bölük t̄â’ife-i bî-ḥiredân-ı ‘âlem
Milket-i fevz ü iṭâ’atdan idüp terk-i vaṭan

İtdiler ‘arşageh-i bağı ü ta’addide ḥurûc
Aldılar māl-i zirâ’atgeri dâmen dâmen

Çok fesâd eylediler kişver-i İslâm içre
İtmedi anlaruñ itdüğini dîne düşmen

Şābit ü zāhir olunca eşer-i bağy ü 'inād
Zü'l-fekār-ı dü-zebāna kalem-i mu' cize-fen

Dest-fermā-yı ulu'l-emr şerī' atle çıkup
Farq-ı bī-devletiyāna olıcağ sāye-fiken

Göçdiler dār-ı bedenden didi Nābī tārīh
'Askerin çekdi diyār-ı 'ademe kōndı Hāsan (H.1029/ M.1620)
Nābī (Bilkan 1997: 179)

1.5. Spor

Türklerde spor, Orta Asya göçebe yaşamından Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu ve Osmanlı'ya kadar uzanan süreçte ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Atçılık, okçuluk, cirit atma, güreş, kılıç kullanma, gürz atma gibi geleneksel sporlar bu zengin kültür kaynaklarından beslenerek ve bu sporlara yenileri eklenerek günümüze kadar ulaşmışlardır. Hunlar güreş, okçuluk, gürz atma, kılıç kullanma ve avcılıkta; Göktürkler atçılıkta; Uygurlar at yarışı, menzile ok atma ve mızrak atmada; Selçuklular kılıç, okçuluk, ata binme ve gürz atma sporlarında başarılı olmuşlardır. Türk spor tarihindeki ilk kurumsallaşma Büyük Selçuklular zamanında gerçekleşmiş, Osmanlılar zamanında da gelişerek varlığını sürdürmüştür. Ayrıca Enderun-ı Hümâyün'da savaşta gerekli olabilecek binicilik, okçuluk cirit ve tüfek atma gibi dersler verilmiştir. Osmanlı padişahlarından da sporda başarı gösterenler olmuştur.

Çalışmamızın kapsadığı dönem olan XVII. yüzyıl padişahlarından I. Ahmed binicilikte, ok ve tüfek atıcılığında; IV. Murad binicilik, avcılık, labut, hışt, cirit, ok, tüfek atıcılığında, IV. Mehmed ve II. Mustafa ok ve tüfek atıcılığında başarılı olmuşlardır.

Dönemin şairleri, padişahların ilgilendikleri sporlarda başarı göstermelerini yazdıkları kaside, tarih manzumesi ve kıt'alarda dile getirmişlerdir. Biz de padişahların ok atma, cirit, tüfek atmadaki başarıları için düşürülmüş tarih manzumelerinin bir kısmını tezimizde incelemeye çalıştık (Güven 1999).

1.5.1. Ok Atma

XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, ok atma için düşürülmüş tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “Kıṭ‘a Der Ta‘rif-i Tārīḫ-i Tīr-Endāhten-i Pādīšāh-ı Cem-Cāh Sultān Murād” (t.y), Nef‘î
2. “Tārīḫ-i Cevrî” (H. 1054), Cevrî
3. “Tārīḫ-i Cevrî” (H. 1054), Cevrî
4. “Tārīḫ-i Cevrî” (H. 1054), Cevrî

1. Nef‘î, birçok alandan yetenekli IV. Murad’ın en başarılı olduğu alan olan ok atıcılığı ile ilgili olarak aşağıdaki tarih manzumesini yazmıştır ve Aferin ey ok atan padişah anlamına gelen “Āferīn ey hıdīv-i tīr-endāz” mısramı tarih olarak düşürmüştür:

Hāzret-i Ḥān Murād kim ‘ömrü
Ola dāmān-ı rüzgāra tırāz

Ne kadar var ise cihānda hūner
Eyledi bir bir anı hep ihrāz

Şehsüvār-ı dilīr ü kıṭ‘a-nuvīs
Hem suhan-fehm ü hem suhan perdāz

Her hūnerde serāmed illā kim
Cümlesinden ok atmada mümtāz

Rüstemāne kemāne sunsa elin
Zūr-ı bāzūda gösterir i‘cāz

Yaraşır ger felekde nāvekinde
Hedef olsa hilāl-i dā'ire-sāz

Şest-i destin göreydi Toz Koparan
Dergehine sürerdi rüy-i niyāz

Tevbe eylerdi dahi etmemege
Hiç tîr ü kemāne dest-i dirāz

Atmadı böyle bir uzak menzil
Dahi bir pehlevān-ı ser-efrāz

Gördü çün zūr-ı dest ü bāzūsın
Ok atarken O Şāh-ı bende-nevāz

Tîrinin düşdü fikrim ardınca
Cüst ü cūda çok eyledi tek ü tāz

Bulmayıp tîrini dedi tārîh
Āferîn ey hıdîv-i tîr-endāz (t.y.)

Nefî (Akkuş 1998: 274)

2. Cevrî, aşağıdaki üç tarih manzumesini okuyla demir sabanı delen Sultan İbrahim için yazmıştır:

Ĥazret-i Sulţān İbrāhîm çarb-ı tîr ile
Deldi bu şaban demürin kuvveti olsun ziyād
Bu hüner geldi biñ elli dört içinde zāhire
Bir kemān-keş virmemişdür tîrine böyle küşād (H.1054/ M.1644)

Cevrî (Ayan 1981: 344)

3.

Oğ atup kuvvet ile Hâzret-i Hân İbrâhîm
 Darb ile demreni itdi bu demür kapuda yer
 Bu pesendide eşer düşdi biñ elli dörde
 Bâreke'llâh zihî pâdişeh-i zür-âver (H.1054/ M.1644)

Cevrî (Ayan 1981: 344)

4.

Çuvvet-i bâzû ile Hâzret-i Hân İbrâhîm
 Rüstem-i Destân gibi atdı kemânı âşikâr
 Şaştını muhkem idüp pür-tâb idicek tîrini
 Eyledi peykân anuñ şaban demürinden güzâr
 Darb-ı oğla her kemân-keş urdı ammâ delmedi
 Deldi bir tîr-keş oğ ile pâdişâh-ı kâm-kâr
 Bu hüner geldi biñ elli dörd içinde zâhire
 Pâdişâhuñ 'ömrin efzûn eylesün perverdigâr (H.1054/ M.1644)

Cevrî (Ayan 1981: 345)

5.1.2. Cirit Atma

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, cirit atma için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. "Târîh-i Cirit Endâhten-i Merhûm u Magfûr Sulţ ân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı 'Âli-Şân" (H.1043), Cevrî
2. "Târîh-i Cirit Endâhten-i Merhûm u Magfûr Sulţ ân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı 'Âli-Şân" (H.1047), Cevrî

1. IV. Murad güçlü bir yapıya sahip bir padişaktır. Ok ve cirit atmada büyük ustalık göstermiştir. Cevrî, IV. Murad'ın cirit atışına iki tarih manzumesi yazmıştır.

Manzumelerden biri H.1043/M.1633 yılına aittir. Cevrî, 27 beyitten oluşan bu tarih manzumesinin ilk 11 beytinde IV. Murad'ı adaletinden kahramanlığına kadar birçok yönden övdükten sonra ok, cirit ve tüfek atma gibi her alanda hüner sahibi bir kahraman olduğunu söylemiştir:

...

Hoş-nüvîs ü 'ârif ü ehl-i dil ü şâhib-kemâl
Her kemâlün mazharı her ma'rifetden behre-ver

Nâvek-endâz u cirid-efgen silah-şör u dilîr
Kâhramân-cünbiş Nerîmân-heybet ü Rüstem-siyer

Cevrî, 16. beyitten itibaren IV. Murad'ın bugünkü İstanbul Üniversitesinin bahçesinde bulunan Eski Saray'a gelip cirit attığını ve ciridin Harem'deki Sultan Süleyman Camii'nin üzerinden geçerek minaresinin dibine düştüğünü şöyle kaleme almıştır:

...

Cümleden Eski Sarâyı 'izz ile teşrîf idüp
Eyledükde devlet ile ol maqâmı müstaqar

Beyt-i Ma'mûr oldı feyz-i maqdemoyle ol sarây
Yiridür geldi melâyik tavfına dirsem eger

Ravza-i cennet-i mişâlinde o cây-ı hurremün
Destine alup cirid eţrafı eylerken güzêr

İtdi pây-endâz o serv-i ser-firâza sâyesin
Bir dıraht-ı cevz kim eflâke çekmiş kıddi ser

Eyledi per-tâb o menzilden ciridin şöyle kim
Lerze-nâk oldı hevâ-yı cünbişinden ol şecer

Aşdı bālā-yı dırahtı oldı gitdükçe bülend
Ejder-i perrān gibi açdı hevāda bāl-ü per

Geçdi Sultān Bāyezīdüñ cāmi' -i vālāsını
Tā Haremde aña dāmān-ı menār oldı maqar

Ardından IV. Murad'ın attığı yüz dirhem (800 gr) ağırlığındaki ciridi bu mesafeye atmanın çok büyük yetenek olduğunu, bu menzile ancak kuvvetli bir yaydan çıkacak 6 dirhem (19.2 gr) ağırlığındaki bir okun, fırtına gibi sert esen bir rüzgar yardımıyla gidebileceğini söylemiştir:

Yüz direm miqdārı bir cōp-i girānı bī-te' ab
Çok hünerdür elden atmak böyle inşāf olsa ger

Altı dirhem tīr çıksa bir kemān-ı sahtdan
Bād-ı şarşarla bu deñlü menzile ancak gider

Şair, ey herkes tarafından adil ve hüner sahibi olduğu bilinen padişah Allah mübarek eyesin anlamına gelen “Bāreke'llāh ey müselleme-dāver ü şāhib-hüner” tarih mısraını meydana getirmiştir:

...

Didiler Cevrī gibi taḥsīn idüp tārīḫini

Bāreke'llāh ey müselleme-dāver ü şāhib-hüner (H.1043/ M.1634)

Cevrī (Ayan 1981: 284-285)

2. Cevrī'nin IV. Murad'ın cirit atışı için yazdığı ikinci tarihi manzumesi H.1047/M.1637 yılına aittir. Cevri, 15 beyitten oluşan bu manzumenin ilk 8 beytinde IV. Murad'ı, bütün cihanın da şahidi olduğu kahramanlığından ve kuvvetinden dolayı övmüştür. 9. beyitten itibaren ise IV. Murad'ın Beykoz bahçesine gelerek attığı ciridin 135 arşınlık (yaklaşık 92 m.) mesafedeki mermer sütunu nasıl vurduğunu anlatmıştır. Bu menzile “okun rehberi rüzgâr olsa bile” ulaşamayacağını belirtmiştir.

...
 Seyr için geldükde Begkoz bāgına iclāl ile
 Pāyına yüz sürdi cūlar itmeyüp şabr u sūkūn

Ḳurdılar pīş-i sarāya bir mu‘ allā sāye-bān
 Eyledi anda vücūdın ṭāb-ı germādan maşūn

Gāh hışt u geh cirid alup o meydānda ele
 Ḳuvvet-i şāhib-ḳırānīsın iderken āzmūn

Atdı o yerden ciridin zūr-ı bāzū gösterüp
 Ḳarşusunda oldı menzil-gāh aña mermer sūtūn

‘Add olundı bu‘ d-ı meydānı yüz otuz beş zirā‘
 İrmeye ol menzile bād olsa tīre reh-nümūn

Şair tarih olarak Allah sultanın kuvvetli pazısını daim etsin diye açıklanan “Ḳuvvet-i bāzū-yı Sultānı ḳıla Mevlā füzūn” mısramı düşürmüştür.

...
 Şıdḳ ile Cevrī du‘ ā idüp didi tārīḫini
 Ḳuvvet-i bāzū-yı Sultānı ḳıla Mevlā füzūn (H.1047/ M.1637)
 Cevrī (Ayan 1981: 285-286)

5.1.3. Tüfek Atma

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, tüfek atma için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir.

1. “Tārīḫ-i Beyza Bā-Fermān” (H.1046), Cevrī
2. “Tārīḫ-i Ğurūş Bā-Fermān” (H.1048), Cevrī

1. Cevrî bu tarih manzumesinde her alanda başarılı, şanlı Sultan IV. Murad'ın tüfekte 44 arşın (Yaklaşık 30 m.) uzaklıktan yumurtayı nişan alarak vurmasına tarih düşürmüştür:

Ḥazret-i Ḥan Murād-ı zî-şānuñ
Her hünerde olur kemāli 'ıyān

Cümleden bir tüfenk ile hālā
Ki toğkuz dirhem idi bî-noğşān

Urdı bu beyzāyı sühület ile
Oldı fındıq yeri şikeste hemān

Atdı kırk dört zirā' yerden anı
Zür-ı bāzūsuna yeter bu nişān

Şair tarih olarak Sam gibi cesur padişaha aferin anlamına gelen "Āferin dilir-i Sām-aqrān" mısramı düşürmüştür:

Didi tārīhini görüp Cevrî
Āferin dilir-i Sām-aqrān (H.1046/ M.1637)

Cevrî (Ayan 1981: 289)

2. Cevrî tarih manzumesinde, Bağdat'ın fethinden dönerken Diyarbakır'a uğrayan IV. Murad'ın orada düzenlenen tüfek atma yarışında, 6 dirhemlik (19.2 gr) bir kurşunla 33'5 arşın (yaklaşık 23 m) uzaklıktan kuruşa nişan almasını kaleme almıştır:

Feth idüp Bağdādı Gāzī Murād Ḥān
Çün Diyār-ı Bekri kıldı müstağar

Anda atdı altı dirhem bir tüfenk
Bu gürüşa eyledi darb-ı eşer

‘Add olındı otuz üç buçuk zirâ
Tül-i meydân-ı nişânı ser-be-ser

Bu olaya, ey şanlı (padişah) kuvvetin artsın manasına gelen “Kuvvetüñ olsun mezîd ey nâm-ver” mısraın tarih olarak düşürmüştür:

Didiler târîhini idüp du‘â
Kuvvetüñ olsun mezîd ey nâm-ver (H.1048/ M.1639)
Cevrî (Ayan 1981: 295)

1.6. Mimarî Eserlerin Yapımı

Mimarî eserlerin yapımı ile ilgili incelediğimiz tarih manzumeleri, ayrı başlıklar altında gösterilmiş ve her bir başlık atında, bu manzumelerin adlarına, tarihlerine ve şairlerine kronolojik olarak yer verilmiştir:

1.6.1. Cami

1. “Târîh Berây-ı Câmî‘-i Vâlide Sulţân” (H.1081), Nâbî
2. “Târîh Berây-ı Câmî‘-i Şadr-ı Ekrem ‘Alî Paşa Der-Tersâne-i ‘Âmire” (H.1119), Sabit

1. Nâbî, Valide Sultan Camii için Allah Valide Sultan’ın camiini kabul etsin anlamına gelen “Vâlide sulţānuñ itsün cāmî‘ in Allāh kabûl” tarihini düşürmüştür:

Ĥazret-i ĥātün Cennet Vâlide Sulţân k’odur
Lâyıķ-ı taĥt-ı livā-yı raĥmet-ārā-yı Betül

Ĥazret-i ĥayrū’n-nisā’-i ‘aşr kim ĥayr itmeden
Sebzezâr-ı gülsitân-ı niyyeti görmez zübül

Bunda hem bir cāmi‘-i bī-miṣl bünyād itdi kim
İde taḥṣīl-i rızā-yı ḥazret-i Ḥaḳk u Resūl

Tā be-maḥşer şem‘a-i ḥayrātınıñ eṭrāfına
Perde-i dest-i du‘ā olsun nigeḥbān-ı üfūl

Nābiyā tārīḥ odur her oḳuyan ide du‘ā
Vālide sultānuñ itsün cāmi‘ in Allāh ḳabūl (H.1081/ M.1671)
Nābī (Bilkan 1997: 190)

2. Sabit, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın yaptırdığı camii için “Yapıldı ehl-i ‘aşka
cāmi‘-i pāk ‘Ali Pāşā” tarihini düşürmüştür:

Şehinşeh-i mu‘azzam ḳuṭb-ı ‘ālem Ḥān Aḥmed kim
Pür oldı ḡulḡul-ı evşāfi ile cāmi‘-i dünyā

...

Ḳapusın beklesün ecr isteyen tārīḥ-veş Şābit
Yapıldı ehl-i ‘aşka cāmi‘-i pāk ‘Ali Pāşā (H.1119/ M.1707)
Sabit (Karacan 1991: 338-339)

1.6.2. Çeşme ve Sebîl

1. “Tārīḥ-i Ḳaşr u Sebîl Bā-Fermān-ı Merḥūm Sultān İbrāhim Ḥān” (H.1051), Cevrî
2. “Tārīḥ-i Çeşme-i Ḳara Muştafā Pāşā” (H.1053), Cevrî
3. “Tārīḥ-i Çeşme Bā-Teklîf-i İslām Giray” (H.1061), Cevrî
4. “Tārīḥ Berāy-ı Çeşme-i ‘Ārifî Ahmed Efendi Der-Cāmi‘-i Ḥaḳīm Dede” (H.1120),
Nābî
5. “Tārīḥ-i Diğer Berāy-ı Çeşme-i ‘Ārifî Ahmed Efendi Der-Cāmi‘-i Ḥaḳīm Dede”
(H.1120), Nābî
6. “Tārīḥ-i Çeşme-i Yūsuf Pāşā Der-Ruhā” (H.1120), Nābî
7. “Tārīḥ Berāy-ı ‘Ayn-ı Māhir Efendi Der-‘Ayntāb” (H.1120), Nābî

8. "b.y" (t.y), Nef'i

1. Cevrî, Sultan I. İbrahim yaptırdığı kasır ve çeşme için yazdığı manzumenin son mısraında gönle ferahlık veren, hayat başıslayan, temiz ve berrak, tatlı su manasına gelen "Selsebîl-i nâb u pâk-âb-ı hayât-ı dil-küşâ" tarihini düşürmüştür:

Âfitâb-ı saltanat Sultân İbrâhîm Hân

Kim odur nûr-ı cihân-tâb-ı hüdâ zıll-ı Hüdâ

Ol şehensâh-ı mu' allâ-ğadrünü gerdün-menzilet

Kim ider der-gâhına iğbâl ü devlet ilticâ

Ol Süleymân-Şevket ü Hüsrev-ğaşem kim rûzgâr

İftihâr itse vücûd-ı bî-nazariyle sezâ

...

Her muşaffâ selsebîli menba' -ı âb-ı hayât

Her mu' allâ manzarı âyîne-i ' âlem-nümâ

Cennetü'l-me'vâ disem lâyığ bu kaçır-ı dil-keşe

Oldı her bir selsebîli ' ayn-ı Tesnîm-i şafâ

Ğalb-ı pâk-ı pâdişâh-ı ' âlemi tefrîğ için

Ağdı her bir lüleden mâ-i tahûr-ı cân-fezâ

Menşe-i feyz-ı şafâdur tab' -ı şâf-ı pâdişâh

' Ayn-ı kevşer bu leğâfetle nazîr olmaz aña

...

Hızr-ı hâme yazdı bu ta' rif ile târiğini

Selsebîl-i nâb u pâk-âb-ı hayât-ı dil-küşâ (H.1051/ M.1641)

Cevrî (Ayan 1981: 293, 294)

2. Cevrî, sadrazam (Kemankeş) Kara Mustafa Paşa'nın Karaköy'de Kemankeş Camii'nin yanına yaptırdığı çeşme için "Maḥallinde yapıldı çeşme-i āb-ı ḥayāt-efzā" tarihini düşürmüştür.

Müşîr-i muḥterem düstûr-ı ekrem fâtîḥ-i Bağdād
Vezîr-i a'zam u şadr-ı mükerrerem Muştafâ Pâşâ

Bu 'aynı eyledi cārî didi târiḥini Cevrî
Maḥallinde yapıldı çeşme-i āb-ı ḥayāt-efzā (H.1053/ M.1643)
Cevrî (Ayan 1981: 297)

3. Cevrî, İslam Giray'ın Kırım'da yaptırdığı çeşme için gönle ferahlık veren, hayatın kaynağı olan çeşme ne hoş manasına gelen "Cân-fezâ' çeşme zihî 'ayn-ı ḥayāt" tarihini düşürmüştür:

Ḥân-ı Cem-kevkebe İslām Giray
Ki odur Ğāzî-i Ḥayder-ğazavāt

Gözlere 'ayn-ı 'ināyetle bakup
Yapdı bu 'aynı o şāḥib-ḥasenāt

Dil-küşâ çeşme-i şāfi ki olur
Ābına teşne 'uyûn-ı cennāt

Didi târiḥ-i bināsın Cevrî
Cân-fezâ çeşme zihî 'ayn-ı ḥayāt (H.1061/ M.1651)
Cevrî (Ayan 1981: 297)

4. Nâbî, Hâkim Dede Camiine yapılan Ârifî Ahmet Efendi Çeşmesi için yazdığı tarih manzumesinde, Ahmet Efendi'nin eserini Allah kabul etsin manasına gelen "Eşer-i Aḥmed Efendi ide Allāḥ ḳabûl" tarihini düşürmüştür:

Kātib-i ھıdmet-i dīvān vezīr-i Ekrem
 ‘Arifī Aھmed Efendi ser-i erbāb-ı kabūl

Sāھا-i cāmi‘ -i pūr-feyz-i veliyy-i mutlaқ
 Ya’nī Hikmet Dede ser-defter-i erbāb-ı füzūl

Āba ol mertebe leb-teşneter-i ھاşret idi
 Şılaya teşne ne deñlü ise mā’-ı mevşūl

...

Dil-i Nābī gibi āb aқdı didi tāriھin
 Eşer-i Aھmed Efendi ide Allāh kabūl (H. 1120/ M.1708)
 Nābī (Bilkan 1997: 298)

5. Nābī’nin Arif Çeşmesi için düşürdüğü ikinci tarih, bu akan hayır suyu ne güzel anlamına gelen “Zibā bu zülāl-i ھاyr cārī”dir:

Bu āb-ı ھاyāt-baھş-ı cārī
 Sır itdi bu ھاک-ı ھاşksārı

İtdi Dede-i ھاکīm-i feyzüñ
 ھاک-ı қademinde eşk-bārī

Mānende-i şerbet-i ھاкīmān
 Şāfi ne maraž olursa țārī

...

Nābī işidince didi tāriھ
 Zibā bu zülāl-i ھاyr cārī (H.1120/ M.1708)
 Nābī (Bilkan 1997: 298)

Nâbî, Yusuf Paşa'nın yaptırdığı çeşme için yazdığı tarih manzumesinde “Râh-ı ferdâya sebîl eyledi Yūsuf Pāşā” ve “Rūh-ı ecdādını şād eyledi Yūsuf Pāşā” olmak üzere iki tarih mısraı söylemiştir.

...

Niyyeti olmağ ile cānib-i ḥayra cārī
İtdi bu āb-ı revān ile bu rāhı ihyā

Pederi māderi rūhına idüp ḳaşd-ı şevāb
İtdi bu bürke-i pākīze-i ‘ulyāyı binā

...

Māye-i cūşış olup ṭab‘uma mānende-i āb
Eyledüm şevḳ ü ṭarabdan iki tārīḥ ihdā

Nūş idüp āb-ı revānın didi Nābī tārīḥ
Rāh-ı ferdāya sebîl eyledi Yūsuf Pāşā (H.1120)

Ḳaṭre-i ābın iḥenler didi Nābī tārīḥ
Rūh-ı ecdādını şād eyledi Yūsuf Pāşā (H.1120/ M.1708)

Nâbî (Bilkan 1997: 299-300)

7. Nâbî, Mahir Efendi'nin kuraklık çeken Antap'e, Ferhat'm Bîsütun dağına deldiği gibi dağı delerek üç aydan kısa bir sürede Sacur ırmağının suyunu getirişini konu eden aşağıdaki tarih manzumesine Sacur ırmağı Antep diyarını ihya eyledi anlamına gelen “Diyār-ı ‘Ayntābı cūy-ı Sācūr eyledi ihyā” tarihini düşürmüştür:

Zihī fikr-i şavāb u ḳaşd-ı ḥayr u himmet-i ‘ulyā
Ki li’llāh Ḥazret-i Māhir Efendī eyledi peydā

Sevād-ı ḥuşksār-ı ‘Ayntāb’uñ ḳillet-i mā’dan
Yübüset sīne-i sükkānına itmişken istīlā

İdüp ol şehri ihyāya rızā-yı Hâk için himmet
Hulûş-ı tām ile āşār-ı hayrın eyledi ibkâ

...

Muḥāl idi velīkin kūh sedd olmağla mābeyne
Sevād-ı şehre ol āb-ı zülāli eylemek icrâ

Ne kūh ammâ ki kūh-ı bīsütün kemter perestâri
Ki cism-i saḥtî yek-ser seng-i zend ü şahre-i şammâ

O kuhuñ zirvesinde heşt-deh çāh eyleyüp kende
Büni her çāhuñ ammâ bist u çār endāze-i bennâ

İdüp i'māl ḥarḳ ile yek-dīgere peyvend
Derün-ı sengden icrāya taḥşîl eyledi mecrâ

Nice yıllarda ḳaṭ'ın ḥalk-ı 'ālem 'add iderken şa'b
Se māhe müddet-i endekde teysîr eyledi Mevlâ

Tamām-ı şehri sîr-āb itdüğinden fazla efzâli
Şahārî vü besātîn ü riyāzı eyledi irvâ

Bu ābuñ şafvet ü şîrînterinden olsa cā'izdür
Ġarîḳ-i mevc-i şerm āb-ı ḥayāt-ı 'āfiyet-baḥşâ

Şafâsı ṭab'-ı Nâbî'ye olup sārî didi târiḥ
Diyâr-ı 'Ayntâbı cüy-ı Sâcür eyledi ihyâ (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 324-325)

8. Nef'î, IV. Murad'ın yaptırdığı çeşme için aşağıdaki tarih kıt'asını yazmış ve Sultan Murad'ın çeşmesi safâ kaynağı anlamına gelen “‘Ayn-ı şafâ çeşme-i Sulṭān Murād” tarihi düşürmüştür:

Eyledi bu çeşmeyi bir pāk-eser
 Hāzret-i şāhenşeh-i sāfi-nihād
 Dense n'ola çeşme-i āb-ı hayāt
 Kim eder içtikçe dil-i Hızır şād
 Niyeti dā'im eser-i hayradır
 Eyleye Hāq devlet ü 'ömrün ziyād
 Hātif-ı kutsī dedi tārīhini
 'Ayn-ı şafā çeşme-i Sultān Murād (t.y)

Nef'i (Akkuş 1993: 278)

1.6.3. Çetr

Çetr, hükümdarlık alâmeti olarak kullanılan bir saltanat gölgeğidir. Padişah ve sadrazamlar için yapılmıştır. Özellikle savaşlarda kullanılmış barış zamanında da gezilerde tercih edilmiştir.

1. "Tārīh Berāy-ı Çetr-i Merhūm Sultān Muḥammed Hān 'Aleyhi'r-Raḥmetü Ve'l-Gufrān" (H.1087), Nâbî
2. "Tārīh Berāy-ı Bārgāh-ı Vezīr-i A'zam Çorlılı 'Alī Pāşā" (H.1119), Nâbî

1. Nâbî, Sultan IV. Mehmed için yapılan saltanat çadırına tarih manzumesi yazmış ve "Ne zībā bārgēh olur mübārek eylesün Bārī" tarihini düşürmüştür:

Ta'ālallah zihī çetr hümāyūn-ı cihāndārī
 Ki eyler cilvegeh gāhī derūnı sāye-i Bārī

...

Zamān-ı devletinde ḥāzret-i şāhenşehūñ gūyā
 Ziyā-yı tūb-ı zerrīni bağışlar mihre envārı

...

Cihānuñ güllerin Rıd̄vān ferāmūş eylemiş gelmiş
Gül-i taşvīrinüñ biñ cān ile olmuş ḥarīdārı

...

Bu ‘ālī-bārgāha fikri derken bir güzel tārīḥ
İşitdüm Nābīyā sūy-ı felekden iş bu güftārı

Gelüp senden muḫaddem seyrine Rıd̄vān didi tārīḥ
Ne zībā bārgēh olur mübārek eylesün Bārī (H.1087/ M.1676)
Nābī (Bilkan 1997: 208-210)

2. Nābī, Vezirazam Çorlulu Ali Paşa'nın yaptırdığı çadır için “İde bu çetr-i gül-engīzi mübārek Mevlā” tarihini düşürmüştür:

Nābī-i dā‘ī du‘ā ile didi tārīḥin
İde bu çetr-i gül-engīzi mübārek Mevlā (H.1119/ M.1707)
Nābī (Bilkan 1997: 287-290)

1.6.4. Hamam

1. “Tārīḥ-i Ḥammām” (H.1040), Cevrî
2. “Berāy-ı Ḥammām-ı Şermī Çelebi” (H.1075), Nazmî

1. Cevrî, kimin yaptırdığını belirtmediği bu hamamı tasfir etmiş ve “Āb u tāb ile müferriḥ cān-fezā ḥammām-ı pāk” tarihini düşürmüştür:

Ḥabbezā ferḥunde-ḥammām-ı laṭif ü ḥoş-hevā
Kim şāfādan kevşer ü müşk olmuş anda āb u ḥāk

Āfitāb-ı feyzdur her cām-ı billūrı meger
Kim derūnın ḥalvet-i gibi itmiş tāb-nāk

Cāmekānında der ü revzen degül ‘āşık gibi
Sīnesin sīmīn-bedenler şevkı kılmış çāk çāk

Vaşf idüp Cevrī didi tārīhin ol germ-ābenüñ
Āb u tāb ile müferriḡ cān-fezā ḡammām-ı pāk (H.1040/ M.1631)
Cevrī (Ayan 1981: 329)

2. Nazmī, Şermī Çelebi’nin yaptırdığı hamam için “Dil-küşā ḡamām u cāy-ı ‘ayş-ı ‘ālī cāme-kān” tarihini düşürmüştür:

...

Yaptı bu kaçır-ı laḡfī Şermī-i ālī-tebār
Reşk eyler tarz-ı ḡaşşü’l-ḡaşş yine bāğ-ı cinān

Seyr idince reşkle Nazmī didim tārīhin
Dil-küşā ḡamām u cāy-ı ‘ayş-ı ‘ālī cāme-kān (H.1075/ M.1665)
Nazmī (Bektaş 2005: 601)

1.6.5. Hane

1. “Berāy-ı ḡāne-i Üstād-ı Küll Tıflī Çelebi” (H.1057), Nazmī
2. “Berāy-ı ḡāne-i Muḡammed Çelebi” (H.1067), Nazmī
3. “Tārīḡ-i Berāy-ı ḡāne-i ḡod” (H.1103), Nābī

1. Nazmī bu tarihi, Tıflī Çelebi’nin ev inşasının bitişi için düşürmüştür:

Ma‘rifet-pīşe ḡazret-i Tıflī
Yapdı bir ḡāne-i şafā-pīrā

Nazmī didim temāmına tārīḡ
Kaçır-ı cennet numüne oldı bu cā (H. 1057/ M.1647)
Nazmī (Bektaş 2005: 583, 584)

2. Nazmî, Muhammed Çelebi'nin ev yapımı için aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Semiyî-i şah-ı risâlet Muhammedü'l-aḥlāk

Bu tarz-ı ḥüb ile oldı bu beyte tarz-ārā

Temāmını göricek Nazmiyâ didim târiḥ

Zehî nişîmen 'âlî maḳâm-ı rūḥ-efzâ (H.1067/ M.1057)

Nazmî (Bektaş 2005: 583, 587)

3. Nâbî Halep'te devletin verdiği evden başka ev yapmış, yapılışına düşürdüğü tarihe de Divan'ında yer vermiştir (Kaplan 1990: 122):

Rûz-ı itmâmında bu cāy-ı meserret-güsterün

Kim temâşası ferâmûş itdürür peymāneyi

Ḳutsiyân tâḳ-ı sipihre yazdılar târiḥini

Saḥa Mevlâ Nâbîyâ sa' d eyleye bu ḥāneyi (H.1103/ M.1692)

Nâbî (Bilkan 1997: 231)

1.6.6. Has Oda

Osmanlı saraylarında hükümdarın oturduğu bütün odalara has oda, oda-i has ya da hane-i hassa adı verilirdi (Özbilgen 2007: 106).

1. Bu tarih manzumesi, Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif dairesinin altında bulunan has odanın IV. Murad zamanında terk edilerek Hırka-i Şerif dairesinin karşısına inşa ettirilmesi üzerine düşürülmüştür (Özbilgen 2007: 106):

Târiḥ-i Ḥâş Oda Bâ-Fermân

Ḥazret-i ḥaḳan-ı vâlâ-menzilet Sulṭân Murād

Kim sarāy-ı ḳadridür reşk-i sipihr-i nüh ḳıbāb

Hâş oda âşâr-ı elţâfiyle âbâdan olup
Zîb ü fer virdi aña ol ħusrev-i gerdün-me'âb

Ol sa'âdet-ħânenüñ Cevrî didi târiħini
Devlet-âbâd u maħâm-ı pâdişâh-ı Cem-cenâb (H.1047/ M.1638)
Cevrî (Ayan 1981: 286)

1.6.7. Kasır

1. "Der Ta'rif ü Târiħ-i Ķaşr-ı Pâdişâh-ı Cem-Câh Sultân Murâd" (t.y), Nef'î
2. "Târiħ-i Ķaşr-ı Sultân İbrâhîm" (t.y), İsmetî
3. "Târiħ-i Ķaşr-ı Sultân Murâd ħân-ı Râbi 'Aleyhi'r-rahme" (t.y), Tiflî
4. "Târiħ-i Ķaşr-ı ħasan Çelebi ħalife-i Muħâbele" (H.1041), Cevrî
5. "Berây-ı Ķaşr-ı Beşiktaş" (H. 1091), Sabit
6. "Târiħ-i Ķaşr" (H.1120), Sabit

1. Nef'î, bu tarih manzumesini IV. Murad'ın yaptırdığı kasır için yazmıştır. İsteğine kavuşmuş padişahın altın yaldızlı kasrı manasına gelen "Ķaşr-ı zerendüd-ı şâh-ı kâmyâb" tarihini düşürmüştür:

ħabbezâ ħaşr-ı latîf ü zer-nigâr
Kim nazîrin görmemiştir şeyh ü şâb

Ol kadar maţbû' u şüh u dil-firîb
Kim gören cennet sanır bî-irtiyâb

Ol kadar Rüşen ki fark olmazdı hiç
Ana câm-ı revzen olsa âfitâb

Sanki bir beyt-i muşannâ' dır felek
Ravza-i cennetten etmiş intihâb

Yā Dilārā bir arūs-1 hūbdur
 Āyīne olmuş ana havz-1 pür-āb

Benzedirdim қағр-1 mu‘ allā var mıdır
 Bunda Behrām olmasa ferrāş-1 bāb

Böyle bir қағр-1 mu‘ allā var mıdır
 Kim ola dā’im şerefden behre-yāb

Evvelā yetmez mi ana bu şeref
 Anı teşrīf ede şāh-1 Cem-cenāb

Ҳазрет-і Sultān Murād-1 dādger
 Kim odur şāhenşeh-і mālīk-rikāb

Ol şehenşeh kim eder hūrşīd ü māh
 Hāk-і pāyinden sa‘ ādet iktisāb

Bu makām-1 dilgüşāda dā’imā
 Eyleye zevk ü şāfā-yı bī-hisāb

Tāze revnāk vere dīn ü devlete
 Köhnedikçe rūzigāra pür-şitāb

Fikr edip Nef’i dedi tārīhini
 Қағр-1 zerendūd-1 şāh-1 kāmyāb (t.y),

Nef’i (Akkuş 1998: 275)

2. İsmet, bu tarih manzumesini Sultan I. İbrahim’in yaptırdığı kasır için yazmıştır ve
 “Dedi hātif ‘aceb a‘ lā müferrih қағр-1 sultānī” tarihini düşürmüştür:

Şehinşāh-ı mu‘azzam Hāzret-i Sultān İbrāhīm
Odur devletle şimdi vāriş-i mülk-i Süleymānī

...

O deñlü irtifā‘ı var o қаşr-ı dil-pezirũñ kim
Sipihrũñ pestdir nisbetle aña tāk u eyvānı

...

O bī-hemtā serāy-ı dil-keşũñ tārīḡ-i itmāmın
Dedi hātif ‘aceb a‘lā müferriḡ қаşr-ı sultānī (t.y)

İsmetî (İpekten 1974: 32-33)

3. Tıflı, IV. Murad’ın yaptırdığı kasır için 16 beyitten oluşan bir tarih manzumesi yazmış ve “Tamām olunca dīdem қаşr-ı bī-қуşūr-ı Murād” mısraını tarih olarak düşürmüştür:

...

Hoşā ḡuceste binā қubbe-i zer-ender-zer
Ki lāciverd-i süveydādur aña naқş-ı sevād

...

Görince tārḡını tārīḡ için tefekkür idüp
Tamām olunca dīdüm қаşr-ı bī-қуşūr-ı Murād (t.y)

Tıflı (Çınar 2000: 110-111)

4. Cevrî, Hasan Çelebi’nin deniz kenarındaki kasrı için “Қаşr-ı ‘ālī dil-küşā cāy-ı şafā” tarihini düşürmüştür:

...

Manzarından berr ü bahrı seyr iden
İstemez āyīne-i ‘ālem-nümā

...

Seyr idüp Cevrî didi târîhîni

Kaşr-ı ‘ālî dil-küşâ cāy-ı şafâ (H.1041/ M.1632)

Cevrî (Ayan 1981:329)

5. Sabit, I. Ahmet’in Beşiktaş’ta yaptırdığı kasrı IV. Mehmet’in yenilemesi üzerine bu latif kasrı Muhammed Han sağlamlaştırdı manasına gelen “Bu eyvân-ı laîfî Hân-ı Mehemmed eyledi ibrâ” tarihini düşürmüştür:

Ebu’l-feth-i cihân Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî kim

Odur şimdi şehinşâh-ı Ferîdün-ceyş ü Cem-etbâ

Beşiktaşda murâdı üzre ol Mehdî-i devrânu

Olundı bu bedî‘ ü tarh eyvân-ı bülend-ibdâ

...

Didi mi‘ mâr-ı kudsî Sâbitâ târîh-i itmâmın

Bu eyvân-ı laîfî Hân-ı Mehemmed eyledi ibrâ’ (H.1091/ M.1680)

Sabit (Karacan 1991: 318-319)

6. Sabit, Recep Paşa’nın kasrı için, cennet gibi güzel bu kasrı Allah mübarek etsin diye açıklanan “Bârek-Allah bu güzel kaşr-ı cinân âsâdur” tarihini düşürmüştür:

Bâreka’llâh zihi câh-ı behişt-âsâ kim

Şâhibi Âşaf-ı zî-şân-ı cihân-ârâdur

Levheşa’llâh hûşâ kaşr-ı neşât-efzâ kim

Mücid-i tarz-ı dîl-ârâsı Receb Pâşâdur

...

Didi Şâbit gibi tebrîke gelenler târî

Bârek-Allah bu güzel kaşr-ı cinân âsâdur (H.1120/ M.1708)

Sabit (Karacan 1991: 338-339)

1.6.8. Kâşane

1. Fasih Ahmed Dede, Edirne’de yapılan kâşane için “maḥall-i dil-pesend ü қаşr-ı bî-hemtâ” tarihini düşürmüştür:

Berây-ı Kâşâne Der-Edirne

İdüp şarf-ı himem pâyâna irdi çün bu kâşâne
Görenler dir te‘âla’llâh zihî cây-ı feraḥ-baḥşâ

Faşıḥâ ser-be-cetb-i fikret-i târiḥ idüm nâ-geh

Didi hâtif maḥall-i dil-pesend ü қаşr-ı bî-hemtâ (H.1083/ M.1673)

Fasîh Ahmed Dede (Çıpan 1991: 440)

1.6.9. Tekke

Şeyhülislâm Yahyâ aşağıdaki tarih kıt’asını, Malkoç Efendi’nin Yenikapı Mevlevihanesini yaptırması üzerine yazmış ve kıt’anın son mısraından “lillâh dervîşâne қаşr” tarihini düşürmüştür:

Tekyede Malkoç Efendi hayr edip Allâh için

Yapdı bir kar-ı müferrih kim begendi ehl-i asr

Rûh-ı Mevlânâdan istimdâd edip fikr eyledim

Oldu târiḥi anın “lillâh dervîşâne қаşr” (H.1031/ M.1621)

Şeyhülislâm Yahyâ (Ertem 1995: 256)

1.7. Manzum Eserlerin Tamamlanışı

XVII. yüzyıla ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, eserlerin tamamlanışı için düşürülmüş tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “b.y” (H.1037), Cevrî
2. “b.y” (H.1044), Cevrî
3. “b.y” (H.1057), Cevrî
4. “b.y” (H.1057), Cevrî
5. “b.y” (t.y), Cevrî
6. “b.y” (H.1059), Feyzî
7. “b.y” (H.1065), Feyzî
8. “Kıt‘ a Berāy-ı Tertīb-i Dīvān” (H.1088), Fasîh Ahmed Dede
9. “Tārîh Berāy-ı Tamām-Şuden-i Kitāb-ı Tuḥfetü’l-Ḥarameyn” (H.1090), Nâbî
10. “Kıt‘ a-ı Tārîh-i Tamām-ı Kitāb (H.1117), Nâbî
11. “b.y” (H.1123), Suphizâde Feyzî

1. Cevrî, “Selim-nâme” adlı mesnevisinin tamamlanışına aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Oldı bu ihyāya tārîh-i celî

Ḥayr ile cāvîd ola nām-ı Alî (H.1037/ M.1628)

Cevrî (Ayan 1981: 13)

2. Cevrî, Salâhaddîn Yazıcı’nın H.811/M.1408’de yazdığı “Şemsiye”yi tekrar “Melhame” adıyla kaleme almış ve tamamlanışı için aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Sāl-i tārîhîni ider iş‘âr

Naẓm-ı aḥvāl-i cev olunsa şumâr (H.1044/ M.1635)

Cevrî (Ayan 1981: 22)

3. Cevrî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (1207-1273)’nin Mesnevî’sinden seçtiği kırk beytin üzerine beşer beyit ekleyerek oluşturduğu terkîb-i bend şeklindeki “Hall-i Tahkîkât” adlı eserine tarih olarak yine eserin adını söylemiştir:

Buldı bu manzûme-i ḥikmet-nizâm

Hall-i tahkîkât ile tārîh ü nām (H.1057/ M.1647)

Cevrî (Ayan 1981: 17)

4. Cevrî'nin "Aynü'l-Füyûz" adlı eseri, Yusuf Sîneçâk Dede'nin "Cezîre-i Mesnevî" adlı eserinin şerhidir. Bu esere tarih olarak kendi adı söylenmiştir:

Ĥâşılı bu nüshaya târiĥ u nâm

Ĥâşılı *Aynü'l-Füyûz* oldu temâm (H.1057/ M.1647)

Cevrî (Ayan 1981: 19)

5. Cevrî, on iki ayın özelliklerinden bahsettiği "Nazm-ı Niyâz" adlı risâlesi için eserin adını tarihi olarak düşürmüştür:

Gel yeter Cevrî sözüñ itme dirâz

Tesmiye eyle buña *Nazm-ı Niyâz* (t.y)

Cevrî (Ayan 1981: 28)

6. Simkeşzâde Feyzî, "Cevâb-nâme" adlı mesnevisinin tamamlanışına tarih olarak kitabın adını düşürmüştür:

Oldı bu kıt'a-i hoş-âyende

Göñül ol dem ki terk-i ĥâme oldu

Adını târiĥ ile ehl-i dilân

Didi Feyzî *Cevâb-nâme* oldu (H.1059/ M.1649)

Sikeşzâde Feyzî (Coşkun 1990: 23)

7. Simkeşzâde Feyzî, "Gamze vü Dil" adlı mesnevisinin tamamlanışının tarihi olarak "feyz-i 'âlem dil" terkiğini söylemiştir:

Feyziyâ ruĥ-ı ĥuds olup kâ'il

Didi târiĥ-i feyz-i 'âlem dil (H.1065/ M.1655)

Feyzî (Coşkun 1990: 17)

8. Fasîh Ahmed Dede, divanının tamamlanışı için aşağıdaki tarih manzumesini yazmıştır:

Zihî cem‘iyyet-i ebkâr şîrîn-lehçe-i efkâr
Kim anuñ lafzı cümle âşinâ ma‘nâsı bigâne

Bi-hamdi’llâh olup iqlîm-i nazma Hüsrev-i şânî
Faşîhâ himmet itdük biz dağı tertîb-i dîvâna (H.1088/ M.1677)

Fasîh Ahmed Dede (Çıpan 1991: 443)

9. Nâbî, “Tuhfetü’l-Haremeyn” adlı eserinin tamamlanışı için aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Didüm tamāmına Nâbî bu nüshanuñ târih
Bu tuhfe-i Haremeynüm kabûl ide Mevlâ (H.1090/ M.1079)
Nâbî (Turan 1995: 151)

10. Nâbî, “Hayrâbâd” adlı eserinin tamamlanışı için aşağıdaki tarihi düşürmüştür:

Bu tâze eşerle yine Nâbî
Mecmû‘a-i rûzgâr tolsun

Yazsun varak-ı sipihre hürşîd
Târîhin eşer mübârek olsun (H.1117/ M.1706)
Nâbî (Ülger 1996: 331)

11. Eski Türk edebiyatının son hamsesini yazan Suphizâde Feyzî’nin mesnevilerinden biri olan Safâ-nâme’nin 1000. ve son beytinde tamamlanışı için düşürülen tarih:

İtdi bu manzûme-i pâki tamâm
Kilk-i hoş âşârîde temmü’l-keâm (H.1123/ M.1711)
Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 942)

1.8. Sakal Bırakma

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, sakal bırakma için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “Tārīḥ-i Berāy-ı Ḥaṭṭ Ber-Āverden-i Şā‘ir Vāşif Çelebi Rahmetu’l-lāhı ‘Aleyh” (H.1098), Suhizâde Feyzî.
2. “Tārīḥ-i Berāy-ı Ḥaṭṭ Ber-Āverden-i ‘Ali Efendizâde-i Aḥmedân” (H.1098), Suphizâde Feyzî.
3. “Tārīḥ Der-Ḥaḳḳ-ı Liḥye” (H.1118), Sabit.

1.

Vāşif-ı hoş-lehce-i mu‘ciz-şi‘ār
Hem melâḥat mülkine olmuşdı şāh

‘Ārız-ı pākine gerçi geldi ḥaṭ
‘Āşık-ı zāruñ olupdur kārı āh

‘Ārız-ı pākinde anuñ ḥaṭ degil
Perde çekdi ḥüsnine bî-iştibāh

Feyzî ḥaṭṭ-ı pāki zeyn itdi ruḥım
Oldı seng-i ğamla mülk-i dil tebāh

Oldı bu vech ile tārīḥin anuñ
Māhı mestūr eyledi ebr-i siyāh (H.1098/ M.1687)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 737)

2.

Ḥaṭ-ı nev ‘ārız-ı pür-tābın itdi cā-be-cā tezyîn
Cemāli pertevi ṭa‘n eyler idi nūr-ı ḥurşide

Haṭ-āverde olub bu resm ile Feyzî didüm târîḥ

Cemâlûñ ka‘besi oldı siyeh şâl ile püşide (H.1098/ M.1687)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 738)

3.

Tebârekal’llah eyâ şun‘-ı kıl-k-i Rabbânî

Yaķışdı şafḥa-ı ruḥsâra ḥaṭṭ-ı reyḥânî

Duḥân âyetini yazdı şafḥa-ı nûra

Midâd-ı müşg ile ressâm-ı şun‘-ı Yezdânî

Siyâh zarf içine girdi Muşḥaf-ı ‘Oşmân

İḥâṭâ itdi ya ḥöd hâle mâh-ı tâbânı

Mücevher âyine-i ḥöş-nümâya ḳondı ğubâr

Seḥâb ḳabladı ya âfitâb-ı raḥşânı

Ne ḥüb uydı ne dil-keş yaķışdı seyr eyleñ

Gül-i şüküfte-i âl üzre sünbülîstânı

Bu nev-demîde ḥâṭ-ı dil-keşe didüm târîḥ

Yazıldı levḥ-i mecâlle ḥuṭṭ-ı reyḥânî (H.1118/ M.1706)

Sabit (Karacan 1991: 343-344)

1.9. Kış Mevsimi

Padişahların tahta çıkmaları, mevki sahiplerinin tayinleri, doğum, ölüm, evlenme gibi bireye özgü olayların yanında fetih, salgın hastalık, depresyon, yangın gibi toplumu ilgilendiren olaylar için de tarih düşürülmüştür. Bu toplumsal olaylardan biri de yaşamı derinden etkileyen ağır kış şartlarıdır.

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, kış mevsimi için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer

verilmektedir:

1. “b.y” (H.1030), Neşâtî
2. “b.y” (H.1030), Hâşimî
3. “Sermâ” (H.1051), Cevrî
4. “b.y” (H.1051), Cevrî
5. “b.y” (H.1051), Cevrî

Kaynaklara göre H.1030/ M.1620’de Sultan II. Osman döneminde Haliç ve İstanbul Boğazı donmuştur. Bunun, İstanbul’un fethinden sonraki en soğuk kış olduğu söylenir. On altı gün durmadan yağan kar damlara kadar yükselmiş, yollar kapanmış ve şiddetli soğuktan Sarayburnu ile Üsküdar arası donmuştur (Çapan 2004: 48, 49).

1. Neşâtî bu olayı bir tarih manzumesinde ele almıştır. Şair manzumede, dünya var olduğundan beri İstanbul’da böyle bir kış görülmediğini, Üsküdar ile İstanbul arasının donduğunu, bazılarının deniz üstünde pervasızca gezebildiğini ve insanın nefesini donduran bu soğuktan birçok mahlûkun helak olduğunu anlatmıştır. “Be meded toñdı so’ukdan biñ otuzda deryâ” mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Emr-i Hâk ile Sitâbulda olan kış bu sene
Belki dünyâ duralı olmadı bu resme şitâ

Üsküdar ile Sitâbul arası toñdı çamû
Rûy-ı deryâyı gören kimse sanurdı sahrâ

Bunu kim gördü ki deryâ yüzünüñ üstinde
Kara yir gibi niçe kimse gezer bî-pervâ

Müncemid oldı so’ukdan nefesi insânuñ
Nice mañlûkı helâk eyledi berd ü sermâ

Lafzen u ma'nen añā didi Neşātī tārīḥ

Be meded toñdı so'ukdan biñ otuzda deryā (H.1030 /M.1620)

Neşātī (Kaplan 1996: 168)

2. H.1030/ M.1620'de yaşanan bu soğuga Hâşimî de tarih düşürmüştür:

Didüm ey Hâşimî tārīḥin anuñla lafzen ve ma'nen

Yol oldı Üsküdār'a Aqdeniz tondı bin otuzda (H.1030 /M.1620)

Hâşimî (Bulan 1993: 17)

Cevri de yazdığı üç tarih manzumesinde H.1051/ M.1642 yılının mart ayında yaşanan soğugu anlatmıştır.

3. Şair, ilk manzumede gelip geçen yazın ardından kışın sakin olmadığını belirterek "Bu sene suda ateş yaktık" mısraını tarih olarak düşürmüştür:

Geldi vü geçdi bu yıl tābistān

Sākin olmadı bürüdet baqduq

Gör temāşāyı ki düşdi tārīḥ

Bu sene ābda āteş yaqduq (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

4. Aşağıdaki ikinci manzumede; kış yumuşak geçtiği için soğuk çıkacağının tahmin edilmediği, ancak mart ayında şiddetli soğuk olduğu söylenmiş "mart kışı" tarih olarak düşürülmüştür:

Zemherir i' tidāl ile geçdi

Erba' inüñ bilinmedi çıkışı

Māh-1 Āzerde şiddet itdi şitā

N'ola tārīhi olsa Mart kışı (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

5. Cevrî'nin bu son manzumesinde de kış mevsiminin soğuk geçtiği ve denizi dondurduğu söylenerek "Mart ayında deniz dondu" mısraı tarih olarak düşürülmüştür:

Şu deñlü şiddet itdi faşl-ı sermā

Ki toñdurdı yine bahrı zemīni

Beyān olsun diyü tārīh-i vaqti

Didi hātif şitā-yı erba'ini

Meh-i Zi'l-ka' dede deñiz toñdı (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

1.10. Yangın

Kafzāde Faizî, Divanı'ndaki 13. tarih manzumesinde, H.1016/ M.1608 yılında İstanbul'da çıkan ve birçok ev ve dükkânın zarar gördüğü bir yangın olayından şöyle bahsetmiştir:

Sitānbul içre āteş zuhūr idüp bir şeb

Firāz-ı küngüre-i āsmāna irdi hemān

Demādem oldı teraqqīde işti'āl bulup

Bir anda yaqdı niçe hāne vü niçe dökkān

Ol āteşe n'ola nār-ı caḥīm idi isem

Ki maḥşer olmışıdı ḥalk-ı 'āleme ol an

...

'Amel eylemeyüp bu belāya Fā'iziyā

Bu iki miḥnetile ḥalk olup o dem bī-cān

Çün itdiler telef-i naqd-i cān didüm tārīḥ

Muṣṭebet oldı mükerrer çekildi veh ki ziyān (H.1016/ M.1608) 1324-308=1016

Kafzāde Faizî (Okatan 1995: 259-260)

1.11. Vakıf Kuruluşuna

Köprülü Mehmet Paşa, Rumeli, İstanbul ve Anadolu’da faaliyet gösteren bir vakıf kurmuştur ve iki kişiye, köyde gece bekçiliği yapmaları karşılığında günlük iki akçe vakfetmiştir. Şair Nev’izāde Atayî, aşağıdaki tarih manzumesinde bu vakıftan bahsetmiş ve bu kandil kıyamet sabahına kadar yansın anlamına gelen “Şabāḥ-ı ḥaṣre dek yansın bu ḳandil” tarihi düşürmüştür:

Tārīḥ-i Vakf-ı ḳandil

Zihî ḳandil-i nūrānî ki eyler
Zebān-ı ḥāl ile tesbîḥ ü tehlil

Delil olmağ için ehl-i şalāḥa
Firūzān olup oldı vakfı tescil

Ḥüdāyā menzilin ḳandil-i nūr it
Şu cān kim eyledi bu

Du‘ā idüp ‘Atāyî didi tārīḥ

Şabāḥ-ı ḥaṣre dek yansın bu ḳandil (H.1017/ M.1608)

Nev’izāde Atayî (Karaköse: 1994: 702)

1.12. Düğün

Döneme ait eserlerde, inceleyebildiğimiz kadarıyla, düğün için yazılmış tarih manzumelerinin başlıklarına, tarihlerine ve şairlerine aşağıda kronolojik olarak yer verilmektedir:

1. “Tārīḥ-i Ḥitān-ı Pādīşāh-ı Cihān Ḥāzret-i Sulṭān Muḥammed Ḥān Ṭāle Bekāhu” (H.1059), Cevrî
2. “Tārīḥ-i Berāy-ı Ḥitān-ı Şeh-zādegān-ı Sulṭān Muḥammed Ḥān” (H.1086), Nābî
3. “Tārīḥ-i Berāy-ı Ḥitān” (H.1098), Suphizāde Feyzî

1. Cevrî, tahta çıkışından bir yıl sonra muhteşem bir düğünle sünnet olan IV. Mehmed’in düğünü için aşağıdaki tarih manzumesini yazmış ve “Mübârek eylese Ḥaḳ sünnet-i hümāyūnı” tarihini düşürmüştür:

Cenāb-ı Ḥāzret-i Sulṭān Muḥammed-i zî-şān
Ki oldı devletinüñ taḫt u mülk memnūnı

O māh-ı burc-ı sa‘ādet ki ḫüsn-i ṭāli‘ muñ
Olursa lāyık eger āfitāb meftūnı

...

Şafā-yı ḫāṭır ile çün şehenseh-i ‘ālem
O şeb ki eyledi icrā bu resm-i mesnūnı

Çerāğ-ı şubḫ gibi bezm-gāh-ı iḳbālūñ
Göründi şem‘-i sefidinde şu‘le-efzūnı

...

Didi ḫitānına Cevrî dü‘ā ile tārīḫ
Mübârek eylese Ḥaḳ sünnet-i hümāyūnı (H.1059/ M.1649)

Cevrî (Ayan 1981: 296)

Nâbî, Sultan (IV.) Mehmed'in şehzadeleri Sultan Ahmed ve Sultan Mustafa'nın sünnet düğünleri için Sultan Ahmed ile Sultan Mustafa'nın sünneti süslü oldu manasına gelen "Sünnet-i Aḥmedle oldı zeyn Sultān Muştafa" tarihini düşürmüştür:

Ol ḥidiv-i 'ālem-ārā kim şî'ār-ı ṭab'ıdur
İttibā' -ı sünnet-i peygām-ber ü farz-ı Ḥudā

Eyleyüp sünnet iki şeh-zāde-i āzādesin
Birisi Sultān Aḥmed biri Sultān Muştafa

...

Bende Nâbî didi tārīḥin bu sūr-ı dil-keşüñ
Sünnet-i Aḥmedle oldı zeyn Sultān Muştafa (H.1086/ M.1675)
Nâbî (Bilkan 1997: 206)

3. Suphizāde Feyzî'nin, Allah sünnetini mesut etsin anlamına gelen "Sünnetini kıla bārī mes'ūd" tarihini kimin sünnet düğünü için düşürdüğü belli değildir:

Dār-ı dünyāda mu'ammer olasın
Olmıya bāb-ı murāduñ mesdūd

Didi tārīḥini hātif anuñ
Sünnetini kıla bārī mes'ūd (H.1098/ M.1687)
Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 739)

1.13. Vefat

Kişilerin vefatı üzerine yazılan tarih manzumeleri kronolojik olarak sıralanmıştır:

Merhūm Şeyh Memī Cān Efendi'nüñ Vefātınadır

...

Hāşimī dā'ī didi rihletinüñ tārīhin

Eyleyüp rüh-ı revān virdi Memī Cān-ı 'azīz (H.1008/ M.1600)

Hāşimī (Bulan 1993: 165)

Şu'ārā-yı Rūm'uñ Mümtāz u Ser-bülendi Merhūm Bākī Efendi'nüñ Vefātına
Dinmişdür

...

İşidüp Hāşimī fevtin didi tārīhini anuñ

Fenāya virdi cismi Bākī qaldı ismi 'ālemde (H.1008/ M.1600)

Hāşimī (Bulan 1993: 112)

Merhūm Aḥmed Beg Mühr-ken Vefātına Dinmişdür

Hāşimī dā'ī te'essüfle didi tārīhini

Mühri gibi adı qalup gitdi Aḥmed Beg meded (H.1008/ M.1600)

Hāşimī (Bulan 1993: 165)

Aḳ Baba-zāde Merhūm u Mağfürun Vefātına Dinmişdür

...

Hāşimī dā'ī te'essüfle didi tārīhini

Qıldı mesken qara yirde Aḳ Baba-zāde meded (H.1011/ M.1603)

Hāşimī (Bulan 1993: 168)

Merhūm Aydın-zāde Muḥammed Çavuş Vefâtına Dinmişdür

...

Rıḫletinüñ Hâşimî dâ'î didi târiḫini

Geçdi Aydın-zāde anuñ kâbri pür-envār ola (H.1014/ M.1606)

Hâşimî (Bulan 1993: 169)

E'azz-ı İhvân olan Merhūm Mişālî Çelebi Vefâtına Dinmişdür

...

Ey Hâşimî didiler ḫāke düşince târiḫ

Bulunmadı Mişālî anı ecel kılpup güm (H.1016/M.1607)

Hâşimî (Bulan 1993: 169)

İşidenler vefâtını anuñ

Didiler gâziye târiḫ *gâzi* (H.1018/ M.1609)

y.b.d (Mercanlıgil 1960: 66)

Târiḫ-i Vefât-ı Muştafâ Ağā Der-Ḥaleb

...

Her ziyâretle gelenler ḫākine idüp du'ā

Didiler târiḫ ola raḫmet be-rūḫ-ı Muştafâ (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 220)

Merhūm Nıksârî-zāde Vefâtına Târiḫdür

...

Ey Hâşimî didiler târiḫini eḫibbā

Nıksârî-zāde'ye yir olsun maḫām-ı Maḫmūd (H.1025/ M.1616)

Hâşimî (Bulan 1993: 142)

Merhūm Nihālī Efendī'nün Vefātına Tārīhdür

Bāğ-ı fażluñ ser-firāz olan nihālīn 'adl ile
Nāgehān bād-ı ecel irdi kılpup qaddini lām

Serv gibi olmış idi istiḳāmetde 'ālem
Qāḏī-i İstanbul iken 'āleme virdi nizām

Rıḫletinüñ Hāşimī dā'ī didi tārīhini
Gülşen-i 'ilmüñ Nihālī eyleye 'adni maqām (H.1027/ M.1618)
Hāşimī (Bulan 1993: 143)

Eskici Dede Vefātına Dinmişdür

...

Didi ol pīr-i ṭarīquñ Hāşimī tārīhini
Gitdi Eskici Dede köhne cihāndan virdi cān (H.1028/ M.1619)
Hāşimī (Bulan 1993: 145)

Merhūm Kemāl Efendī Vefātına Bu Tārīḫ Dinmişdür

...

Tārīhini te'essüf ile didi Hāşimī
Rūm'uß Kemāl'i gitdi meded āh 'ilm ile (H.1030/ M.1020)
Hāşimī (Bulan 1993: 126)

Hükmi Vefâtına Târîhdür

Terk itdi geçüp mülk-i cihānı Hükmi

Virilmiş idi aña ma'ānî hükmi

Ey Hâşimî fevtine dinildi târih

Geldi eceli gitdi nişānî Hükmi (H.1031/ M.1621)

Hâşimî (Bulan 1993: 194)

Merhûm Āsarî Vefâtına Dinmişdür

Vefâtını işidüp didi Hâşimî târih

Vücûdı maḥv idicek ḳaldı dilde āsarî (H.1032/ M.1622)

Hâşimî (Bulan 1993: 182)

Târîh-i Vefât-ı Kutbü'l 'Ārifin Çelebî Saçlı İbrâhim Efendi

...

Demiş bir bende-i naçizi târihin o sultânın

Yöneldi Saçlı İbrâhim Efendi Ḳurb-ı Mevlâya (H.1042/ M.1633)

Nâ'ilî (İpekten 1990: 340)

Hâtif-i Ḳudsî dedi târihin

Bād-ı raḥmet be rûh-ı vâkıf u (H.1065/ M.1655)

Aziz Efendi (Bindal 1996: 33)

Reft Cevrî ez-cihân-ı bî-vefâ (H.1065/ M.1655)

y.b.d (Ayan 1981:7)

...

Güş idince fevtini yārân didi târihini

Eyle yâ Rab Cevrîye firdevs-i a'lâda mekân (H.1065/ M.1655)

Râ'î (Ayan 1981: 7)

...

Bu dü' ā ile Nisārī didiler tārīhini

Cevrīyi memnūn-ı luḡf ide Cenāb-ı Girdigār (H.1065/ M.1655)

Nisârî (Ayan 1981:7)

Tārīh-i Vefāt-ı Merhūm ' Abdül' azîz Efendi Şehir Be Karaçelebi-zâde Güfte-i Nişârî

...

Olmca rihletine hüküm-i ' urci-i vârid

Çapatdı defter-i rüzını ma' al-ı kayd-ı hayât

...

Nişârî fevtine ilhâm ile didi tārīh

Mağām-ı rūh-ı ' Aziz oldı sâha-i cennât (H.1068/M.1658)

Nisarî (Bindal 1996: 120)

Tārīh-i Vefāt Berāy-ı Tıflî Çelebî

...

Tārīh-i vefâtına demiş mâder-i dehr

Gehvâre-i rāhat ola Tıflîye lahd (H.1070/ M.1660)

Nâ'ilî (İpekten 1990: 341)

Tārīh-i Vefāt-ı Sarı Abdullah

...

Vaqt-ı rihletde dedim Nâ' iliyâ tārīhin

Zâyir-i ' adn ola rūhu Sarı Abdullahın (H.1071/ M.1661)

Nâilî (İpekten 1990: 341)

...

Bir ihsân ile kâ mildür bu târih

Zehî sihr-i kerâmet bâreke'llâh (H.1078/ M.1668)

Abdî (Derin 1993: 232)

Târih-i Vefât-ı 'Azîz-i Kalem-tırâşî-ı Meşhûr Der-İstânbul

...

Dem-i nez' inde te'essüfle didi

Hây hayf oldu telef 'ömr-i 'azîz (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997 183-184)

Çaldurup el didi Nâbî târih

Seyyi'âtın ide Allâh hasenât (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997: 183)

Târih Berây-ı Vefât-ı Veliyy-i Rabbânî Burunsuz Mevlevî Der-Edirne

...

Didi bir mu' tekid fevtinden âgâh olıcağ târih

Burunsuz bulmadı büy-ı vefâ bezme vedâ' itdi (H.1083/ M.1673)

Nâbî (Bilkan 1997: 199-200)

Târih-i Berây-ı Vefât-ı Fağrû'l-Müderrisîn Behrâm Dürrî Efendi

...

Âh gitdikde didüm fevtine Feyzi târih

Gitdi Dürrî-i şadef 'âlem içinden eyvâh (H.1098/ M.1687)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 738)

Cihāndan gidüp Feyzî Hasan

İdince fezā-yı behiştî mekân

Didi hâţif ol demde târihîni

Ola cāy-ı feyz-i ilāhî cinān (H.1102/ M.1691)

Rüşdî (Coşkun 1990: 13)

Târih Berāy-ı Vefāt-ı Hem-şire-i Nāzım Der-Ĥalebü'ş-Şehbā

...

Nābî-i zār didi târihin

Gitdi vā-ĥayf Ĥacı hem-şire (H.1112/ M.1701)

Nābî (Bilkan 1997: 247)

Târih-i Vefāt-ı Şeyh Şerîf Efendi

...

Târihin itdi hâţif-i ġaybî du'ā ile

Ola Şerîf Efendi'ye kūy-ı 'adn maĥām (H.1123/M.1711)

Nābî (Bilkan 1997: 344)

Gitdi dünyādan kalmayup Şabrî

Hâşimî (Bulan 1993: 17)

Hâşimî, 16. yüzyıl şairlerinden Bâkî ve Cinânî'nin vefatları için aşağıdaki tarihleri düşürmüştür:

İşidüp Ĥâşimî fevtin didiler târihîni anuñ

Fenāya virdi cismi Bâkî ĥaldı ism-i 'ālemde (t.y)

Hâşimî (Bulan 1993: 16)

İşidüp intikâlin Hâşimî dâ'î didi târîhi

Cinânî eyleye gül-zâr-ı 'adne varıcağ menzil (t.y)

Hâşimî (Bulan 1993: 16)

Nakşî Dîvânı'nın sonunda kimin düşürdüğü bilinemeyen bir beyitte 53 rakamı belirtilmiştir. Bunun, Nakşî'nin vefat ettiği yaş olduğu tahmin edilir:

'Azm-i beğâ-yı rihlet tâ renci didiler

Nakşî'nin elli üçde cân oldu vaşl-ı maşsüd (t.y)

(Atik 2003: 3)

İKİNCİ BÖLÜM

1. ÇAĞRIŞIM ÖĞELERİ

Anlam açısından ya da biçimsel yönden kelimelerin, söz ve kavramların aralarındaki benzerlik, yakınlık, birlik, eşitlik ya da karşıtlık, olumsuzluk gibi bağıntılarla birbirlerini anımsatmasına çağrışım, bu kelime, söz ve kavramlara da çağrışım öğeleri denilmektedir.

“Divan şairleri şiirin, ‘kelimeleri çağrışım, duygu ve ses değerlerine göre seçerek onlarla güzel şekiller kurma sanatı’ yani kısaca ‘dili kullanma sanatı’ olduğunu çok iyi bildiklerinden” (Dilçin 2007: 105), tarih düşürülen kişi, olay ya da nesne ile ilgili kelimeleri; tarih manzumesinde benzerlik ve karşıtlık gibi bir çağrışım öğesi, bir esin kaynağı olarak kullanmışlardır.

Tarih düşürülen kişinin adı, lakabı ya da unvanı olan kelimeler tarih manzumesi içinde kişiyi belirtme açısından yer aldığı gibi, teşbih, istiare, telmih, tenasüp, tezat, tevriye... gibi sanatlarla da kullanılmışlardır. Aşağıdaki tarih manzumesinde, vefatına tarih düşürülen kişinin lakabı olan “ak” kelimesi tezat sanatıyla kullanılmıştır.

Ak Baba-zāde Merhūm u Mağfūrun Vefātına Dinmişdür

Hāşimî dā'î te'essüfle didi tārîhini

Çıldı mesken kara yirde Ak Baba-zāde meded (H.1011/ M.1603)

Hāşimî (Bulan 1993: 168)

Yukarıda değindiğimiz sanatlardan, tarih manzumelerinde en çok kullanılanı; anlamca ilgili kelimelerin bir arada kullanılmasına dayalı tenasüp sanatıdır. Tarih manzumelerinde, tarihin düşürüldüğü kişi, olay ya da nesne ile ilgili kelimeler tenasüplü olarak kaleme alınmıştır. Niksârî-zāde'nin vefatı için yazılmış olan aşağıdaki tarih manzumesinde de vefat ile ilgili sözcükler tenasüplüdür.

Merhūm Nıksārī-zāde Vefātına Tārīhdür

Hayfâ ki itdi nāgeh kahrıyla çarh-ı kec-rev
Nıksārī-zāde gibi nāzūk vücūdı nā-būd

...

Ola anuñ enīsi cennetde hūr u ğilmān
Der-gāh-ı Hāğ'dan ey dil budur hemīşe mağşūd

...

Hâşimî (Bulan 1993: 142)

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de olduğu gibi; tarihin düşürüldüğü kişi, olay ya da nesne ile ilgili kelimelerin çağrışım ögesi olarak kullanılması, duygu ve düşüncelerin daha renkli ve canlı alarak anlatılmasını sağlamıştır.

Tarih manzumelerinde çağrışım ögesi olarak kullanılmış söz ve kavramlara, ilgili oldukları konunun başlığı altında aşağıda yer verilmektedir:

1.1. Tarih Düşürülen Kişinin Ad, Lakap ya da Unvanıyla İlgili Kelimeler

Tarih düşürülen kişinin ad, lakap ya da unvanıyla ilgili kelimeler, aşağıdaki tarih manzumelerinde altı çizilerek vurgulanmıştır.

Hâşimî, 16. yüzyıl şairlerinden Bâkî ve Cinânî'nin vefatları için aşağıdaki tarihleri düşürmüştür:

İşidüp Hâşimî fevtin didiler tārīhini anuñ
Fenāya viridi cismi Bâkî kıaldı ism-i 'ālemde

Hâşimî (Bulan 1993: 16)

İşidüp intikālin Hāşimî dā'î didi târîhi

Cinānî eyleye gül-zār-ı 'adne varıcağ menzil

Hāşimî (Bulan 1993: 16)

Şu'ārā-yı Rūm'uñ Mümtāz u Ser-bülendi Merhūm Bākî Efendi'nüñ Vefātına
Dinmişdür

...

İşidüp Hāşimî fevtin didi târîhini anuñ

Fenāya virdi cismi Bākî qaldı ismi 'ālemde (H.1008/ M.1600)

Hāşimî (Bulan 1993: 112)

Merhūm Aḥmed Beg Mühr-ken Vefātına Dinmişdür

Hāşimî dā'î te'essüfle didi târîhini

Mühri gibi adı qalup gitdi Aḥmed Beg meded (H.1008/ M.1600)

Hāşimî (Bulan 1993: 165)

Aḳ Baba-zāde Merhūm ve Mağfürun Vefātına Dinmişdür

...

Hāşimî dā'î te'essüfle didi târîhini

Qıldı mesken kara yirde Aḳ Baba-zāde meded (H.1011/ M.1603)

Hāşimî (Bulan 1993: 168)

Merhūm Aydın-zāde Muḥāmmmed Çavuş Vefātına Dinmişdür

...

Rıḫletinüñ Hāşimî dā'î didi târîhini

Geçdi Aydın-zāde anuñ kâbri pür-envār ola (H.1014/ M.1606)

Hāşimî (Bulan 1993: 169)

E‘azz-ı İhvān olan Merhūm Mişālî Çelebi Vefātına Dinmişdür

...

Ey Hâşimî didiler hâke düşince târîh

Bulunmadı Misālî anı ecel kılup güm (H.1016/M.1607)

Hâşimî (Bulan 1993: 169)

Merhūm Nihālî Efendi’nün Vefātına Tārîhdür

Bâğ-ı fazluñ ser-firâz olan nihālî ‘adl ile

Nāgehān bād-ı ecel irdi kılup kaddini lām

Serv gibi olmuş idi istikāmetde ‘ālem

Qāđi-i İstanbul iken ‘āleme virdi nizām

Rıhletinün Hâşimî dā‘î didi târîhini

Gülşen-i ‘ilmün Nihālî eyleye ‘adni maqām (H.1027/ M.1618)

Hâşimî (Bulan 1993: 143)

Eskici Dede Vefātına Dinmişdür

...

Didi ol pîr-i tarîkuñ Hâşimî târîhini

Gitdi Eskici Dede köhne cihāndan virdi cān (H.1028/ M.1619)

Hâşimî (Bulan 1993: 145)

Merhūm Kemāl Efendi Vefātına Bu Tārîh Dinmişdür

...

Tārîhini te’essüf ile didi Hâşimî

Rūm’uñ Kemāl’i gitdi meded āh ‘ilm ile (H.1030/ M.1020)

Hâşimî (Bulan 1993: 126)

Hükmi Vefâtına Târîhdür

Terk itdi geçüp mülk-i cihânı Hükmi

Virilmiş idi aña ma'âni hükmi

Ey Hâşimî fevtine dinildi târîh

Geldi eceli gitdi nişânî Hükmi (H.1031/ M.1621)

Hâşimî (Bulan 1993: 194)

Merhûm Āsârî Vefâtına Dinmişdür

Vefâtını işidüp didi Hâşimî târîh

Vücûdı maḥv idicek ḳaldı dilde āsârî (H.1032/ M.1622)

Hâşimî (Bulan 1993: 182)

Berây-ı Vefât-ı Ortanca Muşţafâ Efendi Ḥalîfe-i Ḥazret-i 'Azîz 'Abdü'l-aḫad Efendi

...

Açub du'âya elim Nazmiyâ didim târîh

Miyân-ı 'adn ola Ortacaya İlâhî maḥall (H.1068/ M.1658)

Nazmî (Bektaş 2005: 587-588)

Târîh-i Vefât Berây-ı Tıflî Çelebî

...

Târîh-i vefâtına demiş mâder-i dehr

Gehvâre-i râhat ola Tıflîye lahd (H.1070/ M.1660)

Nâ'ilî (İpekten 1990: 341)

Tārīḥ-i Vefāt-ı ‘Azīz-i Qalem-tırāşī-ı Meşhūr Der-İstānbul

...

Yapduğı hāme tırāş olmuş idi

Reşk-fermā-yı nigāh-ı ser-tīz

...

Hāme-i ‘ömrini kesdi ḥayfā

Dest-i gerdūnda olan gizlik-i tīz

...

Dem-i nez’ inde te’essüfle didi

Hāy ḥayf oldu telef ‘ömr-i ‘azīz (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997: 183-184)

Tārīḥ Berāy-ı Vefāt-ı Veliyy-i Rabbānī Burunsuz Mevlevī Der-Edirne

...

Didi bir mu’teḳid fevtinden āgāh olıcaḳ tārīḥ

Burunsuz bulmadı būy-ı vefā bezme vedā’ itdi (H.1083/ M.1673)

Nâbî (Bilkan 1997. 199-200)

Tārīḥ-i Feth-i Qal’ a-i Qamançe Der-Zamān-ı Ḥazret-i Sulṭān Muḥammed Ḥān-ı Ğāzī

...

Tārīḥini felekde melek yazdı Nābiyā

Düşdi Qamānçe ḥışnına nūr-ı Muhammedī (H.1083/ M.1673)

Nâbî (Bilkan 1997: 202)

Tārīḥ-i Berāy-ı Vefāt-ı Faḥrū'l-Müderrisîn Behrām Dürrî Efendi

...

Âh gitdikde didüm fevtine Feyzî tārīḥ

Gitdi Dürrî-i sadef ' âlem içinden eyvâh (H.1098/ M.1687)

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 738)

Cihândan gidüp Feyzî Hasan

İdince fezâ-yı behiştî mekân

Didi ḥatîf ol demde tārīḥini

Ola cāy-ı feyz-i ilâhî cinân (H.1102/ M.1691)

Tārīḥ Berāy-ı Vilâdet-i Şeh-zâde Sulṭân Murâd Bin Sulṭân Aḥmed Ḥân

Nâgehân hâtif ser-engüşt-i işâretle didi

Luṭf-ı rabbâniyle Sulṭân Aḥmed oldı ber-murâd (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 232)

1.2. Doğum ile İlgili Kelimeler

Baht, cedd, ciger-gûşe, dâye, eb, ferzend, gehvâre, ḥalef, kavî, kudûm, mâder, makdem, ömr, peder, şehzâde, tavîl, tehniyet-gû, tıfl, tıynet.

Tārīḥ-i Velâdet-i Şeh-zâdegân-ı Merḥûm Sulṭân Murâd Ḥân ' Aleyhi'r-raḥme

...

İtdi yektâ ḥalef-i devleti mesrûrû'l-bâl

İki şeh-zâde ile bir senede Rabb-ı celîl

Nice yektâ ḥalef ol faḥr-ı aşâlet ki felek

Görmedi gevher-i âbâsı gibi aşl-ı aşîl

...

Hağ bu kim ol iki ferzend-i kirāmī güherüñ
 Vech-i pākinde ‘ıyāndur eşer-i ħüsn-i cemil

...

Oldı tārīh-i velādetleri Cevrī bu dü‘ā
 Ya ilāhī ola şehzādelerüñ ‘ömri tavil (t.y)

Cevrī (Ayan 1981: 287)

Tārīh Berāy-ı Vilādet-i Şeh-zāde Sulţān Murād Bin Sulţān Aħmed Ĥān

Eyledükde çeşm-i zıllu’llāh Sulţān Aħmed’i
 Rüşenā şeh-zāde-i ħurşid-rū Sulţān Murād

Buldı ol tāze nihāl-i gülsitān-ı devletüñ
Makdeminden revnağ-ı tab‘-ı hümayün izdiyād

...

Ola ‘ömr ü devleti ber-vefğ-i dil-ħāh-ı peder
 Hem-civār-ı ‘ızz ü rif‘ at hem-nişin-i imtidād

Köhne-vaşşāf-ı eb ü cedd Nābī-i aşüfte-ħāl
 İdicek tārīh için bālın-ı fikre istinād

Nāgehān hātif ser-engüşt-i işāretle didi
 Luğf-ı rabbāniyle Sulţān Aħmed oldı ber-murād (t.y)

Nābī (Bilkan 1997: 232)

Tārīḫ Berāy-ı Vilādet-i Ḥasan Pāşā-zāde Muḥammed Beg

...

Öyle tıfl-ı nāz-perver kim sezā olsa añā

Māh-ı nev gehvāre dāye āftāb-ı nīm-rüz

...

Nâbî (Bilkan 1997: 246)

Tārīḫ-i Berāy-ı Vilādet-i Halil Beg Muḥammed Pāşā-zāde

Ciger-pāre-i āşaf-ı şāf-tıynet

Ḥalil Beg koğuqda cihāna kudümü

...

Ḥoşā tıfl-ı meh-rüy ḥurşid-ṭal' at

Cebininde lami' necābet rüsümü

Olup Nābīyā ḳudsiyān tehniyet-gü

Didiler mübārek Ḥalil'ün kudümü (H.1113/ M.1702)

Nâbî (Bilkan 1997: 248)

Tārīḫ-i Vilādet-i Şeh-zāde Sulṭān Muḥammed Bin Sulṭān Aḥmed Ḥān

...

Añā feyyāz-ı muṭlaḳ itdi iḥsān bir ciger-güşe

Ki nūr-ı 'ārızī ḥurşid-i tābāna ider ḥānde

...

Pederle māderüñ sa' dī añā itmiş sirāyet kim

Felek terbi' -i sa' deyn itdügi gün oldı zāyende

...

Du'ā-gūy-ı eb u ecdādı Nâbî bu meserretten
Olup mănend-i bülbül nağme-i tāze-serāyende

Didi tārīhden hoş ta' miye resminde tārīhin
Ola Sultān Muḥammed 'izz ü devlet birle pāyende (H.1117/ M.1706)
Nâbî (Bilkan 1997: 265-267)

1.3. Fetih ile İlgili Kelimeler

Fethi Yapan Padişahla İlgili Kelimeler: Âlemgîr, cihan-güşâ, dâver-i gâzî, Dârâ-yı mülk-ârâ, dilîr, fâtiḥ-i kişver-güşâ, husrev-i âlem, iklim-güşâ, pâdişâh-ı m'adelet-girdâr, sahîb-i a'zam, şehinşeh-i dünyâ, şehinşâh-ı cihân, şehinşâh-ı İslâm, şehinşâh-ı serâmed, sultân-ı a'zam.

Savaş Malzemeleri ile İlgili Kelimeler: Hayme, Humbara, mühimmât, nîze, seyf, şemşîr, tiğ, tob, tûğ, tüfenk.

Telmih: Behmen, Dârâ, Fağfûr, Hâtem, İskender, İsfendiyâr, Rüstem, Zal.

Düşman ile İlgili Kelimeler: Âciz, a'da, bed-fi'al, bed-tıynet, hasm, hizb-i şeytân, kâfir, küffâr, maglûb, pelîd.

Din ile İlgili Kelimeler: Cihâd, Hakk, Hudâ, inâyet, şükr.

Kale Fethi ile İlgili Kelimeler: Bâb, bâru, der, dîvâr, hısn, hisar, sûr, tûb.

Ordu ile İlgili Kelimeler: Âlem, at, cenk-âver, ceş cünd, gâzi, leşker, livâ, serdâr, tâbûr.

Azm, ceng, cidâl, emir, gâlib, gazâ, havf, harb, hûn, inhizâm, inkıyâd, kasd, maglûb, makhûr, mansûr, meteris, meydân, muhâsara etmek, niyet, nusret, rezm, saffder, sefer, sulh, ra'y, teshir eylemek, teslim olma, vega, zafer.

...

Eyleyip şevket ile ‘azm-i cihād
Etdi i‘zāz şer‘i vü dīn-i mübīn

Hamdulillāh kim eyledi mansūr
Anı a‘dāsı üzre Rabb-ı muīn

Kızılırmaga döndü Torlu suyu
Dem-i küffārla olup hūnin

Leh diyārında eyledi icrā
Hükmünü tīg gibi şāh-ı güzīn

...

Bu ğazā-yı mübareke tārīḡ
Oldu “Naşr-ı ‘azīz ü feth-i mübīn” (H.1030/ M.1621)

Şeyhülislām Yahyâ (Ertem 1995: 255)

Tārīḡ-i Ğazā-yı Leh

Sultān-ı cihān eyledi ‘azm-i cihād
Leh mülkini kıldı atınuñ cilvegehi

...

Meydānda yine tūḡ u ‘alem kıldı ḡurām
Gülzār-ı şafāda nitekim serv-i sehī

...

Bir toz ḡopara ‘arşada inşā’-Allah
A’dā gözini tīre ide gird-rehi

Rübeh gibi çok hileler itdi düşmen
 Hargüş-şifat yatdı tıyup ‘azm-i şehi

A‘dāya göz açdurmasa şāh-ı ‘ālem
 Çeşm-i emelin kör ide gerd-i sipehi

Tārīhin anuñ lafzen ü ma‘nen didiler
Sultān-ı cihān kıra biñ otuzda Leh’i (H.1030/ M.1621)
 Nev’izāde (Karaköse 1994: 708)

Hazret-i Sultān Murād ol dāver-i iklīm-i Rüm
 Kim ğazası fi sebīlillāh Hak’ dır rehberi

Feth-i Bağdād’a ‘azīmet eyleyüb zilhiccede
 Göstere tā Rāfızī’ye dest-bürd-i Hayder’i

Erbaінде etdiler mahsūr o hısn-ı a‘zamī
 ‘Asker-i sünnī reh-i dінде koyub cān ü seri

Bir kavī ceng ettiler kim etmemişdir ‘ālemin
 Behmen ü İsfendiyār ü Kahramān ü safderi

Bu kıtāli fikr ederdı anın için Zāl-i çerh
 Eyledi pinhān ademde Rüstem-i cengāveri

Cüy-i hūn-i lāle reng-i düşmen-i Nu‘man’dan
 Oldu gülgün-ı şekāyık günbed-i neyl ü ferī

Geçse başından n’ola bu havf ile şāh-ı Acem
 Cümlesi geçti kılıçtan leşker-i bed-ahteri

Evsât-ı şa' bānda cebren oldu āhır feth-i bāb
Etdi Mansūr-ül-livā Hakk ol şeh-i dinperveri

...

Sāl-i 'azm-i ceng ü fethe dediler tārīhini
Cebr ile Bağdādı aldı ehl-i Rūmun serveri (H. 1048/ M.1639)
Fehîm-i Kadîm (Ergun 1934: 75-76)

Ḳasīde Der Vaşf-ı Serdār-ı Ekrem Köprili Meḥmed Paşa vü Tārīḫ-i Feth-i Ḳal'a-i
Yanova

...

Ceddi bü-l-feth ile etmişdi tekennî gerçi
Bü-l-fütühāt gerekirdi ki ola künyet aña

Bü-l-fütühāt dinilmez mi o şāhen-şehe kim
Ger murād eylese bir düşmene tertīb-i cezā

...

Rūm-ili Anatoḫı 'askerini gönderdi
Oldı serdārları ḫāzret-i şadr-ı vüzerā

...

Yüridi 'asker-i İslāmla dîn-i düşmenine
Ederek nusret için Ḥāzret-i Allah'a recā

Yedi günde Tuna'nın üstine bir köpri ḫurub
Şāh-rāh oldı ḫamū 'askere rüy-ı deryā

Fevc fevc andan 'ubūr eyleyüb ehl-i İslām
Dār-ı harbe yürüdi her yañadan mevc-āsā

Yanova kal'ası altına nüzül itdikde
 Hıyme-zâr oldu cevânibdeki küh ü şahrâ

Zîr ü bālâ o kadar hayme ile töldü baqub
 Şandı düşmen töldür 'asker ile arz-u semâ

...

Meterisler qazılıb kal' anıñ etrâfında
Düşmeniñ qazdı kökin ya' ni dilirân-ı veğa

Dizilüb toplaruñ cümlesi yirlü yirine
Cebe-hâne dökilüb töldü şanasın dünyâ

...

Oldı ey Vecdî şeh-i 'âleme bu mülk-i cedid
 Nâmına eylediler anda dağı hutbe edâ

Yazdılar defter-i emlâk-ı shehe târihin
 Mülk-i pāk-i Yanova feth-i Muḥammed Paşa (H.1068/ M.1658)
 Vecdî (Sarı 1993: 46-49)

Berây-ı Feth-i Qal' a-i Uyvâr

...

İtdi tekmiñ mühimmât-ı fütühât-ı celil
 Sa' y u küşişde kuşür eylemedi leyl ü neḥâr

Virecek kal' ayı küffâr didim târihin
 Nażmiyâ Uyvârı Aḥmed Paşaya virdi Macâr (H.1074)
 Nazmî (Bektaş 2005: 598-599)

Tārīh-i Berāy-ı Feth-i Qal‘a-i Qamançe

Bü'l-feth-i Şānī dāver-i ġāzī şehinşāh-ı cihān

Kim nām-ı tīġin yazdılar tāk-ı spihre nūr ile

Kisver-i ġüsāy-ı ma‘delet Sulţān Muḥammed Hān kim

Feth-i cihāndur niyyeti tīġ-i zafer-mevfür ile

Ol pādīşeh kim feth ü ‘azminde olmaz pāydār

Gelse Sikender bir yire Dārā ile Faġfūr ile

A‘dā-yı dīn üzre sefer tasmīm idüp ol dādger

İtdi cihānı pür-ḥaşem cem‘iyyet-i Mansūr ile

...

Bu nuṭq-ı bī-kaşd u ġaraż şadır olup şeh-zādeden

ġüş eyleyince pādīşāh ṭoldu derūnı nūr ile

Bu başka ḥāletdür bize Hāk‘dan ‘ināyetdür didi

Fethe beşāretdür didi şükr eyledi maḳdūr ile

Def‘-i ‘adū-yı dīn için ‘azm eyleyüp Leh mülkine

Geldükde ḥāk-i düşmene cem‘iyyet-i mezkūr ile

Aşlā kırāl-ı bed-fi‘āl ol mest-i şahbā-yı zālāl

Olmadı ber-pāy-ı cidāl Sulţān-ı Rüstem-zūr ile

Havf-ı serin şemşir ile aşlā serin göstermeyüp

Genc-i ḥafādan çıkmadı ceng itmedi tābūr ile

‘Aczin görüp sulţān-ı dīn ol kāfir-i bed-tıynetün

Qondı Qamançe üstine çetr-i felek-manzūr ile

Ol kal' a-i yek-pārenüñ fethini eylerken muhāl
Hep kāfir-i süst-i' tiḳād ol bārū-yı ma' mūr ile

'Avn-ı Hudā reh-ber olup feth itdi sultān-ı güzīn
Daḫı toḳuz gün döğmedin tüb-ı hazirü's-şūr ile

Açıldı kal' a kāfiri çıḳdı içinden münkesir
Toldı binānuñ bābı hep meftūh ile meksūr ile

Hasmāne virdi çün amān ruḫṣat-ı hicret ol ḫidiv
Çıḳdı derūn-ı kal' adan bir fırḳa-i makhūr ile

İtsün şehensāhı Hudā nice fütühāta ḳarīn
Pāyende olsun taḫt-ı şevketde dil-i mesrūr ile

Bu feth-i zībayı görüp Nābī didi tārīḫini
Aldı Ḳamañçe bikrini Sultān Muḫammed zūr ile (H.1083/ M.1673)
Nābī (Bilkan 1997: 200-201)

Tārīḫ-i Feth-i Ḳal' a-i Ḳamañçe Der-Zamān-ı Ḥazret-i Sultān Muḫammed Ḥān-ı Gāzī

Sultān-ı dīn şehensēh-i dünyā ḫidiv-i dehr
Sultān Muḫammed āb-ı ruḫ-ı baḫt-ı sermedī

Ol şāh-bāz-ı bārū-yı tefvīḳ 'azm idüp
Açdı Ḳamañçe üzre cenāḫ-ı mü'eyyedi

Pīrāmenin muhāsara idüp o kal' anuñ
İtdi ḫavāle üstine ceyş-i ser-āmedi

Fethi olup naşīb toḳuz günde eyledi
Ol hısnı da zamāne-i mülk-i muḫalledi

Ol küfrle leb-â-leb olan köhne deyrler
Oldı Muḥammed ümmetinüñ cümle ma'bedi

Şındurdı bütlerin o Ḥalil-i şanem-şiken
Küfr içre qoymadı o hisâr-ı mümeħhedı

Tārîhini felekde melek yazdı Nābiyâ
Düşdi Qamânçe hısnına nür-ı Muḥammedî (H.1083/ M.1673)
Nâbî (Bilkan 1997: 202)

1.4. İsyân İle İlgili Kelimeler

Asker, bölük, bagy, bî-devletiyân, düşman, eşkiyâ, fesâd, gaza, hurûc, katl, ta'addîde, tâ'ife.

Tārîḥ-i Berây-ı Tedmîr-i Celâli

Bir bölük tâ'ife-i bî-ḥiredân-ı 'âlem
Milket-i fevz ü itâ' atdan idüp terk-i vaṭan

İtdiler 'arşageh-i bagy ü ta'addîde hurûc
Aldılar mâl-i zirâ' atgeri dâmen dâmen

Çok fesâd eylediler kişver-i İslâm içre
İtmedi anlaruñ itdüğini dîne düşmen

Şâbit ü zâhir olunca eşer-i bagy ü 'inâd
Zü'l-feḳâr-ı dü-zebâna qalem-i mu'cize-fen

Dest-fermâ-yı ulu'l-emr şerî' atle çıkup
Farḳ-ı bî-devletiyâna olıcaḳ sāye-fiken

Göçdiler dār-ı bedenden didi Nābī tārīḥ
 ‘Askerin çekdi diyār-ı ‘ademe ıondı Hasan (H.1029/ M.1620)
 Nābī (Bilkan 1997: 179)

Katl-i eşkiyā oldı ğazā-yı bī-bedel (H.1066/ M.1656)
 Abdî (Derin 1993: 77)

1.5. Cirit ile İlgili Kelimeler

Bâlâ, bâd, bâzû, bu’d, bülend, dest, el, direm, efgem, el, endâz, firâz, hışt, hüner, kemân,
 kuvvet, makarr, menzil, müstakar, nâvek, pertâb, silahşör, rüzgar, zirâ’, zûr.

Tārīḥ-i Cirit Endāḥten-i Merḥûm u Magfûr Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı ‘Âli-Şân

...

Nâvek-endâz u cırid-efgen silah-şör u dilîr
 Çahramân-cünbiş Nerîmân-heybet ü Rüstem-siyer

...

Cümleden Eski Sarâyı ‘ızz ile teşrîf idüp
 Eyledükde devlet ile ol maḳâmı müstakarr

...

Ravza-i cennet-i mişâlinde o cāy-ı ḥurremüñ
 Destine alup cirit eṭrâfı eylerken güzer

...

Geçdi Sultân Bâyezîdüñ cāmi‘-i vâlâsını
 Tâ Ḥaremde aña dāmân-ı menâr oldı makar

Yüz direm miḳdârı bir cöp-i girânı bî-te‘ ab
 Çok hünerdür elden atmak böyle inşâf olsa ger

Altı dirhem tîr çıksa bir kemân-ı sahtdan
Bād-ı şarşarla bu deñlü menzile ancağ gider

...

Didiler Cevrî gibi taḥsîn idüp târîḫini
 Bâreke'llâh ey müselleme-dâver ü sâhib-hüner (H.1043/ M.1634)
 Cevrî (Ayan 1981: 284-285)

Târîḫ-i Cirid Endâḫten-i Merḫûm u Magfûr Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı 'Âli-Şân

...

Gâh hışt u geh cirid alup o meydânda ele
 Kuvvet-i şâhib-kırânîsin iderken âzmün

Atdı o yerden ciridin zûr-ı bâzû gösterüp
 Karşusunda oldı menzil-gâh aña mermer sûtün

'Add olundu bu' d-ı meydânı yüz otuz beş zirâ
 İrmeye ol menzile bâd olsa tîre reh-nümün

...

Şıdğ ile Cevrî du'â idüp didi târîḫini
 Kuvvet-i bâzû-yı Sultânı kıla Mevlâ füzûn (H. 1047/ M.1637)
 Cevrî (Ayan 1981: 285-286)

1.6. Tüfek Atma ile İlgili Kelimeler

Add olmak, atmak, hüner, kemal, sayd, şikâr, bâzû, dirhem, dilîr, kuvvet, nişan, ses,
 sada, patlama, tûl, vurmak, zirâ, zûr.

Tārīḫ-i Beyza Bā-Fermān

Ḥāzret-i Ḥan Murād-ı zī-şānuñ
Her hünerde olur kemāli ‘ıyān

Cümleden bir tüfenk ile hālā
Ki toğuz dirhem idi bī-nokşān

Urdı bu beyzāyı sühület ile
Oldı findık yeri şikeste hemān

Atdı kırk dört zirā‘ yerden anı
Zür-ı bāzūsuna yeter bu nişān

Didi tārīḫini görüp Cevrī
Āferīn dilir-i Sām-akrān (H.1046/ M.1637)

Cevrī (Ayan 1981: 289)

Tārīḫ-i Ğurūş Bā-Fermān

...

Anda atdı altı dirhem bir tüfenk
Bu ğurūşa eyledi darb-ı eşer

‘Add olındı otuz üç buçuk zirā‘
Tül-i meydān-ı nişānı ser-be-ser

Didiler tārīḫini idüp dü‘ā
Kuvvetüñ olsun mezīd ey nām-ver (H.1048/ M.1639)

Cevrī (Ayan 1981: 295)

1.7. Sakal Bırakma ile İlgili Kelimeler:

Ârız, cemâl, duhân, ebr, gubâr, hâle, hatt, hatt-ı reyhânî, hüsn, kabe, lihye, mâh, mestûr, midâd, pâk, perde, ruh, ruhsâr, sehâb, siyah, şal, yakışmak, zarf.

Tārîḥ-i Berāy-ı Ḥaṭṭ Ber-Āverden-i Şā'ir Vāşif Çelebi Rahmetu'l-lâhı 'Aleyh

...

'Ârız-ı pākine gerçi geldi ḥat

'Āşık-ı zāruñ olupdur kārı āh

Arız-ı pākine anuñ ḥat degil

Perde çekdi hüsnine bî-iştibāh

Feyzî hatt-ı pākî zeyn itdi ruhın

Oldı seng-i gāmla mülk-i dil tebāh

Oldı bu vech ile tārîḥin anuñ

Māhı mestûr eyledi ebr-i siyāh (H.1098/ M.1687)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 737)

Tārîḥ-i Berāy-ı Ḥaṭṭ Ber-Āverden-i 'Ali Efendizāde-i Aḥmedān

Ḥat-ı nev 'ārız-ı pūr-tābın itdi cā-be-cā tezyīn

Cemāli pertevi ṭa'n eyler idi nūr-ı ḥurşide

Ḥat-āverde olub bu resm ile Feyzî didüm tārîḥ

Cemālūñ ka'besi oldı siyeh şāl ile pūşide (H. 1098/ M.1687)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 738)

Tārîḥ Der-Ḥaḳḳ-ı Liḥye

Tebārekal'llah eyā şun' -ı kilik-i Rabbānî

Yakışdı safha-ı ruhsāra hatt-ı reyhānî

Duḥān āyetini yazdı safha-ı nūra

Midād-ı müşg ile ressām-ı şun' -ı Yezdānî

Siyāh zarf içine girdi Muşḥaf-ı 'Osḡmān

İḥāṭā itdi ya ḥōd hāle māh-ı tābānı

Mücevher āyine-i ḥōş-nümāya ḡubār

Şehāb ḡabladı ya āfītāb-ı raḡşānı

Ne ḥūb uydı ne dil-keş yakışdı seyr eyleñ

Gül-i şüküfte-i āl üzre sünbülüstānı

Bu nev-demīde ḥāt-ı dil-keşe didüm tārîḥ

Yazıldı levḥ-i mecālle ḥutūt-ı reyhānî (H.1118/ M.1706)

Sabit (Karacan 1991: 343-344)

1.8. Kış Mevsimi ile İlgili Kelimeler

Ateş, berd, bürüdet, donmak, erbaîn, fasl-ı sermâ, mart, muncemid olmak, sermâ, soḡuk, şiddet, şitâ, tâbîstan, zemherîr.

Emr-i Ḥaḳ ile Sitānbulda olan kış bu sene

Belki dünyā duralı olmadı bu resme şitâ

Üsküdar ile Sitānbul arası toñdı ḡamū

Rūy-ı deryāyı gören kimse sanurđı saḡrā

...

Müncemid oldu so'ukdan nefesi insānuñ
Nice maḥlūkı helāk eyledi berd ü sermā

Lafzen u ma' nen aña didi Neşātī tārīḥ
Be meded toñdı so'ukdan biñ otuzda deryā (H.1030 /M.1620)
Neşātī (Kaplan 1996: 168)

Didüm ey Hāşimī tārīḥin anuñla lafzen ve ma' nen
Yol oldu Üsküdār'a Aqdeniz tondı bin oğuzda (H.1030 /M.1620)
Hāşimī (Bulan 1993: 17)

Sermā

Geldi vü geçdi bu yıl tābistān
Sākin olmadı bürüdet baqduq

Gör temāşāyı ki düşdi tārīḥ
Bu sene ābda āteş yaqduq (H.1051/ M.1642)
Cevrī (Ayan 1981: 343)

Zemherir i' tidāl ile geçdi
Erba' inüñ bilinmedi çıkışı

Māh-ı Āzerde şiddet itdi şitā
N'ola tārīḥi olsa Mart kışı (H.1051/ M.1642)
Cevrī (Ayan 1981: 343)

Şu deñlü şiddet itdi fasl-ı sermā
Ki toñdurdı yine bahrı zemīni
Beyān olsun diyü tārīḥ-i vaḳti
Didi hātif şitā-yı erba' ini

Meh-i Zi'l-ka' dede deñiz toñdı (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

1.9. Vefat ile İlgili Kelimeler

Adn, ah etmek, âlem, âşiyân-gîr-i fenâ, bekâ, bezm-i dünya, cây, cennet, cinân, dert, dem-i nez, dua, ebed, ecel, fânî, fâtiha, fevt, firdevs, firkat, gayb, gılman, girye, güm, hâb-gâh, hâk, hayat, hayf, huld, hûr, intikâl, irtihâl, kahır, lahd, mağfûr, makâm, mâtem, medfûn, merg, meşhed, mev'a, mevt, mevtâ, mülk-i cihan, türbe, nâ-bâd, ömür, rahmet, rihlet, rûh, seyyi'ât, te'essüf, telef olmak, türbe, uhrevî, ukbâ, vasl-ı maksûd, vedâ, zâr.

İşidüp intikâlin Hâşimî dâ'î didi târîhi

Cinânî eyleye gül-zâr-ı 'adne varıcağ menzil (t.y)

Hâşimî (Bulan 1993: 16),

'Azm-i bekâ-yı rihlet tâ renci didiler

Nağşî'nin elli üçde cân oldu vasl-ı maksûd (t.y)

(Atik 2003: 3)

Târîh-i Berây-ı Vefât-ı Fağrû'l-Müderrisîn Behrâm Dürrî Efendi

Bezm-i dünyâdan olub 'âzim-i dâr-ı 'ukbâ

Mâteminden idüb aḥbâbı anun girye vü âh

...

Suphizâde Feyzî (İspirli 1997: 738)

Merhūm Niksārī-zāde Vefātına Tārīhdür

Hayfā ki itdi nāgeh kahrıyla çarh-ı kec-rev

Niksārī-zāde gibi nāzük vücūdı nā-būd

...

Ola anuñ enīsi cennetde hūr u ğilmān

Der-gāh-ı Hāḡ' dan ey dil budur hemīşe maḡşūd...

Hāşimî (Bulan 1993: 142)

Merhūm Şeyḡ Memī Cān Efendi'nūñ Vefātınadır

...

Hāşimī dā'ī didi riḡletinūñ tārīḡin

Eyleyüp rūh-ı revān viridi Memī Cān-ı 'azīz (H.1008/ M.1600)

Hāşimî (Bulan 1993: 165)

Şu'ārā-yı Rūm'uñ Mümtāz u Ser-bülendi Merhūm Bāḡī Efendi'nūñ Vefātına Dinmişdür

...

İşidüp Hāşimī fevtin didi tārīḡini anuñ

Fenāya viridi cismi Bāḡī ḡaldı ismi 'ālemde (H.1008/ M.1600)

Hāşimî (Bulan 1993: 112)

Merhūm Aḡmed Beg Mühr-ken Vefātına Dinmişdür

...

Hāşimī dā'ī te'essüfle didi tārīḡini

Mühri gibi adı ḡalup gitdi Aḡmed Beg meded (H.1008/ M.1600)

Hāşimî (Bulan 1993: 165)

Aķ Baba-zāde Merhūm ve Maġfūrun Vefātına Dinmişdür

Ķıldı çün kim Aķ Baba-zāde cihāndan irtihāl

Haķ Te'ālā ide me'vā aña Firdevsī ebed

Hāşimī dā'ī te'essüfle didi tārīhini

Ķıldı mesken Ķara yirde Aķ Baba-zāde meded (H.1011/ M.1602)

Hāşimī (Bulan 1993: 168)

Merhūm Aydın-zāde Muĥammed Çavuş Vefātına Dinmişdür

...

Rihletinüñ Hāşimī dā'ī didi tārīhini

Geçdi Aydın-zāde anuñ kābri pür-envār ola (H.1014/ M.1605)

Hāşimī (Bulan 1993: 169)

E'azz-ı İhvan Olan Merhūm Mişālī Çelebi Vefātına Dinmişdür

...

Ey Hāşimī didiler hāke düşünce tārīh

Bulunmadı Mişālī anı ecel Ķılup güm (H.1016/ M. 1607)

Hāşimī (Bulan 1993: 169)

Merhūm Nihālī Efendi'nüñ Vefātına Tārīhdür

Bāġ-ı fazluñ ser-firāz olan nihālin 'adl ile

Nāgehān bād-ı ecel irdi Ķılup Ķaddini lām

Serv gibi olmuş idi istiķāmetde 'ālem

Ķāđı-i İstanbul iken 'āleme virdi nizām

Rıhletinüñ Hâşimî dâ'î didi târîhîni

Gülşen-i 'ilmüñ Nihâlî eyleye 'adni makam (H.1027/ M.1617)

Hâşimî (Bulan 1993: 143)

Merhûm Kemâl Efendi Vefâtına Bu Târîh Dinmişdür

...

Târîhîni te'essüf ile didi Hâşimî

Rûm'uñ Kemâl'i gitdi meded âh 'ilm ile (H.1030/ M.1620)

Hâşimî (Bulan 1993: 126)

Hükmi Vefâtına Târîhdür

Terk itdi geçüp mülk-i cihânı Hükmi

Virilmiş idi aña ma'ânî hükmi

Ey Hâşimî fevtine dinildi târîh,

Geldi eceli gitdi nişânî Hükmi (H.1031/ M.1621)

Hâşimî (Bulan 1993: 194)

Târîh-i Vefât-ı Merhûm 'Abdül'azîz Efendi Şehîr Be Çaraçelebi-zâde Güfte-i Nişârî

...

Olnca rıhletine hükmi-i 'urci-i vârid

Çapatdı defter-i rûzını ma'al-ı kayd-ı hayât

...

Nişârî fevtine ilhâm ile didi târîh

Makâm-ı rûh-ı 'Azîz oldı sâha-i cennât (H.1068/ M.1658)

Nisarî (Bindal 1996: 120)

Tārīḥ-i Vefāt-ı Sarı Abdullah

...

Vakt-ı rihletde dedim Nā'iliyā tārīḥin

Zā'ir-i 'adn ola rūhu Sarı Abdullahın (H.1071/ M.1661)

Nâilî (İpekten 1990: 341)

Tārīḥ-i Vefāt-ı 'Azîz-i Qalem-tırāşî-ı Meşhûr Der-İstânbul

...

Dem-i nez' inde te'essüfle didi

Hây hayf oldu telef 'ömr-i 'azîz (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997: 183-184)

Qaldurup el didi Nâbî tārīḥ

Seyyi'âtın ide Allâh ḥasenât (H.1078/ M.1668)

Nâbî (Bilkan 1997: 185)

Tārīḥ Berây-ı Vefāt-ı Veliyy-i Rabbânî Burunsuz Mevlevî Der-Edirne

...

Didi bir mu'tekid fevtinden āgâh olıcaq tārīḥ

Burunsuz bulmadı büy-ı vefâ bezme vedâ' itdi (H.1083/ M.1673)

Nâbî (Bilkan 1997: 199-200)

Cihāndan gidüp Feyzî Hasan

İdince fezâ-yı behişti mekân

Didi ḥāṭif ol demde tārīḥini

Ola cāy-ı feyz-i ilâhî cinân (H.1102/ M.1691)

Rüşdî (Coşkun 1990: 13)

Tārīḥ Berāy-ı Vefāt-ı Hem-şire-i Nāzım Der-Ḥalebü'ş-Şehbā

...

Nābī-i zār didi tārīḥin

Gitdi vā-hayf Ḥācı hem-şire (H.1112/ M.1701)

Nābī (Bilkan 1997: 247)

Tārīḥ-i Vefāt-ı Şeyḥ Şerīf Efendi

...

Tārīḥin itdi hātif-i ğaybī du'ā ile

Ola Şerīf Efendi'ye kūy-ı 'adn makām (H.1123/ M.1711)

Nābī (Bilkan 1997: 344)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. TARİH DÜŞÜRMEDE TUTULAN YOLLAR

İncelenen tarih manzumelerinin tarih beyti ya da mısraında benzer ifadelerin tekrar tekrar kullanıldığı görülmektedir. Tarih düşüren kişiler, âşık edebiyatındaki rüya motifine benzer bu ifade ögelerinde tarihin kendileri tarafından değil; ehibbâ, hâtif, melek, yârân... tarafından söylenildiğini belirtmişlerdir. Tezimizde bu ifadeleri, tarih düşürmede tutulan yollar olarak adlandırdık.

Bu ifadeler, tarih manzumesinin son beytinin ilk mısraında, düşürülen tarihten önce yer almaktadır. Örneğin, aşağıdaki Niksârî-zâde'nin vefatı için yazdığı tarih manzumesinin son beytinde Hâşimî, tarihinin ehibbâ tarafından söylenildiğini belirtmiştir.

Merhûm Niksârî-zâde Vefâtına Târîhdür

...

Ey Hâşimî didiler târîhini ehibbâ

Niksârî-zâde'ye yir olsun maķâm-ı Maħmûd (H.1025/ M.1616)

Hâşimî (Bulan 1993: 142)

Târîh-i Feth-i Bağdâd

...

Güş idüp Cevrî iderken vech-i târîhini ħayâl

Eyledi hâtif bu beyti gevher-i güş-i fu'âd

Şâh-ı ' asker düşünce fethine târîh olur

Aldı Bağdâdı ' adûdan ceng ile Sulţân Murâd (H.1048/ M.1639)

Cevrî (Ayan 1981: 288)

...

Didi hâtif şitâ-yı erba'îni

Meh-i Zi'l-ka' dede deñiz toñdı (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 343)

Târîh-i Kaşr u Sebîl Bâ-Fermân-ı Merhûm Sultân İbrâhim Hân

...

Hızr-ı hâme yazdı bu ta'rif ile târîhini

Selsebîl-i nâb u pâk-âb-ı hayât-ı dil-küşâ (H.1051/ M.1642)

Cevrî (Ayan 1981: 293, 294)

...

Çün tamâm oldı dedi hâtif-i kudsî târîh

Çeşme-i âb-ı hayât oldı bu mâ'-ı sâfâ (H.1053/ M.1644)

Şeyhülislâm Bahayî (Ergun 1933: 51)

Şâniyâ gökde melekler didiler târîhini

Nürdur geldi Muhammed sulb-i İbrâhîm'den (H.1058/ M.1648)

Abdî (Derin 1993: 4)

Bir haq-şinas söyledi târîh-i naşbını

Lâyık 'Azîz Efendi'ye 'İzz ile şadr-ı Rûm (H.1058/ M.1648) (Abdülaziz Efendi'ye)

Mustafa Çelebi (Bindal 1996: 16)

Hâtif-i Kudsî dedi târîhin

Bâd-ı rahmet be rûh-ı vâkîf u (H.1065/ M.1655)

Aziz Efendi (Bindal 1996: 33)

...

Güş idince fevtini yārān didi tārīhini

Eyle yā Rab Cevriye firdevs-i a' lāda mekān (H.1065/ M.1655)

Rā'i (Ayan 1981: 7)

...

Bu dü' ā ile Nisārī didiler tārīhini

Cevriyi memnūn-ı luḡf ide Cenāb-ı Girdigār (H.1065/ M.1655)

Nisārī (Ayan 1981:7)

Tārīh-i Vefāt Berāy-ı Tıflī Çelebī

...

Tārīh-i vefātına demiş māder-i dehr

Gehvāre-i rāhat ola Tıflīye lahd (H.1070/ M.1660)

Nā'ilī (İpekten 1990: 341)

Tārīh Berāy-ı Vefāt-ı Veliyy-i Rabbānī Burunsuz Mevlevī Der-Edirne

...

Didi bir mu' teḡid fevtinden āgāh olıcaḡ tārīh

Burunsuz bulmadı bŷy-ı vefā bezme vedā' itdi (H.1083/ M.1673)

Nābī (Bilkan 1997: 199-200)

Tārīh-i Feth-i Ḳal' a-i Ḳamañçe Der-Zamān-ı Ḥazret-i Sulṡān Muḡammed Ḥān-ı Ġāzī

...

Tārīhini felekde melek yazdı Nābīyā

Düşdi Ḳamañçe hısnına nŷr-ı Muḡammedī (H.1083/ M.1673)

Nābī (Bilkan 1997: 202)

Tārīḫ-i Dīger Berāy-ı Vilādet-i Hümāyūn-ı Ḥāzret-i Şeh-zāde Sultān Aḥmed Ḥān

...

Fikri iderken Nābiyā tārīḫini
Hātif-i gaybī didi ey sāde-bīn

Yok senüñ tārīḫüñe ḥācet faḳīr
Ol bu sevdādan birāz fāriḡ-nişīn

Ana kāfidür işāret Nābiyā

Ḥaḡ kelāmında *hüve'l-fazlü'l-mübīn* (H.1084/ M.1674)

Nābī (Bilkan 1997: 205)

Tārīḫ Berāy-ı Vilādet-i Muḥammed Beg Bin Muştafa Pāşā el-Muşāḫib

Eyler iken fikr-i tārīḫin bu sūr-ı maḡdemüñ
Nābī-i dā' i-i kemter bende-i hem-ḡadr-ı ḡāk

Gördi tāk-ı çerḫe hātif yazdı tārīḫin anuñ

Yādigār-ı Muştafa Pāşā Muḥammed dürr-i pāk (H.1088/ M.1678)

Nābī (Bilkan 1997: 211)

Ḳatre-i ābın ićenler didi Nābī tārīḫ

Yapdı Ḥaḡ rāḫına bu bürkeyi Yūsuf Pāşā (H.1091/ M.1680)

Nābī (Bilkan 1997: 219)

Berāy-ı Ḳaşr-ı Beşiktaş

...

Didi mi' mār-ı kudsi Sābitā tārīḫ-i itmāmın

Bu eyvān-ı laḡifi Ḥān-ı Meḫammed eyledi ibrā' (H.1091/ M.1680)

Sabit (Karacan 1991: 318-319)

Tārīh-i Berāy-ı Çeşme

...

Nüş idüp dil-teşneler anuñ didi tārīhini

Āb-ı dil-keş bî-bedel ‘ayn-ı hayāt cān-fezā (H.1096/ M.1685)

Suphizāde Feyzî (İspirli 1997: 736)

Tārīh-i Vefāt-ı Şeyh Şerīf Efendi

Tārīhin itdi hātif-i gaybî du‘ā ile

Ola Şerīf Efendi‘ye kūy-ı ‘adn maḳām (H.1123/ M.1711)

Nâbî (Bilkan 1997: 344)

Tārīh Berāy-ı Vilādet-i Şeh-zāde Sulṭān Murād Bin Sulṭān Aḫmed Hān

Köhne-vaşşāf-ı eb ü cedd Nâbî-i āşüfte-ḫāl

İdicek tārīh için bālın-ı fikre istinād

Nāgehān hātif ser-engüşt-i işāretle didi

Luṭf-ı rabbāniyle Sulṭān Aḫmed oldı ber-murād (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 232)

Tārīhini zebān-ı zamān didi Nâbīyā

Seyyid ‘Alī Efendi revān oldı cennete (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 232)

Eyledi bu çeşmeyi bir pāk-eser

Ḥāzret-i şāhenşeh-i sāfi-nihād

Dense n’ola çeşme-i āb-ı hayāt

Kim eder içtikçe dil-i Hızır şād

Niyeti dā’im eser-i hayradır

Eyleye Ḥāḳ devlet ü ‘ömrün ziyād

Hâtif-ı kutsî dedi târîhîni

‘Ayn-ı şafâ çeşme-i Sultân Murâd (t.y)

Nefî (Akkuş 1993: 278)

Târîh-i Vefât-ı Muştafâ Ağâ Der-Ḥaleb

...

Her ziyâretle gelenler ḥâkine idüp du‘â

Didiler târîh ola rahmet be-rûḥ-ı Muştafâ (t.y)

Nâbî (Bilkan 1997: 220)

SONUÇ

“XVII. Yüzyıl Tarih Manzumelerinde Toplumsal Yaşam” adlı tez çalışmamızda, tarih düşürme sanatını ve bu sanatla oluşturulmuş tarih manzumelerindeki toplumsal gerçekleri göstermeye çalıştık.

Çalışmamız için yaptığımız kaynak araştırmasında, tarih düşürme sanatını konu alan genel kaynaklarda XVII. yüzyıldan önce düşürülmüş 252 tarih manzumesine ulaştık. Bu tarih manzumelerinin bir kısmını, “Başlangıçtan XVII. Yüzyıla Kadar Tarih Düşürme” başlığı altında bilgi verirken kullandık. Ayrıca bu sonuç bölümünde, bu tarih manzumelerini değerlendirerek bir önceki yüzyıla göre XVII. yüzyılda tarih düşürme sanatında şekil, konu ve üslup açısından ne gibi gelişmeler olduğu sonucuna ulaşmaya çalıştık.

Yine yaptığımız kaynak araştırmalarında, yüksek lisans ya da doktora tezi olarak çevriyazılı metni hazırlanmış çalışmalardan ya da yayımlanmış kitaplardan XVII. yüzyılda tarih düşürmüş önemli şahsiyetler ile tarih düşürmüş; ancak adı çok fazla duyulmamış 29 şahsiyetin 789 tarih manzumesine ulaştık. Ancak süremizin kısıtlı olması bakımından sadece toplumsal yaşamın izlerini taşıdığını düşündüğümüz, çağrışım öğeleri içeren tarih manzumelerini seçerek tezimizde kullandık.

Tarih düşürme sanatını konu alan araştırmalardan ulaştığımız, XVII. yüzyıldan önce düşürülmüş 252 tarih manzumesinden 18’i, başlangıç tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunamayan tarih düşürme geleneğinin İstanbul’un fethinden önceki örnekleridir. Bu örneklerin 14’ü, kelimeler ve Arapça terkipler hâindedir. Diğer 4’ünde ise kelime ve terkipler halinde düşürülmüş tarihler, bir mısra veya bir beyit içinde söylenmişlerdir. Kaynaklarda, elde bulunan örnekler itibariyle tarihi bir şiir içinde söylemenin İstanbul’un fethinden sonra gelenek hâlini aldığı bilgisi yer alsa da kimlere ait olduğu bu güne ulaşamayan kelime ve terkip hâlindeki bu tarihlerin, başlangıçta şiir içinde yer aldıkları; ancak şiir kısmının bugüne ulaşamadığı ihtimalinin de olduğunu düşünmekteyiz.

İstanbul'un fethinden XVII. yüzyıla kadar olan örneklerin bir kısmı, yine kelime ve terkip hâlindeki tarihlerin bir mısra ya da beyit içinde söylendiği türdendir. Diğer kısmı ise mısra şeklindeki tam tarihlerdir. Bu örneklerden hareketle tarihlerin henüz çeşitlilik göstermediği görülmektedir. Kelime, terkip ve mısra şeklinde düşürülmüş tarihlerin içinde buldukları manzumelerin uzunlukları ise XVII. yüzyıla yaklaştıkça artmıştır.

Tezimizde "Tarih Düşürme Çeşitleri" başlığı altında incelediğimiz tarihlerde, XVII. yüzyıla gelindiğinde tarih düşüren kişilerin bu sanatta ustalaştıkları, sadece bir olayın tarihini saptamakla kalmayıp farklı tekniklerle oluşturulan hesaplama sitemlerine dayanan tarih çeşitlerini kullandıkları görülmektedir. Bu dönemde kelime ve terkip şeklindeki tarihlerin sayısı oldukça azalmış, tarih manzumeleri kendine özgü yönleriyle karşımıza çıkmaya başlamıştır. Geliştirilen tekniklerle ortaya konan farklı çeşitler, tarihlere duygu ve estetiğin yanında matematiksel ve akli bir nitelik kazandırmıştır.

İncelediğimiz tarih manzumelerinde, noktalı noktasız harflerin toplamına dayanan ya da sadece bitişik yazılan harflerle düşürülmüş, farklı tekniklerin kullanıldığı, örneklerin sayısı azdır. Bu yüzyılda daha çok tarih düşürülen kişi, olay ya da nesneyi belirtme açısından teşbih, istiare, telmih, tenasüp, tezat, tevriye... gibi sanatların kullanılmasına dayanan dolaylı tam tarih türü görülmektedir. "Tarih Düşürme Çeşitleri" başlığı altında verdiğimiz örnekler de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Tezimizle ilgili ulaştığımız kaynaklarda, vefat, mimarî yapılar ve bir göreve atanma üzerine düşürülmüş tarihlerin diğerlerine göre daha ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda yer alan örnekleri de çoktan aza doğru sıraladığımızda da 33'ü vefat, 21'i mimarî yapılar ve 16'sı bir göreve atanma üzere düşürülmüş tarihler diğerlerinden fazladır.

Eserlerin bitiş tarihlerini belirlemek amacıyla tarih düşürme, ince bir zevkin ve estetik anlayışın ürünüdür. Bu tarihlerden bazıları, ilgili oldukları eserlerin adı olmuştur. Tezimizde eserlerin tamamlanmasıyla ilgili 11 tarihten 4'ü ilgili oldukları eserlerin adıdır.

Çalışmamızda 9 fetih, 6 spor, 5 kış, 4 doğum, 3 düğün, 3 sakal bırakma, 1 vakıf , 1 yangın ve 1 isyan konulu tarih manzumeleri örnek olarak sunulmuştur.

XVII. yüzyıla kadar sadece şairlerin ya da dönemin önemli kişilerinin vefatlarına, fetihler gibi toplumu derinden etkileyen olaylara; çeşme, camii gibi topluma açık mimarî eserlerle saltanata ait eserlere tarih düşülmüştür. Yani bu dönemde sınırlı konuda ve sınırlı sayıda tarih manzumesi yazılmıştır. XVII. yüzyılda geldiğinde sayı artmış, konularda çeşitlenmeler olmuştur. Eş, dost, akrabanın vefatlarına, yeni hane yapturmalarına ve sakal bırakmalarına kadar kişiye özgü durumlara bile tarih manzumesi yazılmıştır. Bu durum, toplumsal yaşayışın edebiyatta daha çok yer aldığını ve eserlere yansımış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Nitekim, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi adlı kitabında XVII. yüzyıl tarihini yazarken Cevri'nin, Divanı'nda yer alan tayinlerden, yazılan eserlere, inşa edilen yapılardan, soğuk geçen kışın getirdiği zor koşullara ve denizin donuşuna kadar döneminin olaylarını dile getirdiği 124 tarih manzumesinden faydalandığını belirtmiştir (Ayan 1981: 11).

Yine dönemin müverrihlerinden olan Naimâ, "Târîh-i Naimâ" adlı tarih kitabında anlattığı olay ya da kişilerle ilgili olarak yazılmış tarih manzumelerine yer vermiştir. Örneğin IV. Mehmet'in cülûsunu anlattığı bölümde, bu olay için düşürülen bir tarih yer alır (Danışman 1968: IV/1865). Bu örnekler tarih manzumelerinin bir tarih belgesi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Tarihler, XVII. yüzyıldan itibaren kelime ve terkip halinde ya da mısra şeklinde yazılmış olmaktan çıkıp uzun mazumeler hâline dönüşmeye başlayınca kendilerine has bir dil, üslup ve düzene sahip olmuşlardır.

Tarih manzumelerinin önemli bir üslup özelliği, tarihin düşürüldüğü kişi, durum ve olayla ilgili kelimelerin benzerlik, yakınlık, birlik, eşitlik ya da karşıtlık, olumsuzluk gibi bağlantılarla geniş bir çağrışım ağı oluşturmasıdır. XVII. yüzyıldan önce tarih

manzumelerinde çok fazla görülmeyen bu çağrışımlı kelimeler, bu yüzyıldan itibaren bir çağrışım ögesi, bir esin kaynağı olarak kullanılmışlardır.

Tarih manzumelerinin kendine özgü diğer bir üslup özelliği, belirli yollar tutularak yazılmasıdır. Tezimizin üçüncü bölümünde verilen örneklerde, tarih manzumelerinin tarih beyti ya da mısraında benzer ifadelerin tekrar tekrar kullanıldığını, tarih düşüren kişilerin, âşık edebiyatındaki rüya motifine benzer bu ifadelerde, tarihin kendileri tarafından değil; ehibbâ, hâtif, melek, yârân... tarafından söylenildiğini belirttikleri tespit edilmiş ve bu ifadeler, “Tarih Düşürmede Tutulan Yollar” olarak adlandırılmışlardır.

Bu konuda verdiğimiz örnekler arasında Nâbî'nin “Tārîhini felekde melek yazdı...” ve Abdî'nin “...gökde melekler didiler tārîhini” ifadeleri, edebiyatımızdaki kader anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Feleğin insanların üzerindeki etkisi gibi, bu tarihlerde düşürülen olayların kadere bağlı olması ve alın yazısı anlayışı tarihin söylenilişinde de etkili olmuştur.

Konusu türü ve üslubu nasıl olursa olsun beyit sayısına bağlı olarak tarih manzumelerinde, diğer nazım şekillerinde olduğu gibi kendine özgü bir yöntem izlendiğini ve birçok bölümden meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bütün bölümleri tam bir tarih manzumesi, ne ya da kimin için yazıldığını belirten bir başlıkla başlayıp konu edilen olayı ya da kişiyi öven sözlerle ve tasvirlerle devam eder. Ardından düşürelecek tarihin türü belirtilir ve manzume, can alıcı bölümü olan tarih beyti, mısraı ya da kelimesinin söylenmesiyle sona erer. Belirttiğimiz bu bölümlerin, bütün tarih manzumeleri içinde bulunması söz konusu değildir. Çünkü tarih manzumelerinin bir kısmı bir mısra veya bir beyitten meydana gelmekte ve bölüm sayısı da buna göre değişiklik göstermektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren kendine has bir yöntem kazanan tarih manzumelerinin divanlardaki yerleri de genişlemeye başlamıştır. Manzumelerinin bir kısmı kaside tarzında yazıldıklarından kasidelerin arasında yer almaktadır. Çoğunluğu ise daha çok kıta şeklinde olduklarından, divanın gazellerden sonraki küçük hacimli şiirler kısmında

bulunmaktadırlar. Manzumelerin kendi aralarındaki sıralaması da iki şekilde yapılmıştır. Şairler ya Nâbî gibi kronolojiye önem vermişler ya da Cevrî gibi saltanata ait olaylardan başlayarak, devlet büyüklerine ve çevresindeki kişilere ait olaylara yer vermiş kronolojiye uymamışlardır.

KAYNAKÇA

- ALICI, Lütfi. "Azmiẗâde Mustafa Hâletî Dîvânı (İnceleme-Metin)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1992.
- ANDREWS, Walter G. *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- AKDAĞ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- AKKUŞ, Metin. *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- ARSLAN, Mehmet. *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- ASLANTAŞ, Gazanfer. "Vecîhî Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1994.
- ATLANSOY, Kadir. "Edebi Metinlerin Tarih Kaynağı Olarak Değeri." *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri (6-7 Haziran 1996) Bildiriler*, İstanbul, 1997: 17-18.
- ATİK, Hikmet. "Nakşi Ali Akkırmani Divanı (İnceleme-Metin)." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003.
- AYAN, Hüseyin. *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.
- BAYRAKTUTAN, Lütfü. "Şeyhülislam Yahyâ, Hayatı, Eserleri ve Divanının Karşılaştırılmış Metni." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1985.

- BEKTAŞ, Halime. “Şeyh Mehmet Nazmî Divanı (Edisyon Kritik, İnceleme).” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2005.
- BİLKAN, Ali Fuat. “Nâbî'nin Türkçe Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin).” (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, 1993.
- BİLKAN, Ali Fuat. *Nâbî Hikmet/Şair/Tarih*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- BİLKAN, Ali Fuat. *Hayriname'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- BİLKAN, Ali Fuat. “Tarih Araştırmalarında Edebi Metinlerin Değeri ve Divanların Tarihçiye Sundukları.” *Yağmur Dil Kültür ve Edebiyat Dergisi*, S. 23, Nisan-Mayıs-Haziran, 2004: 36-39.
- BİLKAN, Ali Fuat. “Orta Klasik Dönem- Şiir.” *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İstanbul, KTB Yayınları, 2006: 252-291.
- BİNDAL, Fatma. “Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Gülşen-i Niyâz (Tenkidli Metin/İnceleme).” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1996.
- BULAN, Ayşe. “Hâşimî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni.” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1993.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- COŞKUN, Ali Osman. “Şimkeş-zâde Feyzî Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks).” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, 1990.

- ÇAĞLI, Adnan. "Vişne-zade İzzeti (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1990.
- ÇAKICI, Bilal. "Fedaî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005.
- ÇINAR, Bekir. "Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkildi Metni." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2000.
- ÇAPAN, Pervin. "Tezkirelerde İstanbul'un Ele Alınışı." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXI, İstanbul, 2004: s. 26- 52.
- ÇIPAN, Mustafa. "Fasîh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1991.
- DANIŞMAN, Zuhurî. *Naîmâ Mustafa Efendi-Naîmâ Tarihi*. İstanbul: Zuhurî Danışman Yayınevi, 1967-69.
- DANIŞMAN, Zuhurî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (I-XV)*. İstanbul: Zuhurî Danışman Yayınevi, 1971.
- DEMİREL Şener. "Antepli Aynî Divanının'daki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/4 Summer, 2008: 1-27.
- DERİN, Fahri Çetin. "Abdurrahman Abdi Paşa Vekayı-namesi; Tahlil ve Metin Tenkidi." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001.

DİLÇİN, Cem. "Türk Kültürünün Kaynağı Olarak Divan Şiiri." *Türk Dili*, S. 571, Temmuz 1999: 618-626.

DİLÇİN, Cem. "Divan Şiirinde Çağrışım Ögesi Olarak Yer Adları." *Tunca Kortantamer İçin*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 2007: 105-140.

EFE, Ahmet. *Çocuklar ve Gençler için Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

ERDAĞI, Sadık. *Rıza Tezkiresi- Seyyid Rıza (Zerfmarzâde)*. Ankara: Gökkuşuğu Kitabevi, 2002.

ERGUN, Sadettin Nüzhet. *Neşatî*. İstanbul: 1933a.

ERGUN, Sadettin Nüzhet. *Sabuhî Hayatı ve Eserleri*. Kanaat Kütüphanesi, 1933b.

ERGUN, Sadettin Nüzhet. *Şeyhülislâm Bahayî Hayatı ve Eserleri*. Kanaat Kütüphanesi, 1933c.

ERGUN, Sadettin Nüzhet. *Fehim-i Kadim Divanı*, İstanbul, 1934.

EROĞLU, Süleyman. "Sadık, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1998.

ERTEM, Rekin. *Şeyhülislâm Yahya Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

GÖKSOY, F. Gül. "Nakşî İbrahim Dîvânı (Gazeller) İnceleme-Metin." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1998.

GÜLNAR, Özlem. "Hüsâm-zâde Feyzî Dîvânı İnceleme-Metin." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1996.

- GÜVEN, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- HAMMER, J. Von. *Osmanlı İmparatorluğu Tarih II*. İstanbul, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- HORATA, Osman. *Nedim-i Kadîm Divançesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- İPEKTEN, Haluk. *İsmetî Divanı (Edisyon Kritik)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.
- İPEKTEN, Haluk. *Nâ'îlî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İSEN, M. C. KURNAZ. "XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı." *Türk Dünyası El Kitabı*, III, Ankara, TKAE Yayınları, 1998: 203-239.
- İSPİRLİ, Serhan, "Suphizâde Feyzî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Hamsesi (İnceleme-Tenkidli Metin)." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.
- İSPİRLİ, Serhan Aklan. "Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2000: 79-89.
- KAPLAN, Mahmut. "Hayriyye-Nâbî (İnceleme-Metin)." (Doktora Tezi). Ankara: 1990.
- KAPLAN, Mahmut. *Neşâtî Divan*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1996.
- KARACA, Oktay Selim. "Hâşimî Divânı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995.

KARACAN, Turgut. *Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

KARAHAN, Abdulkadir. "Bir Tarih Belgesi Olarak Divanlardan Yararlanma." *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986, Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Ankara, 1994: 2027-2054.

KARAHAN, Abdulkadir. *Nabî*. Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

KARAKÖSE, Saadet. "Nev'izade Atayı Divanı, Kısmi Tahlil-Metin." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi, 1994.

Katip Çelebi. *Keşfu'z-Zünûn*. Ş. YALTKAYA, K. R. BİLGE (Haz.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.

KAVRUK, Hasan. *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

KAYAALP, İsa. *Sultan Ahmet Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.

KAYHAN, Hasibe. "Rüşdi (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1991.

KORTANTAMER, Tunca. *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

KUZUBAŞ, Muhammed. "17. Yüzyıl Şair, Mezâkî'ye göre Lehistan Savaşı." *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi*, sayı 2, 2006: 213-225.

KÜLEKÇİ, Numan. *Ganizâde Nadirî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâme'sinin Tenkidli Metni.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1985.

- LEVENT, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- MAZIOĞLU, Hasibe . “Türk Edebiyatı, Eski.” *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXII, 1982.
- MERCANLIGİL, Muharrem. *Ebcad Hesabı*. Ankara: Yeni Yayınları, 1960.
- MERMER, Ahmet. *XVII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Vecdî ve Divânçesi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Müstakım-zade Süleyman Sa’deddin Efendi. *Meclletü’n Nisâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- MORAN, Berna. “Edebiyat ve Hakikat.” *Edebiyat kavramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- MUM, Cafer. “Sebk-i Hindî.” *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İstanbul, KTB Yayınları, 2006: 369-393.
- OCAK, F. Tulga. “Nef’î ve Türkçe Divan.” (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- OCAK F. Tulga. “Nef’î ve Eski Türk Edebiyatındaki Yeri.” *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nef’î*, Ankara, AKM Yayınları, 1991: 1- 44.
- OĞRAŞ, Rıza. “Türk Edebiyatında Kitap Yazımına ve Basımına Tarih Düşürme Geleneği.” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 2/4 Fall 2007: 647-669.
- OKATAN, Halil İbrahim. “Kafzâde Fâ’izî Hayatı Eserleri Sanatı-Tenkidli Divan Metni.” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, 1995.

- ÖZ, Mehmet. "On yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme." *Türkiye Günlüğü*, sayı 58, Aralık 1999: 48-53.
- ÖZBİLGİN, Erol. *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- ÖZDİNGİŞ, Vicdan. "Tıflı Ahmed Çelebi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 1991.
- ÖZEROL, Nazmi. "Topkapılı Feyzi, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1996.
- ÖZTEKİN, Özge. *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları, 2006.
- ÖZTOPRAK, Nihat. "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul, 2000: 141-154.
- PAKALIN, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C.3*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- PALA, İskender. "Bir Elmanın İki Yarısı: Klâsik Şiir ve Osmanlı Tarihi." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.3, İstanbul, 2009: 155-168.
- SARI, Sebahaddin. "Vecdî Dîvânı (Tenkidli Metin)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1993.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. "Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler." *Türk Dili Dergisi*, S. 495, Ankara: 175-188.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügatı*. K. E. KÜRKÇÜOĞLU (Haz.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

- TURAL Sadık K. "Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler." *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, 1990: 211-221.
- TURAN, Selami. *Nabî Tuhfetü'l-Haremeyn (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi IV. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- ÜLGER, Sibel. "Nâbî-Hayrâbâd (İnceleme-Metin)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996.
- ÜLGENER, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- WELLEK, R ve A. WARREN. "Edebiyat ve Toplum", *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Ç. Ahmet Edip UYSAL), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983: 123-146.
- YEŞİLOĞLU, Ayşegül Mine. "Na'il-i Kadim Divanı'nın Tahlili." (Yayımlanmamış Doktora Tezi). 1996.
- YAKIT, İsmail. *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- YANMAZ, Eşref. "Vecdî (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divânı'nın Karşılaştırmalı Metni)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1995.
- YILMAZ, Kaşif. *Güftî ve Teşrifâtü's-su'arâsı*. Ankara: AKM Yayınları, 2001.
- YÜKSEL, Hüseyin. "Gazavât-nâmeler ve Nâbî'nin Fetih-nâme-i Kamanıçe Adlı Eserinin Metni." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: 1997.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Nilay YAVUZ

Doğum Yeri ve Tarihi: Edirne - 21.02. 1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2000- 2004)

Yüksek Lisans Öğrenimi:

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

İş Deneyimi

Stajlar:

Projeler:

Çalıştığı Kurumlar:

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Dersleri Koordinatörlüğü Okutman - 2006-2009

Hacettepe Üniversitesi Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜDİL) - 2009-

İletişim

E-posta Adresi: nilayyavuz@hacettepe.edu.tr

Tarih: 30.10.2009